16636

Ž E N A.

ŽENA

U KUĆI i U DRUŽTVU.

RAZLOŽIO

BLAŽ LORKOVIĆ.

NAGRADJENO OD „MATICE HRVATSKE“ IZ ZAKLADE
GROFA IVANA N. DRAŠKOVIĆA ZA GOD. 1883.

ZAGREB 1883.

NAKLADA „MATICE HRVATSKE.“

TISAK KARLA ALBRECHTA.

Vrlo cienjena gospodjo!

Smijem li se nadati, da niste zaboravili naših razgovora o ženi, o njenih zadatcih i dužnostih? Možda se sjećate, da smo o svem tom razpravljali živahno, pak da se je i nam dogodilo, što i mnogim pred nami, a jamačno će se i mnogim poslije nas dogoditi: u glavnih načelih bijasmo jedne misli, ali ne u potanjih pitanjih, tu je pošlo svako svojim putem. Nespada na druge, zašto se nemogosmo sporazumjeti; ali nesmijem prešutiti, da ste Vi prava začetnica, pravi povod ovoj radnji. „Deder napišite", tako mi rekoste jednom prilikom, „što mislite o ženi, njenom položaju u kući i u družtvu. Neka čuju i ostale moje drugarice vaše nazore. Mogu vas uvjeriti, da se žena neotimlje svojim dužnostim, pače ona hoće da dostojno izvodi, što joj je namienjeno. Vi muževi neštedite nas prigovori i prikori, osobito nas Hrvatice: da smo samo za modu, za zabavu, a da nemarimo za nikakov ozbiljan rad. Priznajte, da ste nepravedni, skroz nepravedni. Mi hrvatske žene hoćemo da budemo ravne našim drugaricam

drugih obrazovanih naroda, i to ne samo jednake „u modi“, kako vi zlobno primietiste, nego i u svem što je liepo, dobro i koristno; hoćemo da umukne, i to za uviek umukne ono govorkanje, da su ove ili one bolje i marnije od nas“.

Obećao sam, da ću se Vašemu pozivu odazvati. Ova knjižica svjedoči, da što rekoh, neporekoh. Što ćete o njoj reći Vi, što li i one Vaše liepe i umne drugarice, kojim dopane ruku? Tko da odgovori na to pitanje.

O ženi pisalo se i piše se mnogo. Nije čudo, jer što je čovjeku milo i drago, o tom rado razmišlja, govori i piše. Ali medju timi spisi riedki nastoje razložiti mjesto i zadatak žene u gospodarstvu, imenito u kućnom gospodarstvu i u družtvu. Ja neznam, zašto se pisci ugiblju ovakovu razmatranju, možda i zato, jer se boje, da ih nebi čitale upravo one, za koje pišu. I ja sam pomišljao na ovo potonje, i ja se bojim, da bi mogla gdjekoja čitateljica zlovoljna poviknuti: mili Bože, dosadne li knjige! Ali napokon rekoh: kušat ću, puklo kud puklo. A znate li što me je još poticalo? Duboko uvjerenje, da dobrobit, napredak i sreća obitelji zavisi o složnom radu, o marlji-

vosti i štedljivosti obaju supruga. To je pravi i jedini put, na kojem iduć može se osnovati materijalna i duševna sreća obitelji, a preko ove i cieloga naroda. I budući o tom uvjeren, i motreć pojave u našem narodu, bome često nevesele, mislio sam, da uz muževe, koji rade da se popravi što je nevaljano, mora prionuti i žena — naravski u sferi svojoj.

Nu pošto je upravo ona strana „ženskoga pitanja", koja se u ovoj knjizi tumači, slabo obradjena, ja sam se poslužio radnjami umnika prve vrsti. Mislim dra. L. Steina, profesora na bečkom sveučilištu. Njegove knjižice: „Die Frau auf dem Gebiete der Nationalökonomie", i druga „Die Frau auf dem socialen Gebiete" pune su plemenitih misli, duhovitih opazaka i dubokih nauka. Ja sam ih čitao s velikom slašću, pak mislim, da će i Vam dobro doći, što sam više toga vjerno u ovu knjigu iz onih njegovih spisa preneo.

Čitajuć ovu knjižicu možete opaziti, da se u prvih osam poglavja govori o dužnostih žene u kući i u kućnom gospodarstvu, dakle o njoj kao gospodarici u pravom smislu

rieči; a u ostalih o njenih zadatcih u obitelji i izvan nje. Priznajem, da se je gdjekoja stvar mogla potanje razložiti; ali bojeć se, da nebi knjižica preko mjere narasla, ostavio sam to — možda za drugo vrieme.

Pred tri godine predao sam u spisu „Razgovori o narodnom gospodarstvu“ popularno, po francezkom uzoru, razložena načela gospodarske nauke (političke ekonomije). Namienjen je onaj spis poduci osobito mužkoga spola; ovo djelce prosi za sebe izim onih još i druge čitaoce, ono želi da ga čitaju i proučavaju — naše žene.

„Matica Hrvatska“ nagradila je ovu knjižicu iz zaklade grofa Iv. Nep. Draškovića i svojim ju troškom izdala. Hvala joj na tom; ali najsladja i najveća bila bi za mene nagrada, da Vi ovu radnju prijazno dočekate, kod sebe ju nastanite i tako svojim srdcem dadete pravu vriednost onomu, što evo pred Vas iznosim.

U Zagrebu, mjeseca prosinca god. 1883.

B. L.

ŽENA

U KUĆI I U DRUŽTVU.

I.

— Zašto se neženite?

Tko nije već čuo ovakova pitanja, koje često sadržaje i ukor? Pitaju ovako gospodje i gospoda, kadšto, onako polak u šali, i gospodjice i oženjeni prijatelji, a zloradim naglasivanjem rieči i oni, koji na samu prečesto uzdišu: ah zašto sam se oženio! Jer tko hoće drugomu zlo, netreba drugo, nego da mu poželi opaku suprugu.

Na ovo pitanje odgovara se svakojako. Ali ne riedko čuje se i ovo: Nemogu se ženiti, žena mnogo treba, a ja neimam toliko, moji dohodci nedopuštaju, da se umnoža broj trošećih osoba. Moderna žena umije trošiti, ali nezna privredjivati. Gdje pako jedan skrbi, a dva i tri troše, neda se uzdržati ravnoteža u gospodarstvu, jer je posve sigurno, da će dva ili tri više potrošiti nego može jedan priskrbiti. Pak da se tu barma zaustave! Hoćeš, da! zlobni jezici nepuste nikoga na miru, nego lomaću, prevraćaju kuće i stanove, rešetaju kuhinju i toiletu, spominju: zamusanu djecu, poderane košulje supruga i svilene haljine gospodje, netečno jelo na stolu i prečesto trčkanje u slastičarnice. I više se toga izbrblja; zlo prolaze ne samo udate žene nego i djevojke: kore odgojenje, zabave i poslovanje njihovo. Riečju, ništa im nije pravo, samo da obrane sebe i svoj život.

— Zar ne, gospodje i gospodjice, vi ste čule ovakovih razgovora, barma od brata ili bližnjega roda, koji nemare u oči vam ovakovimi se razlozi braniti proti vašim navalam i savjetom, da se žene. Nehasni izpitivati, imade

li mužkarac pravo, govoreć ovako, a nije ni probitačno zametnuti o tom razpravu; ja bih nastojao biti pravedan, al možda bi vi tu moju pravednost držale za pristranost. Toga pako nebih hotio za živu glavu, već i s toga sebičnoga razloga, jer želim da ovu knjižicu pročitate.

Mogu vas u ostalom uvjeriti, da vam ti mužkarci neriedko drugo govore, a drugo misle; što god pripoviedali, ipak ostaje istinom, da ljube ženski spol i da ga poštuju, pak nije prazna rieč, da je žena bolja strana našega života. Tako se činilo, barma dielomice, i u prošlosti, pak žena ostaje najmiliji predmet naše ljubavi i našega poštovanja i za buduće. Ali naš viek nezadoljava se samo tim, nego ide i dalje; prisvaja si pravo ženu ne samo ljubiti i poštovati, nego o njoj i misliti. Mogoste opaziti jedan specifični momenat naše dobe: ona vjeruje, da samo ono zaista ima, posjeduje, što poznaje i što razumije. I ovako se misli ne samo o raznih pojavih života, nego hoće da to pače vriedi i za ženu. Čovjek nastoji umom svojim shvatiti i omjeriti ono, što srdcem ljubi i čemu se rado pokorava.

A je li to pravo? Priznajem da mi nije lako odgovoriti na ovo pitanje, a još mi je teže na ovo drugo: što će žena reći, kako li se ponieti naprama tomu, da postaje predmetom, kojim se bavi znanost i znanstveno izpitivanje? Pak da bude barma kakova znanost, n. p. filosofija! Nego narodno-gospodarska znanost, toli suha, prozaična nauka, da izpituje narav i zadatak žene! Mal da mi pero nesusta, kad pomislih, kako će se čelo vaše zamračiti, oko zlovoljno sjevnuti. Zar da nije mužu sve ljubav ženina? Zar može imati ona i drugu još vriednost za nj? Neljutite se, ali tako mora biti, treba da se jasno razsvietli, kakovo mjesto pripada ženi u gospodarstvu naroda, i kako da može ona to mjesto svoje izpuniti. Ljubav i poštovanje, kojim vazda susrećemo ženu, nemože nikoga priečiti, da

nerazmišlja o pravom zadatku žene u kući i u družtvu ljudskom, dakle u krugovih, koji su ponajpače njena oblast, njena domena, da se poslužimo riečju vadjenom iz ekonomije, premda ovdje neizrazuje ekonomički pojam. Štogod mi mislili o gospodarstvu, ma još tako malo u njem nalazili poezije, ono je ipak toli moćan faktor u svietu. Žena je mužkarcu nad svim draga i mila, njoj rado poklanja svoje srdce, svoju dušu. O tom je valjda svaka uvjerena, to osvjedočenje ublažiti će, nadam se, zlovolju njenu, kad čuje ili uzčita, da se u njeku svezu s njom, s njezinim tako odličnim i ljubljenim bićem dovode pitanja o trošnji, o vriednosti i cieni, o prihodu i razhodu, o računih i ovim sličnih svakdanjih predmetih. Neka se tješi, da su ove svakdanje stvari podloga svemu životu, uvjet ostvarenju plemenitih zamisli i velikih djela u umjetnosti i znanosti, i u svem što riesi naš život. Veli se u sv. pismu, da čovjek neživi samo o kruhu; to je istina, ali je živa istina, da je svakdanji kruh prva potreba života. A i o ljubavi neda se živjeti. Sladke pripovjedčice o neizcrpivoj snazi ljubavi, koja ukrasuje priprostu kolibicu te zasladjuje koricu kruha, nisu zaista drugo nego pripoviedke; mlado srdce rado im vjeruje, vjeruje i u takov život, dok gruba realnost tvrdom rukom nepokaže odnošajâ, kakovi zaista obstoje, a koji toli malo naliče ovim prikazam naše mašte.

Nije baš tako davno, što su učeni ljudi uzeli potanje i dublje izpitivati narav, biće i zadaću žene u gospodarstvu i družtvu ljudskom. I kod naprednijih naroda neima tomu više od stotine godina, manje napredni počeše još kašnje. A što je jedna stotina godina medju tisućami, koje spominje svjetska poviest i pripovieda dogodjaje njihove? Što je više natrag, to sve gore. Právom se divimo bogatstvu duševnoga života u raznih granah i područjih, kojim se diči

stari viek. Ali o ženi i o njenom položaju onda su malo mislili a još manje razmišljali. Znade se, da je i onda bilo sjajnih ženskih pojava, ali filosofija i poviest prolaze kraj njih, i jedva da ih spominju; umni, dosjetljivi i duhoviti Atenjani — Parižlije staroga vieka — motre sve i svašta, ali nemotre žene. Umnici grčki i rimski rješavaju težka i zamašna pitanja državnoga i družtvenoga života, a mûkom gotovo muče o toli važnom faktoru toga života, kakov je žena. Koli krasna je slika Penelope, koli sjajan pojav Lais, koli moćan Kleopatra, a kako užasan Messalina; a ipak najumniji medju starimi umnici kao da toga svega nevidješe i nečuše. Eno vam Platona, on poznaje sve ideale: ideal države i razlaže nam, kako da se ostvari; poznaje ideal čovjeka, družtva — samo nepoznaje ideal žene. Aristotele zaroni duboko; u njegovoj knjizi „Politika“ možete čitati mnogo razloga, zašto su mužkarci jaki, države velike i moguće, a zašto oboje propada; ali ništa negovori o ženi, koja je ipak jedan najmoćnijih faktora života i njegova kretanja. Grčki pjesnici opjevaše sve, pa i olimpijske igre i pobjeditelje u njih, samo ne ženu, kojoj se napokon i prvi pobjeditelj rado klanja. Pa kao što ostali sviet grčki i rimski, tako i njihovi dramatici neumiju poslužit se ženom kao „motivom“ u svojih dramatičkih radnjah; zato su njihove drame doduše uzvišene ali hladne, tvrde. Govoreć ovako imamo pred očima pravilo, iznimke nisu izključene, a takova iznimka prikazuje nam se u Sophoklovoj Antigoni.

Kršćanstvo preporodi čovječanstvo i u družtvenom pravcu: naviesti veliku istinu, da su svi ljudi pred Bogom jednaki, čim odsudi robstvo i to daleko odrješitije nego li kriepostni Rimljanin Seneca; ograniči neobuzdanu otčinsku vlast rimsku, posveti brak i opredieli ženi dostojniji položaj družtveni. Sada stupa žena u poviest i poeziju. Eno

vam silna pojava u češkoj Libuši, eno dičnih Hrvatica Tuge i Vuge, kako ih narodna tradicija i priča postavlja uz sedmero braće, što no vode rod hrvatski sa hladna sjevera na topli jug. Tad se pojaviše Troubaduri i njihova sjena, njemački Minnesängeri. Pjeva i slavi se uznosito ljubav; česa nemogaše razabrati hladni razum grčkih i rimskih filosofa, to eto zadahnjuje srdca i osjećaje ljudske — ljubav, ta velika i moguća sila, koja bezuvjetno vlada jednom stranom mužkoga života, da drugu usreći ili unesreći. Grk i Rimljanin tražio je slavu i mislio ju naći samo u poslovih domovine, na junačkom mejdanu ili u državnom vieću, sada pako muž poznaje ženu, osjeća za nju, ljubi ju, pače i umire za nju; pjesničtvo osamnaestoga stoljeća obsipa grob svih Werthera najkrasnijim cviećem pjesme i žalostne igre. Žena je dakle tu, ona se smatra jednom polovicom našega života, ona je moć; ali njom se ipak najviše bavi pjesničtvo, ona mu je najdraži predmet. Sviet računa s njom samo kao sa činjenicom, ali nepoznaje, neshvaća žene kao veliku priznatu silu, koja živi te ima svoje mjesto i u svietu.

Na to vam bane ova naša triezna, hladna doba. Ni sada još neda pjesničtvo žene iz svojih ruku, ali njom se bave i drugi, ne samo pjesnici. Kako da vam označim ovo naše vrieme? Pogledajte ga dobro, pazite, što ima i kako se kreće. Pogledajte ga, eno mu u ruci mjerilo, sve što obstoji i što biva oko nas, to vam vrieme naše mjeri, ne samo metrom nego i razumom. A što mjeri? Vriednost, pravu gospodarsku vriednost, stvari i vriedne predmete. Zar ne, u tom ima vrlo malo poezije? Zaista malo, ali tim više suhe realnosti. Pa kako to sve mjeri? Sunce, toliko puta opisano žarko sunce ima vriednost za nas, jer nam od njega svjetlost i toplina, bez česa nebismo mogli živjeti ni raditi. A uzmite na oko druge pojave ili predmete. Eno

nebrojeno puta opjevana proljeća, na njem se vježbaju skromni početnici i pjevaju ga veliki pjesnici, pak što je ono u gospodarstvu? Ništa drugo nego vrieme, kad počimlju poljodjelske radnje; šume i gajevi, stanovi ševa i slavulja, premileni hladak zatravljenih srdaca, važan su narodno-gospodarski faktor, imenito zbog vlage i zraka; romoneći potoci vriede za gospodarstvo, u koliko imadu mekanične sile, da tjeraju mlinove ili ina poduzeća obrtna. To su stvari i sile, što ih daje priroda i kojih pomoćju čovjek izvodi razne koristne predmete. Što ne, to je sve vrlo prozaično, vrlo suho, gotovo grubo; a ipak je tako i nikako drugačije. I nije baš nesreća, da je tako. Pak, kad se već u naših dnevih sve mjeri narodno-gospodarskim mjerilom, kad već i vjerozakon njeki motre s ove točke, je li se čuditi, da se to mjerilo kuša uporaviti i na ono, u čem proljeće života prima trajni oblik i izraz, na ženu? A je li to zaista toliko zlo, ili velika nepravda, ili dokaz nepoštovanja prama ženi? Sačuvaj Bože, pače, ako se sve dobro promozga, žena bi se mogla právom ljutiti, da se neiztakne i njena vriednost.

Ded, ogledajmo se malko na okolo. Ovo naše stoljeće prikazuje osobiti pojav: kako žena hoće i radi, da se njekako rieši muža, njekim načinom da se emancipira, želi biti samostalnom, svojom, kao da će reći: neću da budem samo cviet u vašoj bašći, da ugadjam vašemu oku, razblažujem vaše srdce, hoću da budem samostalna sila u velikih djelih i podhvatih, što no nastaju u našem vremenu. Neće da bude, što bijaše kroz stoljeća: sjena muževljeva, pozvana da živi samo za nj i radi njega; počimlje uvidjati, kako je nuždno da i ona sudjeluje tamo gdje se izvode velika djela, držeći, da je samo na polak gotovo, što se bez nje čini. Zato eno vam je, kako doduše tihano, čedno i bez halabuke, ali prilično odlučno unilazi

u prve redove ljudske radnje; neće da nosi samo terete te radnje, nego želi, da se i njena snaga tu osjeti; pače se na toliko osokolila, da traži i uspjeh za sebe; žena scieni, da ima i samostalnih zadaća, koje mora sama izvesti i radi česa sama mora i da odgovara. Doduše neće da bude mužkarcem, ali želi biti onim, što nemože mužkarac biti, zato pita samu sebe posve osbiljno: što bi to moglo biti, što je ona sama kadra učiniti? Što je u njoj, što misli i osjeća, to želi izraziti u stalnoj formi, hoće da ju muž ljubi ali i štuje, ne samo jedan, nego da to čine svi; neće da ju obliću samo dok joj cvatu ruže na licu i mladost zaodieva cielo biće, hoće da vriedi sama za sebe i po sebi uvjek, a ne samo u mladosti i ljepoti; na mjesto nestalna želi postaviti nješto trajna; uz muža želi i ona doći u kategoriju privrednih radenih sila. Svega pako toga neima i nemože nikada biti, bude li se njezin život i njezin rad mjerio mjerilom pjesnika i troubadura, pjesmom tiskanom i pisanom. I sama vidi, da tako n e m o ž e biti. Hoće da bude ono, što vriedi. I kad stoji na ovoj točki, dolazi joj u susret znanost, a pred svimi ona znanost, koja motri materijalne pojave našega života, politička ekonomija ili narodno gospodarstvo. Nu što će ova znanost sa ženom? Ekonomija neumije ni ljubiti ni mrziti, oduševljenje obraća u rad, ideju stvaranja u proizvod, napredak u suvišak. Može li se o v a k o v a znanost baviti i ženom ili žena ovakovom znanošću?

Odgovarajuć na ovo pitanje, naglasujemo evo ovo: nisu svi jednaki, niti rade sve sile isto; kad bi to bilo, život naš započev odmah bi i dočeo; ima razlike, i upravo ta razlika, ta najveća tajna u svietu, koja se osniva na ideji jednakosti čovjeka gledeć na biće i opredieljenje (svrhu), — ta razlika je neizcrpivo vrelo svega života. Zato valja i ovdje ono staro pravilo: ako isto za dva vriedi

ili kroz dvojicu biva, ipak nije isto, nego je različito. Stoji li pako ovo, tad nemojte misliti, da ću govoreć o narodnom gospodarstvu sa ženom govoriti onako, kao što o njem razpravljam s mužem. Neplašite se, nekanim predočiti ženi hladni sustav ove najmladje grane ljudskoga znanja, niti se boriti za ono, što teorija označuje valjanim, nego želim iz pojmova stvoriti sliku, iz zakona predstaviti životni proces. A moram odmah ovdje na obranu ovoga razlaganja navesti, da neće ni ovo razlaganje biti zbog toga lošije ili manje vriedno, jer nije ono, što se obično govori ili sluša. Negovorim ovdje mužkarcem nego ženam; njim evo predajem one suhe pojmove, dedukcije, one krute činjenice i nemile zakone, pak se nadam i znadem, da će u njihovih ruku suho drvo još jedan put prolistati, a pod njim da će se odmarati čovjek nakon težka dnevna rada i napora. Dakle na stran sa mjerilom stroge znanosti, možda ćete ga naći tamo, gdje umije misao živim lišćem pokriti često toli tvrdo tlo naše svagdanjosti, pod cviećem i cvietom.

II.

— Mogu li se nadati, da ste već podpuno uvjereni, da je koristno ako se razloži položaj žene u kući i gospodarstvu? Netražim već sada odgovora na moje pitanje, možda bi bio nepovoljan, pak volim na nj počekati; a dotle dopustite, da idem dalje. Prije nego li obilježim, što je žena u gospodarstvu, potrebno je da znate, što je to narodno gospodarstvo, o kojem se danas toliko govori. Ono je danas u modi, kao ona tvar, iz koje se pravi odielo vaše, ili onaj kroj. Ako pitate ljude „od zanata", dakle one, koji se bave naukom, reći će vam, da je znanost narodnoga gospodarstva vrlo zanimiva, da se njom popunjuje obća obrazovanost, da svakomu koristi bilo u kojem pravcu. To se lako tako govori, ali gdje je dokaz za to? Bit će i toga, pak uz dobru volju i pozornost vašu, možda ćemo se posve porazumieti.

Mudri ljudi vele, da se stvar koja, pojav koji, može razumjeti i dokučiti, ako se raztvori u počela svoja t. j. u česti, od kojih je sastavljena. Poznaješ li dielove, poznat ćeš i cjelinu; nisu li oni razumljivi, nećeš shvaćati ni ove. Medju ovakove pojave spada i „život čovjeka". Zar ne, ovaj je izraz barma poznat? Sto puta na dan spominje se; svatko će reći: vidim ga, osjećam ga; — a znade li svatko sve njegove odnošaje, sile i okolnosti? Znade li, što je jezgra toga života, što njegov cviet, a što plod?

Koliki spomenuv svoj život dodavaju uzdišuć: ala je težak taj naš život! A zašto se čovjek muči i trudi

svaki dan? Nedvojbeno za to, da namakne česa treba, da si osladi dneve, što ih ima ovdje probaviti. Sve pako, što čovjek želi postići. čemu se divi gledajuć isto kod drugih; što ga raduje, ako namakne; što mu život sladi, ako ima, a ogorčuje, ako mu manjka; što smatra jednim dielom samoga sebe: sve to zovemo jednom riečju: „bogatstvo“. Zar ne, ovo si svatko želi, za njim teži, pak vam veli: ne samo radi sebe, nego radi svojih, prijatelja i domovine, da joj pomogne. A kad pobliže razgledamo bogatstvo, prikazuje se ono kao jedna cjelina, sastojeća od pojedinih stvari i predmeta, a svaki ima silu, ima svojstvo takovo, da može zadovoljiti mojoj potrebi, koristit meni i drugomu. Svaka takova pojedina stvar, takov predmet u bogatstvu zove se: „dobro“. Takovih stvari, tih predmeta ima množina na svietu, ali čovjek nemože svaki upotriebiti, svakim se poslužiti, nego samo onim, što ga sam imade, što njemu napose pripada. Sve što čovjek ima svoga, sve stvari vriedne, koje su zaista tvoje, s kojimi možeš raditi, kako te je volja, rabit ih, kako hoćeš: sve se to zove: „imetak“ ili „imovina.“ Imovina je dakle sve ono, što čovjeku pripada, što je njegovo, jer to zaista ima. Ovo je jamačno svakomu jasno, ovo svatko razumije, mužko i žensko. Ako možda i nije jasan pojam, a to bez dvojbe žena posve dobro shvaća vriednost imetka, kao i to, da je potreban.

Svaki pojedinac i svi gledamo da si dobavimo takih stvari. Veći dio našega života izpunjuje rad i trud, a svaki nas radi u svrhu da nješto steče. Ma koliko učio naivni socijalista Fourièr, da je rad zabava a ne napor, sviet mu nevjeruje, a nebi mu valjda ni onda vjerovao, da je njegova teorija preobrnula cieli sviet u same phalange. To je obće poznato, svaki čas, svaka ura, svaka želja predočuje nam istinu ovu. Mi želimo i nastojimo namaknuti što više imetka. A je li i opravdana ta težnja? Nevodi li ona

čovjeka do kruta, bezćutna materijalizma, neodvraća li ga od pravoga njegovoga cilja? Je li zaista imetak sreća za pojedinca i čovječanstvo? Bilo ih je, koji su protivno dokazivali uvjeravajuć, da bijahu ljudi najsretniji, kad su živili sa malo potreba, onako primitivno, kako se priča o životu ljudstva, dok se još nalazilo u djetinstvu. Danas su vrlo riedki koji tako govore, a još su redji koji bi im htjeli vjerovati i njihove savjete slušati. Ja neću dokazivati, da bi se svaka moja čitateljica liepo zahvalila, kad bi morala živjeti onako, kao što živi žena kojega divljaka u Africi ili Americi. Nego molim, da se uvaži, da čovjek neimajuć imetka neima ni sredstva, da se naobrazi i usavrši, te nije kadar pomoći ni sebi ni drugim. Istina, imetak i bogatstvo nisu najviši cilj našega života i našega rada na ovom svietu: ali je sigurno, da je to vrlo i nuždno sredstvo, da se dovineš više intelektualne i ćudoredne savršenosti i primakneš pravomu cilju svomu. Poviest i izkustvo dokazuju, da narodi siromašni na zemaljskom blagu, takodjer su siromašni na blagu duševnom, da zaostaju u prosvjeti, ćudorednosti i pravu. Evo kako je propovjednik sadanje kraljice englezke, John Caird, izticao uzki savez medju tjelesnim i duševnim blagostanjem:

„Bog bi nas bio mogao riešiti svakoga rada i truda, da je htio. On je mogao učiniti, da svakdanji kruh pada iz neba, kao što je padala mana Židovom u pustinji; mogao je naložiti prirodi, da nam sama bez nas i našega rada daje svega što trebamo tako, da bi čovjek kadar bio cielo svoje vrieme posvetit pobožnomu razmatranju i molitvi. Ali jer on nije odredio tako, jer nas je u takovo stanje metnuo, da tko neradi ni nejede; da bi cirkulacija našega života, ako nebi ljudi ma samo jedan dan radili, morala zapeti; da bi znanost, uljudba, družtveni napredak, u kratko da bi zapelo sve što na ovoj zemlji tvori dobrobit čovje-

čanstva: može se pouzdano odatle zaključiti, da sva radnja, kojom si nastojimo pribaviti potrebnih stvari za život, da ovo neprekidno zanimanje za prolazna dobra — nisu nikakova zaprjeka našemu duševnomu životu, pače da su mu na pomoć. Državnik, učenjak, odvjetnik i činovnik, učitelj i liečnik, književnik i umjetnik, gospodari mužkoga i ženskoga spola izvršujući svoje zvanje i svoje dužnosti mogu zajedno izpunjavati i dužnosti višega zvanja, živeći i radeći kao dobri kršćani u duhu i po zapoviedi kršćanstva."

U ostalom još više nego li ove rieči englezkoga propovjednika upućuje nas slovo i duh kršćanske vjere, da nam treba raditi, da svatko mora svoje talente dobro upotrebiti, a ona stroga osuda: „u znoju lica svoga jesti ćeš kruh svoj" nije se do danas pak se i neće dokinuti, dok bude svieta i vieka.

Ako je pako tolika moć dobra, bogatstva ili imetka, ako je ono tako potrebno, kako zaista jest, da udara cielomu našemu životu, djelovanju i mišljenju poseban biljeg, zar će ono biti nješto posve jednostavna? Zar je sve što čini imetak i što stoji s njim u savezu slučajno, ili se kreće, kako se komu svidi? Ne, dobra, bogatstvo, imetak obstoje, nastaju i propadaju po stanovitih pravilih, ako hoćete: po zakonih, koji utiču i na život ljudski i vladaju njim. Ako hoćemo dakle, da svaki pojedinac nas, bio mužko ili žensko, štogod vlastitom snagom uradi, izposluje i proizvede, nije dosta, da znademo samo pojmove ove, da znademo što je imetak, bogatstvo itd., nego da poznajemo i zakone, koji njimi vladaju, pod kojimi nastaju i prestaju. I nije to potrebno znati samo mužu, nego i ženi, jer i ona finim svojim spoznanjem uvidja, da dobra ovoga svieta, ako i nisu po sebi sreća, svakako jesu uvjet sreće. Zato je žena dužna stajati uz muža u dnevih sreće i biede,

pomagati ga, u svom krugu neumorno raditi. Tim žena postaje mužu ne samo milijom nego i vrjednijom.

A što sliedi iz svega toga? Sliedilo bi dakako, da žena izučava narodno gospodarstvo, da izpituje i proučava znanost, koja razlaže ona pravila i one zakone; da formulira definicije o radnji i glavnici, cieni i vriednosti, o papirnom i kovanom novcu, o plaći radničkoj i zakonih njenih, o kamatah glavnice, gospodarskih krizah i o mnogih drugih pojavih, kojimi obiluje ta znanost. Nebojte se, neću vam dodijavati ovakovim razlaganjem, ali poznavajuć vašu tanku ćut, nemislim, da ćete prigovoriti evo ovomu: ako tko želi i nastoji si pomoći, ako hoće da zasegne u odnošaje i okolnosti, pod kojimi živi i koje na nj djeluju: treba da je kadar barma o glavnoj stvari predstaviti si podpunu sliku, mora da mu je jasno, na kojem mjestu ima stojati, s koje točke ima započeti svoje djelovanje i dokle ima po prilici dosizati. Tko sve to znade i razumije, česa god se lati, bolje će mu uspjeti, savršenije iz njegovih ruku izaći; radost naša, da smo nješto koristna izveli, biva podpunijom, ako smo sviestni ne samo našemu zadatku nego i tomu, kako ga valja izvesti. Prema svemu što je rečeno, držim dakle, da je potrebno da se ovdje barma natuknu oni zakoni gospodarski i to u onom obliku, u kojem iz općega života zasižu u život žene.

Uzmite koju god stvar, koju zovemo dobro u smislu već prije razloženom. Koju god uzeli, ako ju malko promotrite, uvjerit ćete se, da ta stvar, to dobro nastaje tako, da se iz obstojeće prije njega tvari pomoćju stanovitih sila, koje zovemo sile proizvodne, priredi ili izradi. Ovoga netreba pobliže dokazivati niti primjeri razjasnjivati: zagledajte u svagdanji pa i u vlastiti život, i eto dokaza, koliko hoćete. Svako dobro, nastalo ovim načinom, opet se potroši ili upotrebi; nije dakle svrha dobru, da ostane

netaknutim, da ga samo gledamo kao sliku kakovu, da mu se divimo, nego da ga rabimo. Dobro se troši ili rabi, da se zadovolji potrebi našoj, a podmirujući tu potrebu često se opet proizvodi nješto drugoga, nješto novoga, česa nebi bilo bez trošnje; n. p. trošeć jelo i pilo, ujedno čovjek kriepi i uzdržaje svoje sile, svoju snagu, bez koje se opet nebi mogla proizvesti različita dobra; iz predje tku platno, iz vune prave sukno, barutom lome pećine, itd. Dobra dakle nisu stalna, nego se mienjaju, kao što i život naš. Pak što se sve mienja? Nemienja se samo substancija, tvar, od koje nastade dobro, nego tečajem vremena promieni se i samo svojstvo, po kojem njeka stvar postaje i jest dobro. Imade stvari, koje danas nisu više dobra, a bila su možda pred jednu ili dvie godine, pače pred njekoliko mjeseci. U pivnici izkvari se vino, u smočnici spljesnive razni sladkiši, razmoči se sol, moljci izgrizu i izjedu stvari spremljene u ladici, itd.: sve su te stvari bile dobra, a sad nisu više, ili barma je znatno štetovalo ono svojstvo njihovo, zbog kojega ih prije smatrasmo dobrom. U tom dakako diele i dobra sudbinu ostalih pojava na nebu i na zemlji, pak i sudbinu našu: sred neprekidnih promjena i ono se mienja, nastaje, izradi, potroši se i pomladi se, kao što i majka koja ga rodila, radnja naša. Taj proces dobra i njegova obstanka svakomu je jasan, jasniji nego proces mnogih drugih tvari, iz kojih dobra postaju. Ogledaš li svu koliku gospodarsku radnju ljudsku, opazaš evo dvoje: da se dobra proizvode i troše. Ovo je početak i svršetak svih vriednih stvari i dobara; proizvadjanjem (produkcijom) nastaju, trošnjom (konsumcijom) prestaju: ona im daje života, ova znači za njih prestanak, ako hoćete, smrt. K ovim dvim oblikom dolazi i treći, reprodukcija, skopčana uviek sa trošnjom, odnosno porabom. Naravski, medju jednim i drugim oblikom gospodarskoga procesa stoje još i druge.

Prije nego li se dobro već gotovo, dovršeno može upotrebiti, nuždno je, da ga dobiješ u ruke, da si ga nabaviš; drugčije nemože biti porabe, jer česa čovjek neima toga nemože ni trošiti. Može se reći: ovo kolanje (cirkulacija) stvari jest most, kojim prelaze dobra od proizvoditelja do trošca, koji spaja proizvadjanje sa trošnjom.

Često se pita: je li za čovječanstvo važnije proizvadjanje ili trošnja? Suvišna li pitanja! Jedno i drugo jednako je potrebno i jednako je važno. Proizvadjanje bez trošnje neima svrhe; ta tko da se muči oko stvari, a znade da će mu ležati bez koristi, koje nebi nitko htio ili mogao upotrebiti? A trošnja bez proizvadjanja nije ništa, nije moguća. Gdje neima ničesa, tu se neda i nemože trošiti. Bez gospodara vaša je smočnica, vaša je pivnica prazna. Tu dakle neima razlike u važnosti, jedno uvjetuje drugo, jedno nemože biti bez drugoga.

To je sve liepo, reći ćete, ali to je sve teorija, a pjesnik veli: „grau ist jede Theorie"; deder pokažite praktičnu stranu te medalje. Što vriedi za nas žene sve, što ste do sada razlagali i pripoviedali? Kakovo ćete mjesto nam tu, u toj vašoj ekonomiji dati, kakovu zadaću opredieliti? Valjda nismo mi u družtvu vašem puki trošci, konsumenti? Nješto ćemo i mi znat privrjediti!

Svakako. Liepa i preliepa je zadaća žene u gospodarstvu. Da ju obilježim dozvolite, da se malko osvrnem na njeke odnošaje, koji su s ovim pitanjem tiesno svezani. Nježnije sveze, nutarnje i vanjske medju mužem i ženom nemožete si zamisliti nego li je brak. Nemojte se mrgoditi ni jednoga ni drugoga spola, molim, nezaletajte mi u rieč prigovorom, da je ta nježna sveza kadšto kruti lanac. Dopuštajuć to reći ću vam, da su to iznimke, koje utvrdjuju naše pravilo. Taj savez traje do smrti jedne ili druge strane, obuhvaća cieli život, sve što u njem biva i

što se radi. Kako dakle da neobuhvaća i gospodarsko izvadjanje i trošnju dobara, te sabiranje imetka? Ovoga mi barma nećete poreći. Muž i žena, ili: supruga i suprug živu u najintimnijoj zajednici, u ljubavi i zamjenitom poštivanju; oba hoće isto i čine isto, ali se razlikuju po svom biću i po svojih silah; ne doduše po silah duševnih nego fizičnih. Zato i nemogu za proizvadjanje, trošnju i sakupljanje imetka isto činiti. Fizična snaga žene nedopušta, da se dade na isto onakove posle, kojim je tjelesno jači i snažniji mužkarac dorastao. Ovo možete opaziti ne samo u viših nego i kod nižih razreda našega svieta. Hrvatsku seljakinju jamačno neštede mužkarci, neštede je ni poslovi, osobito u njekih krajevih; pa opet ima stanovitih radnja, težih i mučnijih, koje izključivo mužkarac obavlja. To valja o tjelesnoj snazi, a što o duševnoj? Nevelimo, da mužkarac u obće nadkriljuje ženu umnimi svojstvi. Poviest i izkustvo pokazuje ženâ izvanrednih duševnih svojstva, ali se i u tom vidi njeka razlika medju oba spola. U drugom pravcu očituju se te sile jednoga, a u drugom drugoga spola. Hladni razbor, zasnovanje osnova i dosljedno provadjanje ovih, kombinacija sila i pojava, proračunavanje i uvaženje raznih faktora: svega toga naći ćete više u muža nego li u žene. Nezamjerite, krasna gospodjice, neljutite se na mene, ali ja sudim, da je tako; nu s druge strane svaka čast vašemu tankomu osjećanju, vašoj nježnosti, dosjetljivosti i oštroumnosti. U raznih prilikah života vi nas njimi usrećujete, čovječanstvu pripravljate svjetle dane i družtvu činite neprocjenjivih usluga. Kad su pako različite sile, mora da se razlikuju i zadatci jednoga i drugoga spola, premda se napokon i oni prikazuju kao jedan zadatak. Pa kakovu da ima zadaću žena uz muža u gospodarstvu, u onih odsjecih gospodarskih, o kojih je malo prije bila rieč? Mislim, da bi se

svaka čitateljica i sama mogla domisliti. Muž proizvodi i rukovodi proizvadjanje koristnih stvari, žena ima za zadaću nastojati oko trošnje, a oba oko sakupljanja i umnažanja imetka.

— Liepo, dakle mi da nastojimo samo oko trošnje; mi da trošimo i brinemo se, da i drugi troše. A vi mužkarci, zar živite o zraku?

— Sačuvaj Bože. Krivo mi činite. Muž proizvodi dobra, vi upravljate trošnjom. I on troši kao i vi, često i mnogo više nego li vi. Nego preliepi zadatak je ženin, da gleda uzdržati takovu ravnotežu medju privredom i trošnjom, da preostane nješto, jer iz toga „nješto“ po malo nastaju prištednje, a iz ovih imetak. Toliko je znamenita ova zadaća žene, toliko koristna po obitelj i družtvo, ako ju pravo shvati i izvodi, da se njeno djelovanje može upravo s te strane uzporediti djelovanju muža. Zato je nepravedno i nerazložno govoriti o njekoj „prevlasti“, o njekakovom „gospodstvu“ muža u gospodarstvu, o njekakovoj podredjenosti žene u gospodarskom životu. Tko tako uči i govori, zlo služi gospodarstvu, njegovoj nauci i družtvu. To su proste fraze, kojimi se često pojedinci razmeću, koje se potiskuju napried uz velike pretenzije, ali slabo poznavanje gospodarstva. U početku ih slušaš s posmjehom na ustima, kasnije ti dosade i izazivlju zlovolju. Takovim se pretjerivanjem ruši sklad u braku, pomućuje medjusobna ljubav, koja jedino može odkloniti oblake i bure, što no se ne riedko navuku na nebo bračnoga života.

Težke naime brige pritištu često čovjeka, gospodarske neprilike zateknu ne riedko i ogorče život zajednički, gubitak gospodarski radja — ne pitamo, da li pravom ili ne, — prikore medjusobne, zlovolju jednoga ženitbenoga druga na drugoga; jedno spočitava drugomu, nesreća ne riedko rodi sdvojnošću i mržnjom. Medjusobna ljubav ima podrža-

vati mir i slogu, tješiti oba druga, buditi u njih uvjerenje, da je harmonija, sklad medju njimi nuždan za njihov zajednički napredak, da se moraju medju sobom podupirati, jedno se radovati i hvaliti drugomu na onom, što je dobra i koristna učinilo.

Smijem li se nadati, gospodjo, da ste sada zadovoljniji sa mnom i da ćete povladiti i odobriti moje razlaganje? A sad dopustite, da se vratim k našemu predmetu, i da vas sjetim onoga, što sam prije spomenuo, da žena naime rukovodi trošnju, da njom upravlja. Nu moram vam priznati, da je „trošnja“, kako ju do sada spominjasmo, nješto posve neopredieljena. Sjetit ću vas velikoga francezkoga ekonoma, koji se je Rossi zvao; on je razlažuć u svom velikom djelu političku ekonomiju, uztvrdio da trošnje niti neima, t. j. da je neima kao posebnoga odsjeka u gospodarskom životu, jer da se stvari troše i upotrebljuju da se uzmognu nova dobra napraviti, izvesti ili producirati. Nebojte se, neću vam dodijavati označivanjem (definicijom) toga pojma. I bez toga može se dokučiti, da onaj slavni francezki pisac neima pravo; neima u toliko, u koliko zaista svaki čovjek ima njekih potreba, koje se moraju zadovoljiti, što se opet polučuje trošnjom i porabom stanovitih predmeta. Tu dakle ima trošnje i mora se priznati; pače ona je tako ogromna i tako nuždna, da se bez nje nemože voditi pravi račun o narodno-gospodarskih stvarih. Al ima tu još jedan momenat, koji osobito preporučam vašoj pažnji, jer ju je zavriedio. U trošnji se vraćaju čovjeku dobra, što je u znoju lica svoga, trudom i pomoću glavnice proizveo; u njoj uživamo ono, što smo radeći izveli; njom se mjeri vriednost produkcije, u koju čovjek ulaže cielu svoju snagu. Zato se pravom veli, da se proizvodnja i trošnja medju sobom uvjetuju: tako ište viši zakon života. Izvolite ovo razmisliti. Čovjek može se oduševiti za kakovo djelo, za ideju

koju i napeti sve sile, da ono djelo izvede, ili onu ideju ostvari: cieli život, svu sreću svoju kadar je, tako rekuć, na jednu kartu staviti, na kocku metnuti, — ako je uvjeren, da to od njega ište domovina, poštenje ili ljubav. Ali — oprostite, što ću sada reći, valjda će vam biti trivijalno, nu uvjeravam vas, da je vrlo osbiljno — čovjek neće biti kroz dvadeset ili trideset godina u svom radu jednako oduševljen, ako mu je kuća zapuštena, odielo, krevet i stol nečist i zamrljan, ako tako svaki dan kapne hladna kaplja u čašu njegovoga entuzijazma. Mužkarac može stoički podnositi oskudice, može kršćanski stradati i trpjeti, ako mu je kuća prazna, ako se u njoj trajno nastanila bieda; ali duša će mu klonuti, minut će ga radost, ako se nemože uživati obilja i božjega blagoslova, što ga ima u kući, jer neima tko bi mu ga priredio, jer iz svakoga kuta sluša dan na dan kao glasni prigovor: neima domaćice. Kako da ideš vesela srdca za poslom, kad neimaš u kući tko bi te razdragao, kad je kuća tvoja kuća nereda, nemira i tuge? Može li takov čovjek onom uztrajnošću i onim oduševljenjem raditi, onim čuvstvom odlaziti i dolaziti kući, kako to može onaj, kojemu je stan njegov stan zadovoljstva, radosti i uživanja? Mislim, da nije težko odgovoriti na ova pitanja. — Tko je to sve vidio i izkusio, dokučuje na prvi mah, da trošnja elementarnom upravo moću djeluje na proizvodeću silu i na samu proizvodnju. A u čijoj je vlasti ta toli moćna trošnja, tko njom upravlja, tko ju tako rukovodi, da oživljuje i ukrepljuje našu radnu snagu, da nas oduševljava? Žena. Zato se pravom opaža: ako proizvadjanje dobara gospodarskih pada poglavito u krug mužkarca, ako se ono može nazvati narodnom ekonomijom mužke sile, to se trošnja, shvaćanje i razumievanje njene sile, njenoga reda, može nazvati narodnom ekonomijom žene.

*

Možda neće biti suvišno, da se ovo razjasni. Naše doba polaže veliku, pače najveću važnost na prosvjetu. Obćenita je misao, da imade svatko, država i družtvo, cielu snagu uprieti, da se digne i promakne prosvjeta. U prosvjeti je sadržan najviši oblik duševne savršenosti, neizcrpiva glavnica. Zato se zahtieva, da se svakomu dade prilika, da se naobrazi. Ako država želi unaprieditи razvoj državljana, bilo u kojoj struci, treba da započne tim, da priredi zavode i sredstva, u kojih se daje više znanje, i kojimi se ovo dalje razvija i umnaža. Počinje se sdola, pak sve više se diže srednja mjera onoga, što s jedne strane tražimo, s druge dajemo. Ovo je obilježje našega vremena. Nu pri tom se može opaziti njeka jednostranost. Prosvjećeni narodi sciene naime, da pravu obrazovanost valja tražiti u tom, da svatko mora od svih stvari nješto znati, i to nješto da ima onako znati, kako to razlaže nauka u najvišem obliku svojem. Drugimi riečmi, znanost počeše popularizovati: svako područje znanosti svede se na njeki minimum, taj se razloži svakomu razredu pučanstva i traži od njega, da ga dobro prouči te se po njem ravna. Tako je već više nauka popularizovano, a medju timi osobito se rado gleda u ovom obliku predočiti nauk narodnoga gospodarstva. Znade se i priznaje, da je žena veoma važna za gospodarski život. Reklo se dakle odmah, da mora poznavati i narodno-gospodarstvo. Tako barem čine u Englezkoj, Francezkoj i Njemačkoj. S toga se pišu knjige o narodnom gospodarstvu za žene, narodna ekonomija uvodi se kao učevni predmet u više djevojačke škole; vele da je poznavanje ove znanosti uvjet svake više ženske obrazovanosti. Tomu se cilju neda prigovarati, ali se mora prigovoriti putu, kojim ga kane postići. Svaka stvar, pak tako i vriednost svakog znanja, počinje za praktični život ondje, gdje se može upotrebiti: svakomu će bez dvojbe prije omi-

ljeti bilo koja stvar, ako razumije i poznaje njeno svojstvo, zbog kojega se može rabiti. I žena dakle ima najprije ono upoznati, one pojmove znati, koji imadu za nju praktičnu vrednost, koji zasižu u njen krug i njezin život. Liepo je, ako žena poznaje razvoj narodne ekonomije, razne sustave i nazore pojedinih umnika i velikana u ovoj znanosti, ako joj nisu nepoznate razne oznake pojmova; ali je daleko važnije, da žena znade, što i koliko može u svom krugu činiti za ono veliko područje, koje se razlaganjem ekonomije pred njom otvara. Daleko je koristnije, ako žena upozna duh, nego ako znade pojmove narodne ekonomije; svojim zdravim razumom ona će vam lako sve dokučiti što joj se reče, ako bude bolje znala, čemu služi ovo ili ono, nego zašto ovo obstoji ili se ono zahtieva. Ona će više cieniti i samu narodnu ekonomiju, kad bude znala, kolik je sama važan faktor u njoj i zašto ju tako visoko cienimo. Moram priznati, da mi je puno milija žena, koja se ponosi više onim što može učiniti, nego onim što umije označiti. Zato prava narodna ekonomija za žene uči, koji je poseban položaj i zadatak žene u gospodarstvu; naša ekonomija ima predočiti ženi, u čem stoji njena velika ujedno gospodarska, a kroz gospodarsku i etička vriednost. Tada će i njoj omiliti ekonomija. Odatle eto dolazi, da se u ovom spisu razlažuć gospodarski zadatak žene teoretički prenosi ovaj na nauku o trošnji, u praktičnom životu pako nije vam to drugo nego kućanstvo, gospodarstvo u kući i obitelji.

III.

— Tako dakle. Sad smo čule i razumjele, što želite i tražite od žene. Priznat ćemo vam, da je to, što rekoste, možebiti istinito, dobro, razumno, pače i pravedno; dopustit ćemo vam, da će takovo biti i ono, što još kanite navesti. Nu jeste li upitali sebe i druge: može li se žena brinuti tako za kućanstvo, može li ona naći središte svoga života u tom, da vlada podpuno kućom, da zaista samo u njoj živi, da sve sile svoje posveti jedino domu i onomu, što je kadro taj udom ukrasiti, te ga sretnim učiniti?

— Ta primjetba, to pitanje nije me zateklo. Očekivao sam ga, gotovo bi mi se dalo na čudo, da nije potaknuto.

Znadem svakdanje tužbe našega vremena: mnoge i mnoge žene nemogu, nije im dano, da se brinu samo za kuću i njene potrebe. Kolike su tisuće, koje moraju proizvoditi kao i mužkarac, podvrći se težkoj i tvrdoj radnji; rade od rana jutra do kasne noći, malo su u kući, pa kako da upravljaju samo kućne poslove? A kad se to sve vidi i znade, čemu njim sve istine i nauke ovdje izložene?

Nemojmo tako. Da malko potanje razgledamo ovu stvar. Ako ima na tisuće žena, koje moraju raditi kao i mužkarac, s druge strane ima ih na tisuće, koje *netrebaju* onako raditi, i tisuće i tisuće živu u takovih sretnih okolnostih, da se mogu posvetiti samo kući, čim tvore drugo središte ukupnoga gospodarstva. A neću ni spominjati onih — a ima ih takodjer prilično mnogo — kojim savkoliki rad, sva dnevna muka stoji u tom, kako će se

prirediti za zabavu, nakititi za kazalište i ples, koje trate vrieme u svem samo ne u onom, što bi bilo koristno i što je njihov pravi zadatak. Negovorimo više o njih.

Priznat ćemo i to, da se u našem stoljeću, koje zaista obiluje svakovrstnimi pitanji i dogodjaji, razmatra i ovo pitanje: kakov je to red, kakovo stanje, u kojem mora žena napustiti svoje pravo gospodarsko zvanje, jer ju brige i potrebоće života postaviše kraj muža u isti red, da privredjuje kao i on? Istina, to je veliko protuslovje, s v i mi trpimo zbog toga; neosjeća samo žena, nego jednako i srdce mužkarca težko podnosi gledajuć, što trpi žena, koja je prisiljena raditi i ono, što joj pravo zvanje njeno nenalaže, što je jako daleko od toga zvanja.

I tu susrićemo pitanje, koje zanima mnogo duhove po svietu, drugdje više nego li kod nas u Hrvatskoj, a to je gospodarsko „žensko pitanje". Ondje metnuše odnošaji i potrebe ovo pitanje na dnevni red; ono nije ni sada riešeno, i nitko nezna kad će se konačno urediti. Vriedno je i potrebno da se obaviestimo o njem, ma za nas i nebilo još sada ni onako vruće, a kamo li „goruće", kao što je u drugih zemljah.

Kušat ćemo razpraviti ovu stvar već i s toga, da se vidi naše stanovište prama ovomu pitanju zapadne Europe. Moguće da se ovo naše shvaćanje neće gdjekomu svidjeti, da će ga iznenaditi, jamačno zbog toga, što se mnogi sami varaju o biću i zadatcih žene, toga bisera božjega stvaranja, jer nazrievaju savršenost žene u tom, da se preobrazi u ono, na što je mužkarac pozvan.

U ovom ženskom pitanju dolazi jedna rieč, i ovdje u našoj domovini dobro poznata; gdje god se ta rieč izreče, svojim sadržajem svagdje uzbudjuje vrlo neugodno čuvstvo; to vam se čuvstvo neda odstraniti niti refleksiami niti ravnodušnošću. Mora se pako na ovom mjestu

spomenuti, jer ono, što ta rieč izrazuje, često grubo neznanje, često neoprostiva taština dovode u savez sa pravim ženskim pitanjem, pače i sa višim shvaćanjem same naravi ženske.

Možda ste se već dosjetili, kakova je to rieč. Ili niste? Ta sto puta se spominje, čujemo ju svaki čas, često iz ustiju osoba, koje ju neshvaćaju, nerazumiju njenoga domašaja niti značenja. To je: „emancipacija“. Sto znači ta rieč? Emancipacija, „emancipirati se“ znači osloboditi se njeke sile, njekoga prava, poredka, koji nami vlada. Zar ne, ova je rieč gotovo svakomu na jeziku. Jedno vrieme haračila je poput ljute groznice, te nemalo zabrinula sve razumne ljude. Emancipacija! To se orilo od jedne strane svieta do druge. Ni danas nije zamukla. Osobito rado i često se njom služe same žene, naravski žene, koje o sebi drže, da su puno učile i naučile, ali i takove, koje nesude ovako o sebi, nego govore, jer su od drugih tako čule. A, nezamjerite, ovakvih ima najviše. Što sve gdjekoje žene nerazumjevaju pod emancipacijom? Dade li si jedna odrezati kose, pak ih nosi kratke kao mužkarac; natakne li na glavu šeširčić nalik onomu, što ga muževi nose; ako se u družtvu slobodnije kreće, više govori; ako ide s prijateljicom malo kašnje pod večer u šetnju ili u kazalište: viču na nju, da je emancipirana. A neviču tako na one, na oko čedne, šutljive žene, koje prolaze ulicom oborenih očiju, ali ipak vide svakoga prolaznika; koje neće u sumrak same na ulicu, ali neotimlju se drugim sastankom. Pardon, malo nezadjoh na krive pute. Eto me natrag, oprostite! — Da nastavim: rekosmo, da mnoge i mnogi govore o emancipaciji; nu razmjerno malo ih imade, koji su zaista razmišljali o toj rieči, njenom značenju i o svem onom, što ona kaže i kakove bi mogle nastati posljedice iz emancipacije, da se izvede!

Ako emancipacija znači, da se nječesa oslobodiš, nječijoj vlasti otmeš, a drugo nemože značiti, pita se: čijoj vlasti, kakovoj premoći da se otmemo, koje da se oslobodimo? Da li vlasti prava, ćudorednosti ili družtva? Misli li se na to, da se emancipirana osoba neima pokoravati zakonom državnim, moralnim ili družtvenim? Da nju neveže ono, čemu se podlažu drugi ljudi, bilo mužkoga ili ženskoga spola? Ako se već govori ob emancipaciji, mora se najprije postaviti ovo pitanje, kako je evo ovdje formulovano. Može li se govoriti ob o v a k o v o j emancipaciji?

Moglo bi mi se reći: a zar nije bilo vremena, kad je muž zaista bio gospodar, a žena gotovo kao njegova služavka?

Istina, bilo je takova vremena, i to nije trajalo možda koju godinu, nego kroz vjekove bijaše pravo žene podvrženo pravu muža, bijaše obsegom i sadržajem manje od prava muževljeva. Muž je bio onda zaista „gospodar“, žena i djeca bijahu u njegovoj vlasti, on ih smatraše svojom vlastnosti. Naprama njegovoj vlasti i volji žena i djeca neimadjahu svoje volje, niti snage išto proti njegovoj volji ili vlasti učiniti. Pače ne samo naproti vlasti, nego i proti zloj porabi te vlasti stajaše žena nemoćna. Što je i kako je gospodar odredio, onako je moralo biti. Pravno uzev stanje žene nebijaše mnogo povoljnije nego li koje ine muževljeve „stvari“; je li tražila pomoć u sudca, zaniekao bi ju; ali ne samo pravo, nego običaj i vladajuće mnienje nije dalo ženi pravo proti mužu, niti ju je štitilo proti njemu. Ovo stanje potraja, kako rekosmo, dugo, mnogo je trebalo vremena dok su viša uljudba i prosvjećeniji nazori dokinuli ovu vlast muža nad ženom. Još i danas nije svagdje dokinuta, i u našem vremenu nesmatra čovjek na iztoku ženu sebi ravnom; ali ju sm atraju pro-

sviećeni narodi; oni nepriznavaju ovakovih nazora, za njih spada takovo mišljenje u davnu prošlost.

Nu u poviesti ljudskoga života poznajemo još jednu perijodu; u toj je žena doduše bila pravno ravna mužkarcu, ali nije mu bila ravna u družtvenom pogledu. U kući, u obitelji, uz muža stoji ravnopravna žena; ali stupiv na prag kuće, otvarao se pred ženom sviet novih gospodarskih, pravnih, kao i svih drugih stvari, a iz toga svieta izključivaše ženu običaj i pravo; tu, na tom pragu prestade ona ravnopravnost. Ovo se stanje nemože opravdati, pojedini umnici nisu ga ni onda odobravali, ali se većina klanjala ovakovu shvaćanju položaja i odnošaja; pjesma, viteško udvaranje i odlikovanje obsipavaše ženu: tim se valjda htjelo pozlatiti tanke verige, koje držahu ženu privezanu na kuću i obitelj; tanke bijahu te verige, ali čvrste, ona ih nije mogla razkinuti. Dugo vremena držahu ženu sputanom. Moralo je nadoći novo vrieme, da ih razrieši. To je novo vrieme nadošlo, ono je tu.

Naš viek dokinu mnogu nepravdu, razkinu mnoge spone družtvene i pravne, on razkinu i verige, koje smo gore spomenuli. Sada je žena ravna mužkarcu ne samo pravno nego i gospodarski. Pravo nepoznaje, do njekih točaka, razlike medju ženom i mužem. Oba spola pozvana su sada jednakim načinom, da svaki u svom krugu razvija onu djelatnost, koja odgovara pravomu zadatku njihovom na zemlji. U našem vremenu samo je jedan glas; da se slobodno kreće i da slobodnu razvija djelatnost svaka organička sila. Svatko neka bude ono i neka ono čini, za što je sposoban; svatko neka svoje sile onako i u onoj mjeri upotrebi, kako to donosi sa sobom opredjeljenje njegovo, svrha njegova. To vriedi tako za muža kao i za ženu. Ili hoće li se više? A što se još hoće, i kako se hoće? Zaista moraš se posve obiljno zapitati, što hoće ta emancipa-

cija, od česa hoće da se emancipira, i od koga? Zar može biti pojedinaca, može li biti ženâ, koje bi htjele „osloboditi se“ ćudorednosti, uljudbe, čednosti i po tom svega onoga, što ženu napose ukrasuje, što ju upravo kao ženu zaodieva neizrecivim čarom i njenu vriednost neizmjerno povisuje? Ili možda tražite onakovu emancipaciju, kakova se pripovieda o ženah viših razreda francezkih prije velike revolucije, koje su državom vladale, ali nepitajte kako, na crkvu uplivale, preko svojih ljubimaca zemlju upropašćivale, dok nisu parižke piljarice započele revoluciju? Kad se u Parizu za prve revolucije razvili klubovi, nadje se tamo i političkih ženskih klubova, koji zahtievahu družtvenu jednakost žene s mužem. Za proklamacijom „prava ljudskih“ sliedilo je proklamiranje „prava žena“, i to poticanjem Olimpije de Gouges. Napokon zabrani konvent ženam, da se miešaju u političke poslove. Mislite li na ovakovu emancipaciju? Ili možda na onu emancipaciju srpanjske revolucije u Parizu (g. 1830.), koja se sdružila sa socijalizmom; ili je možda čiji ideal „femme libre“ Saint-Simona? — Zaista, tko to traži u emancipaciji, ili tko hoće ovakovu emancipaciju, s tim nemože biti dalnjega razgovora, jer traži da žena nebude ono, što jest i što mora biti. Ili mislite li, da bi se žena imala u gospodarskom pogledu osloboditi, emancipirati?

Nu da vidimo, kako tu stojimo. Zakon neizključuje danas ženu od nikakova posla, nezabranjuje joj, da se nebavi gospodarskimi poslovi i poduzeći. Ta zna se, da žena danas radi više, nego li se to slaže s njenim višim zvanjem.

Žena može posjedovati kuću i zemljišta, te gospodariti; može tjerati obrt ili zanat, trgovinu i razne trgovačke poslove. Istina, ima poslova i zanimanja, kojih žena netjera, ali samo s toga, jer joj nedaju fizične sile njene.

Može li se u ovakovu slučaju govoriti ob emancipaciji? Kakov smisao da se dade tu zahtjevu za emancipaciju? Ženi je dana podpuna sloboda da radi u književnosti, umjetnosti i nauci. Tu joj se nestavljaju nikakove zapreke, može se poslužiti svimi sredstvi, koja postoje te ih upotrebljavati na svoje usavršenje. Ako gdje, ovdje neima smisla bulazniti ob emancipaciji; ta koliko se puta nasladjuje i razdraga naše srdce književnimi radnjami spisateljica, divnim prikazivanjem naših predstavljačica, slavuljskim pievom naših primadona? Neka mi navede tko zakon ili propis, koji bi branio ženi, da nebude umjetnicom, spisateljicom, da se po svom nagnuću ili prema svojim silam neposveti ovoj ili grani zvanja?

— Dà, dà, u tom imate pravo; al recite mi, zar neima zvanjâ u družtvu i državi, u kojih neima ženi mjesta? Može li žena biti sudac, odvjetnik, svećenik, zastupnik naroda? Ded, odgovorite na to!

— Odgovorit ćemo i na to, pak priznati, da je zaista tako, da barma kod nas u Europi žena neobavlja ovakih javnih zvanja. A zašto ne? pitate. Odgovarajuć na to, neću opetovati prepirke fiziologa, koliko grama važe mozak žene, a koliko mozak muža, je li ovaj teži od onoga i za koliko. Nego konstatovat ćemo činjenicu i priznati, da ženi jesu i da joj imadu biti pristupna s v a zvanja, ali se mora dopustit, da naglasim iznimku od ovoga pravila. Ako je koje zvanje takovo, da bi se žena, vršeći ga sdušno, iznevjerila svomu pravomu zvanju, naime b r a k u, takovo zvanje nije za ženu i nevalja joj ga povjeriti. A da ima ovakih zanimanja životnih, toga valjda nećete zaniekati. Ako žena sjedi kao sudac cieli dan u sudnici, ako kao odvjetnik dolazi na ročišta, brani okrivljenike pred sudom, ako sjedi u saboru kroz nedjelje i mjesece kao zastupnica naroda: ona doduše obavlja poslove koristne,

ona zaslužuje svako poštovanje, ali radeć to, ona nije žena, nemože biti supruga, nemože biti majka. Dok žena uzgaja djecu, dok uči, upućuje, dok nas blaži i usrećuje u književnosti i umjetnosti, dotle ide i njezino zvanje, i dotle nemože nijedan zakon ovoga svieta zapriečiti, da se tim nebavi. — Pače pojavlja se odlučnih glasova, koji traže, da udata žena neima biti učiteljicom u javnoj školi pučkoj. — Netražite, da vam navedem razloga, s kojih se to traži, u ostalom nije ih težko razabrati. —

Ako se dakle sa mnogih strana zazire od emancipacije, ako se nas neugodno dojimlje, valja to tako shvatiti, da se tu nepita više toliko za svojstva i sposobnosti žene, nego za biće i važnost braka. Uzmite družtvo naše kakovo je, razmislite što smo i što imademo, kako stojimo u domovini, česa sve trebamo, a neimamo, pak pomislite što i za čim ide ta emancipacija, i morat ćete priznati, da to neznači drugo nego niekanje braka. Krivo shvaćena ideja emancipacije kadra je mnogo zla počiniti, zato ju treba pobijati, ali tim više dužni smo poštovati i uzveličavati ideju braka, njegovati i razvijati misao, da žena istom u braku i po braku postaje drugim faktorom svega čovječanstva, da kao supruga popunjuje mužku individualnost, da se u braku najpodpunije slievaju u jednu cjelinu oba glavna oblika čovjeka i da tu dolaze do podpuna razvitka. Neizmjerna moć braka stoji upravo u tom, da nam svakim danom, pače svakim časom predočuje veliki zakon našega napredka; a taj zakon veli, da nitko nemože sam za sebe živjeti, da nitko nemože biti samu sebi dostatan; ako od Boga sve imamo, ako nam bez njega neima u obće ni života ni razvoja, brak je baš s toga uredba božanska, jer nas uči i upravo sili, da barma jednomu biću na zemlji po prilici onako blizu stanemo, kao što stoji božanstvo nam svim; da barma u očima

jednoga smrtnika, na srdcu jednoga živoga bića uživamo najveću slast, stojeću u tom, da dielimo s njim sreću i nesreću. I sve ovo: tu svjetlu točku našega života, sve ovo, što naš um nedokučuje, a u što ipak uviek vjeruje, što naše srdce osjeća, to sve da se zanieče ili uništi, pak komu za ljubav? Zar sbilja smušenoj onoj emancipaciji? Ne, ne, to nije moguće; možda žena bezposlena misli na takove stvari, ali srdce žene jamačno nezna i neće da zna za takovu slobodu. Razumije se: srdce žene, koja se osjeća takovom, kojoj taština i maglovito tapanje nisu obmamila i samoga srdca.

Možda sam se i predugo bavio ovdje pitanjem, o kojem bi se moglo reći, da i nespada ovamo, barem ne posvema. Nezamjerite, ta kako da se čovjek nezaleti, kako da neposegne i nješto dalje, kad vidi, da prieti pogibelj te nam se hoće oteti ono, što nam je najdraže na svietu, što tvori pravu sreću — ženu. Jer emancipacijom prestaje biti žena ženom. Pak da nebude s nijedne strane nikakove dvojbe, dozvolite da se povratim na „žensko pitanje“ u pravom smislu, o kojem spomenuh već prije dvie tri.

Što se govori „o ženskom pitanju“ u ovom smislu, nije drugo nego pitanje o privredi, o sticanju dobara od strane žene. Ovo pitanje rodilo se u našem vremenu, naše vrieme nesmije pred njim očiu zaklapati, nesmije ga zabašurivati. Zato treba govoriti jasno i bez okolišanja, u jedno svesti stvari, koje zaista sačinjavaju cjelinu, a opet razstaviti i razdieliti, što se razdieliti mora, i što tek neznanje smatra cjelinom.

Svatko će mi vjerovati, da ima ženâ, koje se nemogu posvetiti jedino kući i kućanstvu, a kroz ovo pomagati muža, koji radi i privriedjuje. Ima ih doduše, koje neće toga, koje nevole kuhinje, soba, ni bašća, nu većina onih bi htjela i voljela, ali nemože. Jer do sada još uviek stoji

ona hrvatska poslovica: „Ženi sina kad hoćeš, a kćer udaji kad možeš.“ Ako dopustite, razdielit ću sve ovakove žene u dva razreda. U prvi razred uvrstit ću one, kojim zaista pretiče jedan dio dana, te ga mogu obratiti produktivnoj radnji, ili koje mogu svoj ini posao tako udesiti, da im preostane vremena, koje mogu isto upotrebiti, da pomažu svomu mužu, dotično, da s njim rade. Ovakovih žena ima mnogo, više nego li mi sami mislimo; pak ako bih smio koju reći, bila bi samo ta: neka takove žene zaista i upotrebe svoje vrieme, što im preostaje od drugoga posla, da ga neprobave u bezposlicah. U drugi razred spadaju sve one, koje moraju, kao i mužkarac, raditi i o radnji svojoj živjeti.

Za oba razreda vriedi u ostalom jedno pravilo, koje treba ovdje razložiti. Kad se žena nebavi više svojim pravim, specifičnim zvanjem, pravo rekav, nije ona više ženom. Tada bo zalazi u novo područje, medju stvari, odnošaje i zakone, što sve ukupno zovemo narodno gospodarstvo. U tom pako području vladaju stalna pravila, tvrda i neumoljiva. Tu vlada ona gvozdena formula, da čovjek svojim radom, svojom produkcijom nikada nemože više dobiti, nego li vriedi proizvedeno dobro za druge. To se neda promieniti nikojim načinom, ni ljubavlju, ni osjećanjem, ni ženskom, ni mužkom naravlju, kao što se nemogu promieniti zakoni doba godišta, sila bolesti ili nemoć starosti. Tko jednom počne raditi u produkciji, mora se pokoravati ovomu zakonu, što je već pred stotinu godina izražen u glavnih svojih pojavih, t. j. u ponudi i tražnji. Nitko mu se nemože oteti, bilo mužko ili žensko, staro ili mlado; tu nepomaže ništa a najmanje nada u „emancipaciju“. Izpod toga pravila neima nikakova oslobodjenja, pred njim izčezava i svaka nada u silu, koja bi nas htjela i mogla ovoga riešiti. Netreba se obmamljivati, ovo

stanje, ta pravila i ti zakoni neće se nimalo promieniti, ili inaki postati, ako mjesto mužkarca dodje žena kao radnik i kao proizvodnik. Pita se doduše, imenito u ovoj našoj dobi, u dobi socijalnih gibanja, i to se pita vrlo osbiljno: zar se nebi dali ti zakoni zamieniti, dotično nadoknaditi tim, da se uvede drugi red u gospodarstvu narodnom? Ali ovo pitanje, ovako stavljeno neproteže se više na samu ženu, ono se tiče cieloga čovječanstva.

Tim se i nehotice dotičem područja, vrlo znamenita, nu ni mjesto ni vrieme neda, da se potanje u njem ogledamo. Ali mogu se posve dobro označiti one točke, u kojih t. z. „žensko pitanje“ stoji u dodiru i savezu s onim pitanjem socijalnim. Svaka žena valja da svoje vrieme, svoju snagu dobro i koristno upotrebi, bez razlike je li bogata ili uboga. Zar ne, ovo je pravilo veoma jednostavno; šteta velika, da se tako jednostavnim nesmatra i u praktičnom životu. U našem životu i njegovom organizmu nebi smielo biti nigdje crnih točaka, nigdje mrljâ; svi odgovaramo za vrieme i za sile, koje nam je Bog udielio, pak i u sitnih stvarcah treba da smo sdušni i vjerni, ako možemo drugim pomoći.

Mislim, da bi bilo suvišno na tanko razlagati, što i kakove dužnosti imadu imenito imućnici na svietu. Nevolje i biede ima, na žalost našu, mnogo i premnogo. Tko može, neka otire suze ubožtva i tuge. U sv. pismu stoji vjekovita istina: da je veće blaženstvo dati, nego primiti. Da bi naši imućnici nješto više pazili na ovu istinu! Koliko se forinti potrati u ludo kraj karta, punih čaša, u lakoumnih zabavah, kojimi bi se mogli mnogi dani sirotinje zasladiti, mnoga gorka ura odvrnuti, a vlastitomu srdcu pribaviti užitak, kakov pruža jedino osjećanje, da si učinio dobro djelo, a taj užitak nadkriljuje mnoge druge slasti, pa kako da nenadmaši onih, što ih kupljena roba, plaćeni

prijatelji mogu dati. I u ovom području preliepa je i plemenita zadaća žene: darivati sirotinju, pomagati uboge može i mužkarac, čine to obćine i korporacije, takova je podpora koristna; ali samo kad ju žena daje, postaje u istinu milodarom. Ako muž kriepi snagu siromaha, žena tješi njegovo srdce.

Žensko pitanje ima svoju osbiljnu gospodarsku stranu; a nestoji ta sbiljnost možda u tom, jer žena mora raditi i sticati, nego u tom, što nužda, koja ju tjera na rad, prieti pogibelju onim zadatkom, koji su specifično zadatci žene u kućanstvu i kućnom životu; potreba, da žena mora raditi, mogla bi od nje napraviti samo „radnicu“, koja bi stajala uz mužkarca „radnika“. Tako bismo imali radnika i radnica, ali nebi imali gospodarica ni domaćica. Ovakovo pako stanje, ma koliko se možda amo tamo priznavalo, mora se odlučno pobijati u ime više uljudbe i etičnoga napredka. Ili mislite li, da je sreća, što radnik na jednoj, a žena mu na drugoj strani posluju od jutra do večera, prepuštajuć djecu svoju tudjim rukam ili nikomu?

Doduše oni si ovako radeći možda više zasluže; ako muž radi u kožarnici, a žena u tvornici duhana, oba zajedno došavši svake subote u večer kući, nabroje znatniju svoticu novca kao svoju zaslužbu. Oba mogu u nedjelju koju krajcaru više potrošiti, „priuštiti“ si koju čašu vina, ili izaći na jednu ili dvie ure iz grada. Ali nepitajte, kakov im je život obiteljski, kakov stan, kako odgajaju svoju djecu, kako ju u slučaju bolesti njeguju, kakov red u jelu i pilu, u odielu i rubenini, kakova čistoća u sobah i u kuhinji, ako ju imadu. Riečju, nepitajte, kakovi su svi oni uvjeti, koji bitno utiču na naše zdravlje, život i sreću. Zato je pravo dobročinstvo za radnika, ako nemora žena s njim zajedno u poslu, u tvornici ili radionici zasluživati plaću, nego ako se posve obrati kućanstvu, koje mnogi

radnici jedva po imenu znadu. Jadnici! polovica života gubi za njih svaku vriednost i ugodnost. Al pustimo to nemilo razlaganje; dozvolite ipak, da još na svršetku dvie tri reknem; mislim, da ćete ih odobriti.

U političkoj ekonomiji ili ako hoćete, u nauku o narodnom gospodarstvu veli se, da radnik mora imati njeki najmanji iznos dohodka, da može živjeti kao čovjek. Da me zapitate: kolik mora biti taj minimum, taj najmanji iznos prihoda, moram priznati, da vam nebih znao odsjeći stanovitu svotu; a i neda se sigurno opredieliti, jer u raznih zemljah i krajevih postoje različiti klimatički i socijalni odnošaji, razne navike i potrebe, koje čine, da se ovdje radnik može zadovoljiti manjim, dočim drugdje treba da taj minimum bude nješto veći. U toplih krajevih troši radnik na njeke potrebe manje nego li u hladnih, u kulturnijih zemljah treba više nego li u manje naprednih. Nu jedno mi se čini ipak posve jasnim, a to ćete i vi, milostive, dobro razumjeti: bila svota ovolika ili onolika, koja čini taj minimum prihoda, svakako je nuždno, da bude barma tolika, da radnik može imati svoje kućanstvo, svoje kućno gospodarstvo. Jer samo uz takov prihod mogla bi žena čovjeka radnika ostati u svom naravskom djelokrugu, našla bi se u svom elementu. Mužu treba dati toliku plaću, da žena njegova nebude morala medju „radnice“.

Ovakovo uredjenje jamačno nebi utišalo posve borbe medju kapitalom i radnjom, koju gledamo u raznih krajevih svieta; ona će potrajati, dok god obstoje uzroci, koji su ju izazvali. Ali ublažiti bi se mogla znatno, ako postavimo radnika u položaj, da bude i za njegovu obitelj valjalo načelo diobe poslovanja, da bude njegova žena rukovodila kuću i kućanstvo, njegovala i odgajala djecu: riečju da bude, što po svom zvanju mora biti t. j. domaćicom,

da ju sačuvate te nedodje barma ona pod „gvozdeni zakon o plaći.“[1] Vrlo je težak život radnice, koja stojeći sama za sebe o svojoj plaći živi te mora danju i noću bditi, da joj konkurencija neotme i onu krvavo zasluženu koricu hleba. U velikih gradovih obrtnih n. pr. u Parizu, Londonu itd. živi na stotine i tisuće tih ženskih radnika raznih zanimanja. Godine 1862. računalo se, da u Parizu ima 115.000 radnica (ouvrières), dakle sačinjavahu jednu desetinu cieloga pučanstva grada Pariza. Danas bit će ih jamačno i više, mnogo više. U svakom poslu, gdje se može rabiti ženska ruka, nadješ i radnica. — Nu zaslužba njihova i družtveni položaj zaista nije povoljan, prolaze mnogo gore nego služinčad, koja kao u Zagrebu tako i u Parizu od obiesti nezna, što da počme, dočim sirota ovaka radnica ustaje zorom, a liega u kasno doba noći, pak je mnogo, ako zasluži dva franka; i takih ima malo. Većina zaslužuje mnogo manje. Pa kako da živi odatle, zaslužbom se jedva hrani; a gdje je drugo? mora se odievati, stan najmiti rubeninu nabaviti, i mnogo drugih sitnih potrebica podmiriti, bez kojih se nemože biti. Život je dakle

[1] Frazu „gvozdeni zakon o plaći“ izrekao je prvi njemački socijalni demokrat i u svoje vrieme glasoviti agitator socijalne demokracije, Ferdinand Lassalle. U otvorenom pismu, upravljenom na odbor za sazov općega kongresa njemačkih radnika u Leipzigu, reče medju inim i ovo: „Kad se ograniči promjerna plaća radnika na onoliko, koliko je potrebno za uzdržanje života i za prokreaciju, to je gvozdeni i okrutni zakon, koji vlada plaćom radnje u današnjih okolnostih“. A malo dalje spominje Lassalle, koje su posljedice toga zakona: „Od prihoda radnje (produkcije) najprije se toliko odbije i medju radnike razdieli, koliko je potrebno da proživu. Sav ostali višak produkcije — prihoda radnje — pripada poduzetniku na račun njegova diela poduzetničkoga“. Lassalle hoće ovim reći, da radnik pravilno nezaslužuje više, nego li prema običnomu u naroda životu treba za sebe. Tim dakako nije rekao ništa nova, jer su ovo priznavali i drugi prije njega. Nije doduše mnogo, ako radnik onoliko dobiva, koliko prema običnomu načinu života treba on i njegova porodica; ali najveći dio ljudi neima takodjer više, a velik broj ni toliko.

*

gorak, izvržen pogibeljim, zato mnoge neudate i mlade radnice podlegnu napastim i oskudici, te moralno propadnu. — Jadnice ove trebaju podpore i zaštite; same su i osamljene u svietu, težko to osjećaju; zato lako povjeruju mužkarcu nadajući se, da će naći pomoći. Većinom se dakako prevare i zlo prodju. — Sudbinom ovakih žena mnogo se zanimaju ljudi učeni i čovjekoljubivi, imenito pako sudbinom radnica u tvornicah, kojih je stanje još žalostnije nego li vezilja i švelja.

Ima toga i više što bi se ovdje moglo reći, ali nespada strogo u okvir zadataka, koji su namienjeni ovomu djelcu; zato prekidam ovdje, pak se vraćam k pravomu; a to je razmatranje kućnoga gospodarstva, kojemu je žena duša i preodlična njegova zastupnica.

IV.

Sjećamo se dobro one stroge božje osude, izrečene nad Adamom: „U znoju lica svoga služit ćeš si kruh svoj!“ Znademo ovu osudu iz sv. pisma, bijaše već i ovdje medju nami spomenuta, premda je ta posljedica grieha milošću božjom postala izvorom sreće za čovječanstvo. Vjerujemo, da se je vrlo nemilo dojmila našega praotca Adama; jadnik, do tada vikao bezbrižnomu plandovanju po zemaljskom raju, morade sada, izagnan iz njega, prisukati rukave pa se latit posla. Nekazuje se, je li zbog one stroge osude bilo medju njim i Evom poslije kakovih „scena“; nu ako ih je i bilo, netreba zbog toga zamjeriti Adamu. Siromah povjeravao zmiji — pardon svojoj ženi, pak je ljuto nastradao. Nije šala, onako za čas razstati se s toli lagodnim životom.

Od one dobe počinje perioda borbe za život; gospoda prirodoslovci neka se nespotaknu na rieči „od one dobe“, ja imam pred očima bibličku poviest. Od toga vremena može se reći o našoj zemlji, da je ona „zviezda rada“; možda rade i stanovnici mjeseca i koje druge zviezde; neznajući toga možemo samo o našoj zemlji reći, da je ona doduše zviezda, ali zviezda, na kojoj se mora raditi i u znoju lica kruh služiti. Istina, njeki te njeki neslužе i neprivredjuju, nego samo „troše“ u znoju lica svoga obilje svoje. Nu ovi ljudi — drugi bi ih možda nazvao „sretnici“, ja neću — čine svagdje manjinu. Najveći dio nas mora zaista tragom Adamovim. Na zemlji nadjosmo dom, ali radom treba da si ga osiguramo. Taj dom bio bi za mnoge užasnom tamnicom, da neima rada, koji nas uzvisuje

i kriepi. Pravom serad slavi u pjesmi i u govoru; nije onako sladak, kako ga opisuju njeki zaneseni socijaliste, ali je nuždan, čovjeka dostojan. Za naše pitanje, koje razmatramo ovdje, radnja je još i s toga znamenita, jer mu daje pravi sadržaj.

Bez radnje neima stvari, imetka, ni bogatstva. Ovo je pravilo. Istina, ima ljudi, bogati su, živu u slasti, a nisu ni prstom mahnuli da imetak steknu. Nasliediše ga od svojih predja. Ali to opet nimalo nesmeta našemu pravilu, jer ako sadanji vlastnici i uživaoci nisu svojim radom stekli, činili su to predji njihovi, koji im ga ostaviše. Njetko se je morao znojiti i truditi, dok ga je sastavio. Drugačije nije na svietu. Već pred sto godina reče veliki jedan nacijonalni ekonom: „kapital nije drugo nego sačuvana, uštedjena radnja". Pak možete li ovomu stvarno prigovoriti? Ne. Ako se je možda kadšto govorilo, da je „mužek" za rad, a gospodin za plandovanje stvoren, nije se govorila istina. Radnja je najljepši ures čovjeka slobodna. Što si čovjek vlastitim radom privriedi, najsladje mu je. Kruh u znoju lica zasluživan vrlo je tečan. U očima razborita čovjeka rad te čini uglednim, poštovanim, a daje ti i kruha. Rad drži i kriepi povjerenje u tebe. Tako je bilo od vajkada. Tko neradi neka i nejede, stara je poslovica, puna istine i vriedna, da se napiše na svačijih vratih. I kad tražiš zajma, dobit ćeš ga laglje i prije, ako te znadu kao vješta i revna poslenika.

Vam je, liepa gospodjo, na ustima već primjetba: čemu opet to, kamo si zabludio? Govoriš ili si barma govorio o trošnji, a sada eto te kod rada; kakova je posla radnji sa trošnjom i užitkom? Valjda nećeš tvrditi, da se radi i onda kad se troši? Kako da se spoje u jedno tako različite stvari? Kako se može spojiti postupak, koji radom dobra proizvodi, s onim, koji ih trošnjom uništuje?

— Ako se možda i čini, da se ovo dvoje neda spojiti, moram priznati, da je upravo to pravo pitanje, koje se ovdje razlaže, kojim se imamo baviti. Jer trošnja i uživanje pravo su carstvo, u kojem vlada i zapovieda ženski spol. U ostalom, da nebude kakova prigovora, moram odmah dodati još ovo: ma se i govorilo o trošnji, nemislite, da u tom carstvu neima za ženu i rada. Ima ga i mora ga biti; kad ga nebi bilo, ciela ekonomija narodna nebi imala nikakove praktične vriednosti za ženu, pače nebi je imala tolike ni za nas mužkarce. Ali tu ima rada, i u trošnji žena posluje. Pa kad ovo vriedi, a vi toga nećete jamačno poreći, onda ćete dopustiti, da vam osobito naglasim, da veliku važnost metnem na evo ovo, na što i vašu pažnju svraćam: vriednost žene za pojedinca i za cielo čovječanstvo stoji u tom, kako i koliko ona u trošnji radi.

Priznajem, da treba ovu zasadu razložiti, ta ona sadržaje jezgru nauka o ženskom gospodarstvu. Ljudske potrebe podmiruju se stvarmi, dobri, koja se u tu svrhu rabe ili troše; bez njih nije potreba smirena, dakle niti neprestaje. A čovjek ima sijaset potreboća. Ovo nije nuždno potanje razlagati, to znade i osjeća svaki nas, pak se neveli uzalud, da su naše potrebe bez dna. Po sebi dakle potrebe neimaju mjere ni granice; po svoj naravi potrebe su za svakoga bezkrajne. Čim više znaš, što si više učio, izkusio, tim većma rastu i tvoje potrebe. Ali u životu ipak nije tako, t. j. tu nalaze potrebe svoju mjeru i granicu, pak se pita: tko, ili što postavlja tu granicu? Zar možda država svojimi zakoni, ili družtvo u kojem živimo, svojimi pravili? Pravo govoreć to zna svatko, nije baš nikakova tajna; ako dakle ipak o tom govorim, to ću poznatu stvâr tek formulirati u jasne i razumljive rieči.

Razuman čovjek posve uvidja i priznaje, da svatko troši onoliko, koliko ima. Čovjek ravna svoju potrebu

prema onomu, što i koliko ima. Kamo sreće, da bi zlatno ovo pravilo ljudi osbiljnije proučili i vjernije ga sliedili. Koliko bi nevolja i zločinstva bilo manje u svietu! — Svaki čovjek ima onoliko, koliko steče ili privriedi, koliko zasluži — da govorim posve obično. Naravski: koliko si pribavi poštenim i dopuštenim načinom, jer ovdje mislimo samo takov t. j. pošten i dopušten način sticanja dobara. Po tom medju ili granicu, do koje ide moja trošnja, postavlja moj imetak, privreda ili zaslužba moja. Trošit ću u onoj mjeri, koliko dozvoljuje privreda, zasluga moja. U gospodarstvu pako stiče, privredjuje vriedne stvari muž; koliko dakle može i smije žena potrošiti, to se uviek vidi odatle, koliko muž privredjuje. Preko toga nesmije ona trošiti.

Slutim, što kanite reći: ta to je sve poznato, to su svakdanje istine. Tako je; naše gospodarstvo bilo bi vrlo jednostavno, da ono što žena potroši, ima istu narav kao i ono što muž steče. Ali ovo upravo nije gotovo nikada pa i nemože biti. — Muž radi, a proizvod svoje radnje namienjuje prometu, t. j. neostaje i neima ostati kod kuće, nego ga valja prodati, drugomu odstupiti. Ovako misle ne samo oni, koji proizvode ili priredjuju vidljive predmete, nego i oni, koji se bave proizvodnjom nevidljivih, duševnih dobara n. p. umjetnici, književnici itd. Daleko najveći dio mužkaraca radeć misli, kako će plodove svoga rada unovčiti; svatko naime nemože svega načiniti što treba on i njegova obitelj, ograničuje se dakle na jednu vrst dobara, koju proizvodi, ali ih producira mnogo, pa ih prodaje, a za cienu, koja mu se plati, nabavlja si česa sam neima, a treba. Mnoge stvari nabavlja žena. Muž daje svoje proizvedeno dobro, svoje stvari za — novac, a žena opet nabavlja i kupuje sve za — novac. Što muž steče, privredi, izrazuje se u stanovitoj svoti novca, isto tako i ono, što žena izdade u kućnom gospodarstvu. Muž

donosi novac t. j. svoju zaslužbu kući, žena ju opet izdaje iz kuće.

Kao da vidim vaše liepe ustne, kako ih gibljete, da mi reknete: Čovječe, što pripoviedaš stvari, koje svaka žena zna, svaki dan gleda i sama prakticira. Neprotuslovim, ako ovako mislite, ali nećete ni vi meni, ako postavim evo ovo, jamačno važno pravilo: dobro gospodarstvo zavisi o tom, koliko se od one svote novca, što ju muž steče, potroši ili izdade. Može se naime manje potrošiti, ali i više, nego li je zasluženo. Ono prvo je razumno, ovo potonje baš ubitačno. Ni toga mi nećete poreći, a niti zamjeriti, opazim li, da mnoge troše više nego li dopušta privreda muževljeva. Ali dugo nemože se tako raditi, jer, ako se kroz duže vrieme trajno veća svota troši nego li privredjuje. nastaje bolest u gospodarstvu. Kao što čovjek oboli, ako se tielu daje previše ili premalo, tako mora postradati i gospodarstvo.

Znadete li, kako to ide? Kad se troši više nego li se dobiva, treba nastavšu tu razliku izravnati, zato se najprije posegne za glavnicom (kapitalom), s početka najprije po malo i lagano, danas jedan, sutra dva za koji dan tri, onda pet for. itd., što si u dobrih danih sačuvao, izmiče se, nestaje ga iz ruku, kao da ga je vjetar odpuhnuo. A što, ako neima uštedjene krajcare? E, onda ide ovako: najprije napravi se malen dug, rekao bih: nije vriedno o njem govoriti, imajući svoj posve opredieljeni pathologički karakter. Poslije ovoga dodje drugi, nješto veći, poslije opet treći, itd. Zar je možda ovo stvar nepoznata? Žalibože, nije. Svaka razborita majka morala bi po dužnosti materinskoj upoznati kćerku si te posve iskreno predočiti joj ove prve simptome gospodarske pathologije, da ju upozori, pače da ju upozna s onim ljutim neprijateljem, koji je uništio sreću već tolikih ljudi, na prosjački štap vrgao

mnoge obitelji. U tih malenih stvarcah, u tih tobože neznatnih dugovih pojavlja se onaj neprijatelj, grozi nam se; blago si ga onim, koji ga za vremena opaze, pak se priprave da ga suzbiju!

Znate, kako se počme: danas se neplati kruh pekaru, meso mesaru, mlieko mljekarici; ove stvari plaćale se svaki dan gotovim novcem, danas ne. Ta to je trica, platit će se sutra. Tako govori domaćica. U dućanu se kupe druge malenkosti, takodjer na vjeru. Trgovac je čovjek razborit i udvoran pak čeka, pekar i mesar nemare: ako neplatite danas, platit ćete sutra. To sve skupa neiznosi možda više od jedne forinte na dan; ali ta jedna forinta nije plaćena danas, odvaljena je na sutra. Da, ali odkuda ju sutra uzeti? Ako drugoga dana platite dug jučeranji, nepreostaje vam dosta, da podmirite sve potrebe današnje, forinta nije velik novac, ali je vrlo fatalno, ako čovjek neima ni te forinte, kad je treba. Tako čim dalje svaki dan manjka ta forinta. Ali pri tom se nesustaje. Dodje vam račun za cieli tjedan, dodje račun za potrošene specarije, vi plaćate mjesečno svomu trgovcu, gdje kupujete haljine, valja platiti kuharicu. A kroz mjesec nabralo se više forinta, koje treba napokon podmiriti. Čovjek njekako i neopazi, kako ti dužići rastu, te se na jednoč presentiraju kao posve pristojni — dugovi. Vi ste bili možda jedan ili dva puta više u operi, poželjeli da vas suprug odvede u bašću, gdje svira vojnička glasba; iz vlastitoga žepa turnuli ste razmaženu sinčiću koju šesticu u žep. Eto vam manjka: sastadoste se na putu, na kojem stoje ministri financija gotovo svih evropskih država. Platit se mora, a tko će platiti? Ta tko drugi nego muž? A odkuda? Prištednje su potrošene, dakle neima fajde, valja uzajmiti ili upotrebiti ovdje novac, koji je za nješto drugo opredieljen. A suprug? On vam bome mrmra, prigovara,

možda mu izmakne i koja gruba, a žena neće da šuti. — Eto zavade, eto bolesti.

— Tko da tu pomogne? Zar žena? A kako? pitat ćete.

— Jest, žena mora tu pomoći. Ona je kriva, da je izdatak prekoračio dohodak, što smo ga odredili za potrošnju; ona je imala krivo, jer nije pazila na one tobožnje malenkosti. Treba da troši manje; uvidjajući svoju pogrješku, neka ju što prije popravi, a u buduće da pazi, kako će „svezati kraj s krajem.“ Napose neka se čuva da pogriešiv u jednom, nepočini to isto na drugom kraju. A to bi bilo, kad bi supruga ukorila, što se na nju razljutio, kad bi mu prigovarala, što je zabrinut za red u kući rekao koju oštriju. Neima pravo žena tamo karati drugoga, gdje nju karaju vlastita djela. Nisu ovo trice, nije to šala, iz takih trica mogu nastati veoma osbiljne stvari. Nestane li se za vremena na put ovakim pojavom, podju li stvari dalje ovakim putem, neopasna bolest može postati vrlo pogibeljnom; a opasna bolest bliza smrt. Brojevi prem niemi govore strašne rieči; ledeni su i tvrdi, nemare za ništa, neslušaju nikakovih izprika, nepitaju za sreću ni za ljubav, ruše jednu i drugu; koliko je puta u braku prva suza kanula na — prvi neplaćeni račun. Jelte, to je proza, ma suha proza! Al neodvraćajte lica svoga od nje, u toj prozi ima strašne sbilje! Poznate li ju, jeste li kada bili u takovih prilikah? Vi njegujete svoju djecu i brižno pazite, da se neprehlade i neobole; zalievate svoje cviećе, hranite svoje ptičice u krletci, imadete već odraslu možda kćer, a ipak sakrivate pred njom stanje stvari; nećete da joj otvoreno pokažete, kako se ubitačni taj otrov svake obiteljske sreće po malo ali neumolno raztače po žilah kućanstva vašega, dok napokon neprodre u kosti i u srdce. Što sliedi poslije toga? Čemu to razlagati? Najprije smrt vašega gospodarstva. A

što znači smrt ili propast gospodarska? Nije se težko dosjetiti. Kad se uzme gospodarstvo nizbrdice valjati, ima u kući prikora, zavade i karanja, a to bome nije kadro uzdržati medjusobnu ljubav; ona prva strada pod gospodarskim udarcem. Nevjerujte, da će ljubav dugo živjeti uz ove neprilike. Pak se huda sreća nesustavlja pri tom, nije zadovoljna, da je uništila mir i slogu medju mužem i ženom, ona često traži pak i nadje i drugih žrtava — smrt jednoga ili drugoga člana obitelji. Znade se, da je mnogo puta gospodarska propast i nesreća u obitelji utisnula mužu kuburu u ruke. — Bi li nastavio ovo užasno slikanje? Da vam pripoviedam, kako djeca, oko koje se njekoč savijala sva ljubav roditeljska, kojoj se pazilo na svaku prošnju, gledalo zadovoljiti svakoj željici, kako rekoh ta djeca živu kasnije biedno, oskudievaju na svem, možda su upućena na tudju milost, a možda ih bieda i nevolja surva u sramotu i zločinstvo!

Prestajem; čemu dalnje razlaganje istinitih ali toli žalostnih dogodjaja. — Ako li biste upitali: a što da čini žena, rekao bih: Ako je zlo već nastalo, neka se odvažno lati posla, te zajedno s mužem upre sve sile, da se ovo barma podnosi i po malo odstranjuje. Ali da se zaprieči ovaka nevolja, ima biti ženi prvo i nepovredivo pravilo ovo: da neprekorači one svote novca, koju suprug može dati za kućne potrebe. Nije to baš svaki put ni tako lako, ali je vrlo nuždno; s ovim pravilom ustaj u jutro i liegaj u večer u krevet. Ako bi žena koja podvojila o valjanosti ovoga pravila, ili ako bi možda, — oprostite neuljudne rieči, — u zločinskoj lakoumnosti prekršila ili prpošno ignorirala ovo pravilo, nebi bila dostojna plemenita svoga imena, imena žene. Nemislite za boga, da vam razlažem kakovu pedanteriju. Mnogo zla potječe odatle, što se muž i žena nedrže stalnih načela u

gospodarstvu svom. Mogao bih vam iz našega domaćega, hrvatskoga života vrlo žalostnih primjera navesti za to. Ima bo žena, ima gospodja, kojih sva vještina gospodarska stoji u tom, da zamažu oči svomu mužu — o domaćem gospodarstvu; koje se nikada nepitaju: može li muž ovoliko smoći? Pače ga niti nepitaju, bi li ovo ili ono nabavile, nego se zadovolje, da mu predlože račun trgovca za stvari, o kojih nezna ništa ili nezna, da je toga toliko uzeto. Pak nemislite, da uz lošo gospodarstvo strada samo jedna obitelj: stradaju mnoge, posredno cieli narod. Razsipnost žene netjera muža samo u sdvojnost, nego i do zločinstva na samom sebi, svom karakteru, poštenju. Mislite li, da žalostne financije domaće nisu kadre muža zavesti, da se odmetne od zdravih načela u politici, u službi i zvanju svom? Izvor mnogomu odmetničtvu, pronevjerenju i nepoštenju u službi, u poslu, zanatu i obrtu treba tražiti u neurednosti kućnoga gospodarstva. A to vam sve upliva na život i udes cieloga naroda: ovaki pojavi u obitelji neostaju žalibože na nju ograničeni. Ako se ovomu ili onomu narodu veli, da su njegovi sinovi prevrtljivi, da ima malo morala, značajnosti, pokušajte zagledati, kako se tamo radi i gospodari u obitelji, pak ćete možda tu naći uzrok onim pojavom, ako i ne za sve, ali za mnoge.

Zato, domaćice, pazite ovo pravilo; a vi majke trudite se, da vam budu kćerke odgojene ne samo za družtvo nego i za kuću, pak nastojte, da si duboko upišu u srdce i dušu ono pravilo, taj temelj gospodarstva u kući i obitelji.

Valjda ćete mi spotaknuti: eto, govorite samo o ženi, njenoj dužnosti i njenih pogrješkah; a zar muž neima tu baš nikakova posla, nikakove odgovornosti? Ta opazka posve bi bila opravdana, nu ja bih, da i nije rečena, morao sjetit se ovdje i muža kao drugoga faktora u domaćem ži-

votu. Tu se samo od sebe namiće pitanje: znade li žena pravo, koliko baš smije potrošiti? Moglo bi se odgovoriti: onoliko, koliko joj muž dade. Ali to ne samo da njekako absolutistički glasi, nego se ni s daleka nerješava tim ovo pitanje. Jer muž neznajuć potanje onih sitnica svake vrsti, koje kućanstvo iziskuje, nemože pravo odmjeriti za sve potrebnu svotu; k tomu lako postaje nepravedan, a možda i pristran misleć na svoje specijalne potrebice, pak za njih, na štetu kućnoga budgeta, preko mjere troši. U razumnom kućanstvu valja misliti prije svega na ono što je nuždno, onda na ono što je koristno, udobno i ugodno; treba razlikovati jedno od drugoga; valja znati, što se mora učiniti, a što ne. A tko da u svem tom poduči ženu? Kako da ona upozna, što smije sebi, a imenito, što svomu suprugu uzkratiti? Ako dakle hoćemo, da nebude manjka (deficita) u gospodarstvu, da se mnogi drugi zamršaji uklone, nebi smio sám muž opredieljivati svotu, potrebnu za kućne izdatke. Žena treba da znade u kakovom razmjerju stoji njezin potrošak prama dohodku suprugovu, t. j. koliko se od onoga dohodka daje njoj za potrebe kućne? Drugimi riečmi: žena valja da poznaje dohodke svoga muža, oba imadu zajedno u slozi i sporazumku ustanoviti dohodak i potrošak kućni t. j. budget (proračun.) Zato je i nepravedno i nerazborito, ako muž svaki put navali korbom i prigovori na ženu, kad prekorači svotu, koju joj opredieli i preda za spomenutu svrhu. Prikori od jedne radjaju prikorom od druge strane. Drugačije nemože biti, jer je kriv temelj, na kojem stoje obje stranke i cielo kućanstvo. Žena mora znati, dokle smije ići, gdje je granica, koje nesmije prekoračiti, a da nedovede sebe i obitelj u pogibelj. Potrebno je s toga, da suprug posve otvoreno razloži i predstavi ženi ukupno stanje gospodarstva, jer tako postaje i ona donjekle odgo-

vornom za pogrješke gospodarske, ili bolje rekuć ova ju odgovornost upravo sili, da pazi te nepočini ničesa, što bi moglo dovesti gospodarstvo kućno na krivi temelj. Zato pako neima druge, nego da se muž i žena dogovore, i dogovorno ustanove, što treba za kuću. A mogu se sporazumjeti u ovom pravcu samo onda, ako i žena znade, koliko joj muž ima i koliko dobiva. Vlastelin, trgovac i obrtnik, činovnik, odvjetnik i svaki treba da uputi svoju ženu u to stanje, pred njom netreba sakrivati ni dobitka ni gubitka u gospodarstvu. Posve je krivo mnienje, koje se neriedko čuje: čemu još ženu raztužiti predočiv joj jadno stanje ekonomičko, ta dosta je da muža tište brige i kine, zašto još ženu mučiti, život joj gorčiti, kad i onako nemože pomoći? Ili se mislilo osbiljno ili samo za izliku ovako, u svakom slučaju nemisli se pravo, a mnogi krivi korak ženin, koji još pogoršava stanje, potiče upravo odatle, jer nezna, kako stoje dohodci njihovi. Za svako maleno i veliko gospodarstvo valja načelo: da se razhod ima prilagoditi dohodku. U rukû je žene glavni dio kućnoga razhoda ili troška, treba dakle da znade, i kolik je ukupni dohodak. A do muža je, da nadje pravu formu i shodnu mjeru, u kojoj i koliko da ženi priobći od onoga, što ona mora i može znati.

Svako gospodarstvo mora se rukovoditi po osnovi njekoj. Tako i kućanstvo; tu osnovu (plan) treba izraditi, a kod toga posla mora sudjelovati i žena. To je, ako hoćete, prva njena radnja u kućanstvu. Kad već žena mora upravljati i disponirati onim novcem, koji je odredjen za kuću, nije samo pravedno, nego je i nuždno, da i ona rekne svoju, kad se opredieljuje svota za to. Kad ovako žena poznaje sve strane gospodarstva, znat će ocieniti i posljedice pogibelji, koje nastaju, ako ona više potroši nego li iznosi odredjena svota; tad ju ona razumije, vidi

i osjeća tu pogibelj. Kad se dakle razredjuju dohodci i izdatci, treba da bude tu i žena, da se njezina rieč ne samo čuje nego i uvaži. Muž saznaje tu, što žena treba, s njom zajedno prosudjuje i mjeri te potrebe, pak sada naprama svemu tomu kadar je i on odlučiti, koliko može dati. Žena poznavajući dohodke može opet razabrati, što se može, a što nemože učiniti, pak će izdatke svoje svesti na mjeru, koju podnose muževljevi dohodci. Ako se bez ovakova sporazumka dogadjaju težke pogrješke, dogovor medju njimi donosi neprocienjenih koristi. Razumna žena, ograničivši izdatke prema dohodku i držeći se toga, postaje za kućanstvo pravim angjelom čuvarom; ne samo da si uzdržaje ljubav nego stiče i poštovanje svoga supruga. Tu vriedi u punoj mjeri ona: žena drži tri ugla kuće, a muž jedan. Toliki probitci nastaju odavle za kuću i obitelj, da uvidjavan muž nemože ni časka oklievati, da zadovolji ovomu zahtjevu, po sebi pravednomu i koristnomu.

Iz svega, što je do sada rečeno, vidi se, da je žena glava nutarnjega gospodarstva; ali vanjsko gospodarstvo, sticanje dohodka nije posao njezin, nego mužev. Ako dakle gospodarstvo kućno ima dva diela, o čem netreba dvojiti, tada je važno znati: u kakovu odnošaju stoji jedan dio prama drugomu. Jedan spada u sferu suprugovu, drugi u sferu ženinu, tu počimlje prava radnja njena u kućnom gospodarstvu.

Tko hoće redovito da gospodari, mora računati. Bez računa nikud nikamo. Kako ono veli naša poslovica: „živi bez računa“. Točni računi sigurni su provodići, pouzdano kazalo. Taj račun je temelj gospodarskomu radu, opravdan izkustvom. Takov temelj razložit će se malo niže. Možda nije u svem izpravan, ja ga ipak predočujem ovdje, neka se iz njega usvoji što vriedi, a što je možda pogrješno, da se izpravi.

Cieli dohodak dade se razdieliti u dva glavna diela; od kojih pravo govoreć samo drugi spada ovamo. Prvi dio toga dohodka sadržaje sve ono što je potrebno mužu u njegovu poslu ili poduzeću, dakle n. pr. dohodak potreban trgovcu, obrtniku, vlastelinu da uzmogne svoj posao tjerati, da izvodi nuždne popravke ili usavrši poduzeće. Mogao bi tkogod reći, da se u ove stvari netreba žena pačati. A ipak ja velim, da je prava sreća, ako se može muž porazgovoriti i posavjetovati i ob ovom dielu svoga dohodka sa ženom. Velim: ako *može*, jer je napokon moguće, da žena nemari, ili da se nerazumije posve ništa u tu granu poslova, dotično ulaganje dohodka. Nu bit će ih, koje će znati i tu mnogu pametnu reći. Doduše riedko ćeš čuti, da bi žena osobito toplo zagovarala smjele korake u poduzeću, da bi bila oduševljena za poslove, s kojimi se spaja veća pogibelj (riziko), ili gdje se mora više izdati; ona vam voli sigurnim putem, pak kako joj manjka jasan pogled u odnošaje cieloga gospodarstva narodnoga, nepoznavajući odnošaje konkurencije, proizvodnje i trošnje, ona će mjeriti posao svoga muža mjerilom, koje valja samo za pojedinosti. Nu i ovo mnogo vriedi; nikad se nećeš kajati, kad uvažiš dobru primjetbu svoje žene.

Nu ima tu još nješto: žene često dobro poznavaju odnošaje onih osoba, s kojimi njihovi muževi stoje u poslovnom savezu. Ako si trgovac, tvoja supruga može znati, koliko vriede mušterije tvoje, kojim prodaješ robu, kojim daješ na vjeru; kakovi su ljudi tvorničari od kojih kupuješ robu; kakovi su gospodari, za koje radi kovač, stolar, postolar, krojač itd. Pače ona često bolje poznaje ove odnošaje nego sam njezin suprug, jer zalazi u družtva, u kakova on riedko zalazi čuje, česa on nemože tako lako doznati. A ima bome žena, koje se razumiju i u sam posao, gotovo kao i gospodar. Imenito naći ćeš

ovakih medju suprugami vlastele, jer živući dugo na selu, gledajuć svojim očima steku izkustva i znanja, koje čini neprocjenjivih usluga gospodaru. Imade žena, koje ravnaju ne samo kućnim nego uz supruga svoga i vanjskim gospodarstvom, pak da vidiš, kako ravnaju!

Ali ovo neka bude samo tako mimogred rečeno, jer nije moja razlagati ovdje, kako da se troši ovaj prvi dio dohodka, koji je odredjen za vanjsko gospodarstvo ili poduzeće. Nego da vidimo onaj drugi dio, koji je namienjen pravomu kućnomu gospodarstvu. Znam ja, da su ta gospodarstva vrlo različita, ali glavni troškovi opetuju se, dolaze u svakom, jer se napokon sva ta gospodarstva osnivaju na jednakih organičkih potrebah i odnošajih ljudi. Zato je nuždno, da smo na čistu glede ovoga diela dohodka. Nije u ostalom dosta, da su samo nam jasni ovi odnošaji, potrebno je i drugo: uzgoj i obuka djevojaka ima si postaviti zadaćom, da uputi buduću domaćicu i u srdce joj zasadi pravilo ovo, da je ovo razdieljenje temelj svemu gospodarskomu djelovanju žene.

Sve što obitelj opredieli za svoje kućanstvo, dade se po prilici razdieliti na šest dielova (strana.) Jedan dio izdaje se na stan; drugi se troši na svakdanje potrebоće kućne, kao što su: odielo, ogriev, razsvjeta, služinčad; treći neka se pričuva za izvanredne potrebe n. p. bolest, smrt, plaćanje osiguratelјne premije (za osiguranje života), gubitak u poslu, a u koliko se nebi potrošio u ove svrhe, neka se upotrebi drugamo n. p. na razboritu zabavu, na putovanje, itd.; četvrti dio netroši do skrajne nevolje, nego neka stoji u rezervi, ta rezerva prava je štedionica obitelji — a ne posla ili poduzeća — jer može doći čas, da ti uštedjena forinta vriedi deset drugih. Tu pričuvanu svotu netroši, čuvaj ju kao oko u glavi; prenosi ju iz jedne godine u drugu, iz druge u treću, iz treće u če-

tvrtu i tako dalje, dok nedodje vrieme, da ti djeca stanu na vlastite noge, pak ćeš im onu svotu predati, da se mogu slobodnije kretati, da nebudu trebala, kao što si ti, noći probaviti u poslu i odkidat si od ustiju, da svežeš kraj s krajem i uštediš koju krajcaru. Dašto, ovo je žrtva, ali tako plemenita, tako ju radostno prinosiš, da ćeš ju medju svimi možda najmanje osjećati. Što za druge potrebe izdaš, o tom piši račun i zaključuj ga svakoga dana, tjedna, mjeseca ili godine, samo ovaj conto (račun) netreba zaključiti, neka bude otvoren dok živiš.

Ovo su dakle četiri diela dohodka, po prilici jedna šestina cieloga dohodka. Ovdje neka računaju zajedno muž i žena, zajedno neka i odlučuju, kad se izdaje. Ostaju još dva diela, peti i šesti. Ovdje pako treba drugačije raditi. Iz ovih dvaju dielova podmiruju se prave kućne potrebe, njimi se plaćaju dnevni ili nedjeljni računi, to je pravo gospodarstvo kućno; ovi poslovi i izdatci spadaju na ženu i na nikoga drugoga, tu je ona neograničena gospodarica, jer muž ako bi i hotio, nemože ovdje s njom raditi i nadgledati. A nemislite, da su to istom malenkosti. Ne, to su velike i osbiljne stvari. Sa jednom trećinom tvoga gospodarskoga života upravlja žena i troši novac, kako joj svjetuje zdrav razum; a u ostali dio utiče ona bitno i sudjeljuje i dieli s tobom vlast i razpolaganje. Muž je kadar opredieliti, što će ženi dati, ali nemože, što će zato primiti iz njezinih ruku; on može pak i mora svoju reći, kad se traži stan i ciena za nj, kad se odredjuje svota za slučajeve bolesti itd., ali on nemože odredjivati, kako će se kupovati brašno ili povrtelje, kod kojega dućandjije uzimati speceraji, kakovo ulje, itd. kupovati. A sve su to preznameniti izdatci.

A kad se znadu ove obćenite točke, nebi bilo baš tako mučno pogledati malko potanje i pojedinosti. Ja-

mačno da razumijete, što želim reći. Mislim naime to: kad se znade, koliko treba žena upravo za ovakove izdatke, koji spadaju neograničeno u njenu vlast, trebalo bi nješto potanje razmotriti i te izdatke kao i r e d, kojim ih valja obavljati. Jer to je nesumnjivo, da i u ovom nutarnjem gospodarstvu ima, kako da reknem, kategorijâ, da ima njekih stepena, koji se nemogu naprosto ignorovati. Medju potrebami nutarnjega kućnoga života opaža se njeki red, ako hoćete, vidi se njeki rang medju njimi. Ja neznam, ljubite li te razlike; ima gospodja, kojim su veoma mile, osobito ako se radi o dietenklasi i rangu muža, jer je s tim skopčan i veći dohodak. Nu ma koliko vi mrzili takove razlike, ma koliko zazirali od tih stepena, ovdje ih morate ne samo priznati, nego prema njim udesiti i svoje izdatke; nečinite li toga, pogriešili ste, pak ćete tu pogrješku do brza jako osjetiti. Za svako gospodarstvo na svietu stoji ova regula: najprije nabavi što je najnuždnije, a onda hajd dalje redom, do dodješ do udobna, ugodna i suvišna. Netroši na jedno odviše, jer tada ostaje za drugo premalo. Tko kupuje česa netreba, prodavat će što treba, mudro reče Franklin. Neću navoditi česa sve trebate u kući, samo onako primjerice spominjem: kruh, meso, maslo, mast, kavu, šećer itd. Razborita domaćica uvjerit će se u najkraćem vremenu, ako na jedno izdade p r e v i š e, da će za drugo morati manje, inače eto gotove smutnje, i deficit kuca posve razgovietno na vrata. Ja vam ovdje nemogu izračunati, koliko treba potrošiti na ovu, a koliko na onu stvar, ali dozvolite mi, da nješto primietim. U Hrvatskoj ima i „viših djevojačkih škola“, ima i t. z. privatnih zavoda za obrazovanje ženskoga spola. U tih se zavodih uči mnogo toga; sad ako bi se reklo i tražilo, da djevojka od petnaest ili šestnaest godina polazeći sedmi ili osmi razred tih za-

voda mora da umije odgovoriti, ne možda na to, koliko ima kisika ili ugljika u kruhu i mesu, u repi i šećeru, nego koliko obitelj od toliko i toliko članova treba za objed, koliko može izdati za kavu, šećer, maslac itd., ako ima muž dohodka na godinu samo 800 for., a koliko ako ima 1000, ili 2000 ili pače 3000 for.? Kad bi se to iskalo od djevojke, ja sam uvjeren, da se nebi ništa smiešna nego nješto posve osbiljna zahtievalo, da znanje ovih stvari nebi ni najmanje nahudilo ugledu i časti tih zavoda. Bilo bi za sve nas veoma koristno, da umije djevojka proračunati, koliko treba petroleja za jednu svjetiljku tečajem ciele zime, koliko odiela, obuće i ruha za cielu kuću, koliko drva u kuhinji, ako se svaki dan kuha za pet osoba; kako se kruh miesi, koliko treba vremena dok se tiesto digne; kako se valjan kupus priredjuje itd.

Ja mislim, da je ne samo koristno nego upravo i nuždno, da se ove stvari nauče. Ta valjda nije osbiljan prigovor, da ove stvari nisu „dostojne više nauke ili uzgoja“? Nezamjerite, kojih se tiče, ako vas zapitam: je li znanje ovih stvari za život, za buduće zanimanje djevojke kao domaćice manje važno, nego li kakova etuda od Chopina, poznavanje razlika medju raznimi bojami toilette, znanje njekoliko na izust naučenih francezkih fraza, ili žalostno njemačko natucanje? Ta naše djevojke uče algebru i geometriju, geografiju i poviest znadu pripoviedati o peloponezkih i križarskih ratovih, uče pjesnike i „karakteristične razlike“ medju njimi, uče i drugih stvari, kojih ovdje nespominjemo — pak kad sve to spada k višemu naobraženju, zar zbilja da nespadaju one stvari? Neka bude sve ovo, neka se uče ovo i ono, ja toga napokon nepobijam, ali moram priznati — a nadam se, da će uza me pristati sve dobre domaćice i domorodke — da mi se čini posve krivo mnienje, kao da je poznavanje

ovakih predmeta najviša zadaća djevojačkoga uzgoja, da bi taka obuka imala svaku drugu absorbirati, da se za volju ovih predmeta zanemaruje, zapušta ili pače suvišnim proglašuje sve ono bez česa djevojka, udavši se jednom, nemože biti, nemože ni koraka napried, bez česa mora postati igračkom u rukû pohlepne i prevejane kuharice te mjesto da drži, ona će rušiti tri ugla kuće. To nesmije biti, proti tomu valja svom snagom vojevati. Nam treba razboritih, štedljivih domaćica, žena koje znadu krajcaru cieniti, ondje izdati, gdje treba i spravit ju, gdje može i bez izdatka biti. U očima razumna muža za napredak cieloga naroda takova je žena sto puta vrjednija nego druga, koja se umije na ledu najdivnije sklizati, u dvorani lako i koketno plesati, koja znade priču o Niebelungih i drugih stvari, ali vam uviek donese na stol preslanu ili neslanu čorbu, da negovorim o drugih gospodarskih pogrješkah.

Opremimo naše kćeri, kako umijemo i možemo, dajmo ih učiti ovo i ono, ali nikad nevalja zaboraviti, da je najkrasniji i najdragocjeniji miraz, što ga roditelji mogu dati kćeri, kad se udaje: da živo osjeća dužnost, da valja držati strogi red u kući, svaki dan i bez prestanka, red u kućanstvu, da se mora raditi svaki dan, od jutra do mraka, da se na tom osniva sreća njena, muža i djece. Vjerujte, u ovom pravcu uzgojena djevojka draža je mužu nego li one hiljade gotovine, što ih donese za miraz druga, koja misli da je bog kuharice zato stvorio, da gospodje netrebaju ni blizu k vatri, niti na trg, da im netreba znati, po što je kilo riže ili masti. Nisu dovoljne obćenite fraze. Treba djevojku učiti, da nebude samo gospodja nego i domaćica. Učite ju svojom glavom misliti svojimi rukami raditi, da umije svačemu naći pravu mjeru i pravi račun. Svaku večer, prije nego ide na počinak

neka sračuna, što je kroz dan potrošila i na što, je li se točno držala svote, koju smije izdati, jer samo tako može postići, da se budu slagali njeni dohodci i troškovi ne samo svakoga mjeseca, nego i ciele godine. A računajući tako neka se nezadovolji samo tim, da napiše što je potrošila, nego valja da sravnjiva izdatke jednoga i drugoga mjeseca, da vidi u čem je razlika, i nebi li se dalo štogod uštediti, pa gdje i kako.

Zavirimo malko u druga gospodarstva. Od svakoga obrtnika, poljodjelca itd. očekuje se, da točne piše račune o svem, što proizvodi i koliko. A tko toga neumije ili neće, pravom mu se spočituje, da nije dorastao svomu znanju, jer nerazumije ni onoga, što se od svakoga čovjeka prije svega zahtieva t. j. da znade sama sebe i svoje stanje. — Kućanstvo jedan je dio gospodarstva tvoga, muž nemože o njem pisati i držati račune, a bez računa neima dobra gospodarstva; žena, koja točno nebilježi svoga troška i dohodka, nalik bi bila kapetanu broda, koji zaplovi bez busule u široko more. — Ako djevojka nenauči već u kući roditelja medju ostalim i ovu vještinu, ako ju neosvjedoče, da su take bilježke upravo nuždne, nije se valjano spremila za domaćicu, kao god ni ona, koja neumije ili nemari za gospodarstvo.

Što je do sada navedeno, svi poslovi ovdje izbrojeni, tvore prvi dio radnje, koju smo nazvali radnjom žene u kućnom gospodarstvu; to je prvo poglavje u narodnoj ekonomiji žene, prvi zadatak gospodarskoga uzgoja i obrazovanosti djevojačke. Moralo bi se veoma požaliti, ako ima gospodarstvâ, u kojih se ova radnja neobavlja, ako ima uzgoja, koji se neobazire na nju.

V.

Dozvolite, gospodjo, da vas prevedem sada u drugo područje ženskoga rada i gospodarskoga života. Ako sam do sada tražio od žene, da slaže račune, da umije ovo ili ono ne samo uraditi nego i mužu u koječem pomoći, to su poslovi ako i ne mužki ali donjekle i takovi, u koje i muž utiče ovdje više ondje manje; kad ih žena obavlja, gleda da ih udesi kako on želi, pače mora se pokoriti njegovoj volji, računati s onim, što joj daje i koliko može dati. Jer čemu tajiti svakomu očitu potrebu, da bude njeki sklad u ukupnom gospodarstvu, a uzalud bi ga iskali, da ono dvoje ide svako svojim putem, da svako radi po svojoj volji.

Ali sad počimlje „drugo carstvo“ žene: tu se u svakom koraku predočuje žena kao prava djelujuća sila, kao blagoslov muža, kao genij ne samo pojedinih sretnih časova nego cieloga života.

To pako carstvo žene jest kuća, dom naš: tu ona zapovieda i vlada.

Kuća! Bože moj, zar ne, pojam posve jednostavan, običan. Što je kuća? Jedan veli: ona je moje imanje; drugomu je posjed, trećemu puka vlastnost, četvrtomu stan, a peti ju drži za dobar način, kako će upotrebiti svoj novac. Neznajuć što s novcem kupiš kuću, pak veliš: eto tako sam koristno uložio svoj suvišni novac. Jedan proda svoje dobro, dakle svoje zemlje i ladanjsko gospodarstvo, koje mu zadaje mnogo brige, glavobolje i jada, pak si kupi kuću u gradu veleć: hoću da mirno živim; drugi se boji, da nepadne kurs njegovih efekta (vriedni

papiri: rente, srećke i dionice) pak ih prodaje, a za novac kupi kuću, i tad spava mirnije, jer se vriednost kućâ i promjene te vriednosti nebilježe na burzi. — Ali mi nećemo motriti kuću s ove strane, neće nam ona biti puki kapital, koji nosi svoje kamate; ne kao sdanje, sagradjeno na jedan ili dva kata, nego u smislu višem, kao naš dom i ognjište, kao jedna strana našega života, sa svim, što na nj spada i što ga ukrasuje. Kuću ili dom naš u ovom smislu uzetu mora žena poznavati, razumjeti zadaću, koju ima u takovoj kući. Kao što je nuždno, da žena znade račun o svojih troškovih, tako valja, da je posve vješta i svemu onomu, što ima raditi u kući.

Dopustite dakle, da malko ovdje stanemo, da razgledamo kuću i kućanstvo njeno; kroz kuću upoznajemo ženu, kao što i žena istom u kući sama sebe posve razumije. Neveli uzalud naš narod: „Žena kuću drži".

Narod bezkućnik jest narod surov, neuljudjen. Bijaše naroda bezkućnika, koji su elementarnom silom zahvatili u poviest, krvave bitke bili i dobili, carstva oborili i nova podigli, ali nješto trajna mogoše istom onda stvoriti, kad su divlji oni lovci i konjanici posagradili kuće i u njih nastanili svoje žene i svoju djecu, te ovako i sami stekli svoje stalno ognjište. Narod, koji nemogaše dati svojoj obitelji kuću, izčeznu iz poviesti ljudske, nespominje ga više, preko njega predje — na dnevni red. Tako se dogodilo njekim pastirskim (nomadskim) narodom u Aziji i Indijancem amerikanskim. S kućom dobiva poviest svieta drugi oblik, s njom počimlje obća uljudba. Pak i danas, gdje svatko ima svoju kuću, svoj stan, kad znademo, da je „svagdje dobro, al doma najbolje", i danas se pravom tvrdi: tko nenalazi u kući, u svom domu središte života, taj ga u obće ni neima, to je gotov bezkućnik.

Nomadi našega vremena, ostaviv svoj dom, napuštaju više nego li sami misle i dokučuju, jedni jer neznaju tražiti što dom daje, drugi jer nenalaze u njem, što traže. Koliko radosti i koliko žalosti, koliko sile i mlohavosti sadržaje priprosta rieč: dom!

A zašto sve to? Jer dom naš nije samo naš kapital, naša svojina, nego je on i sila. Pitajte sama sebe, je li zaista tomu tako. Moć pako, koja stoji u kući, neprikazuje se u krasoti, veličini ili sjajnosti njenoj, ni u liepom uresu i bogatom pokućtvu; prava moć, snaga doma jest — žena. Ako nam dražestna djevojka predstavlja ljubav i sve ono što ljubavju možemo i činimo, to je dobra domaćica predstavnica sreće i blaženoga mira, dragocjenih dobara, koja nikada nemienjaju svoje vriednosti. Evo to je žena u domu, i to ona postaje kroz dom.

Pogledajte za čas život radećega, poslujućega čovječanstva, eno opažate zar ne, da je njeka viša tvorna sila potegnula liniju u njem; ta linija jače dieli dvie različite stvari, nego li nepregledno more naše strane svieta. Ta crta pako je prag kućni. Muž može biti daleko od kuće svoje, dvie, i tri i više milja daleko, a može biti kod kuće, tako da ga diele od ostaloga stana samo vrata njegove radionice ili pisaće sobe. Pak što vidimo? U jednom i drugom slučaju postoje s ove i s one strane praga dva posve različita reda, dvie strane jedne slike, kako se uviek dotiču i popunjuju, ali se nikada nesmiešaju. Moguće da toga neznamo, neshvaćamo, ali ovo ipak stoji; neda se tajiti, medju jednim i drugim duboka je razlika.

U onom času, kad izadješ iz kuće svoje, kad prekoračiš prag doma svoga, ostavljaš obitelj, dolaziš u drugi sviet, u kojem radiš; a kad se opet vratiš domu svomu, ostaje iza tebe onaj drugi sviet, u kojem si do sada boravio i poslovao. U onom času, kad si došav kući prekoračio prag

svoj, nadješ se opet u drugom svietu, u svojoj obitelji; postao si drugim čovjekom, otresao si sa sebe prašinu vanjsku, ostavio pred kućnim pragom dnevne brige, a zaokupili te posve drugi osjećaji, prevladale druge misle.

Ovim nerekoh ništa nova, to je jamačno svatko na sebi osjetio i izkusio. Ništa tako dugo netraje, koliko put iz radionice, od posla tvoga do stana i obitelji. Čini ti se, da neima kraja, a kako i nebi, kad se pravoj slasti i radosti nadaš istom u domu. A kad se pojaviš na pragu, dočeka te žena. Znadeš, da će to biti i raduješ se tomu dočeku; kad prekoračiš prag, topla njena ruka stisne tvoju, srdačni pozdrav razvedri ti čelo, ljubezne rieči razblaže dušu, poput jutrnje rose kaplju na muku i dnevni trud. A došav u kolo svojih milih i dragih, sabrav oko sebe djecu svoju, gledajuć u njihovo milo lice, drobne očice, postaješ drugim čovjekom. Oko tebe savio se bedem, koji odbija navalu vanjskih misli, briga i dnevnih napora, sjediš u njem i podaješ se cielom dušom novim radostim drugoga, obiteljskoga svieta. Ako je jaki muž, taj radnik i skrbnik, ponos kuće, smijem reći, da je ljubezna, razborita žena njezin najljepši ures.

Nije mi nakana dalje razpredati ovu misao; jer je druga zadaća preda mnom. Nego to je nedvojbeno, da u kući, gdje vlada red i poznavanje zadataka, najprije susretnete ženu i da se s njom zadnjom razstanete; kuća ne samo da je njeno carstvo, nego treba da je i njeno djelo; štogod u njoj tražiš ili nalaziš, to je râd žene; česa neima, a moralo bi biti, ona je kriva. A mnogo toga treba, sitnice su, ali zadavaju truda i posla od jutra do mraka. Dozvolite, da malko pobliže ogledamo ove poslove u kući.

Koliko puta čuješ gdje se kaže: u kući treba da vlada r e d. Oštro se odsudjuje domaćica, koja nedrži reda u kući; ta je osuda neriedko pravedna, ali može biti i neosnovana.

Kad se sastanu prijateljice oko kavice poslije podne, najvole ti prevraćati — dakako riečmi — tudju kuću. Pripoviedaju zlobnim ili licumjernim tonom, kako se gja. M. nebrine upravo za ništa, a gja. O. misli na sve prije nego li na red u sobi i kuhinji, u smočnici i pivnici, da nemari za djecu ni za muža, nebrine se, da li imadu čisto rubje i cielo odielo, da li je sviećnjak očišćen, a svjetiljka osnažena. Nu dobre ove dušice, koje te danas baš hvale kako treba, sutra će sjednuvši za stol druge gospodje, isto onako klevetati onu, kod koje su se jučer gostile, a prekosutra na ovu drugdje itd. I gdjekoji mužkarci nisu ništa bolji. Može biti i nješto, možda i mnogo istine u onom pripoviedanju, ali gubi vriednost poradi nečistih motiva, iz kojih potiče.

Sigurno i nedvojbeno je, da nam red godi. Ima tomu duboki razlog. Ovo priznajemo i vidimo svi, ali što je red, pak kako to, da nam nješto manjka, ako nema reda? Odakle to, da ti je ondje upravo nesnosno, gdje manjka red? Ako je odielo na stolcu mjesto da bude u ormaru, čaša na prozoru mjesto na svom mjestu, ako se slika naherila, pokrivalo na krevetu pomaklo, ako su stube blatne, sve nas to veoma smeta. Zašto, što to škodi? Ako i neškodi, ipak ti je veoma neugodno: ta nije onako, kako bi moralo biti. E pa neka bude — kako hoće, čemu se još za to starati? Lako je tako govoriti, ali što dalje? Nu ako dopustiš, da stvari stoje, kako hoće, eto za kratko vrieme pravoga meteža. Kao da njeke tajne ruke potiskuju predmete, kao da ih miču s jednoga mjesta na drugo, nijedna stvarca neće da bude na svom mjestu. Bog bi ih znao, ali dotle se kreću, prevraćaju, dok nedodju tamo, kamo nespadaju. Pak nije samo ovdje i ondje, kod jedne ili druge stvari, nego kod svih, što su u kući. Ako dopustiš, da se danas ovdje nastani nered, sutra pojavit će se ondje, pak na trećem i četvrtom predmetu. Stolac nije prislonjen uza

stienu, stol se odmaknuo iz sredine sobe; šešir se nadje na jedan put na krevetu mjesto na klinčanici, zavjesa odkrenula se od prozora kao da se na nj ljuti; ura je stala, valjda se utrudila ili hoće da pomnije motri te promjene, a sagovi na podu skvrčili se, sgužvali kao da žele ugnuti se tvojoj nozi, koja po njih gazi. Sve se poremeti, a ti stojeć tu i gledajuć to osjećaš kao da nisi doma; gledajuć taj vanjski nered, taj nemir medju svojimi stvarmi, postaješ sam nemirnim. Nestalo radosti i zadovoljstva u tvom stanu, postaješ sam nestalan, želiš, tražiš nješto, a nemožeš naći. Zlovoljan laćaš se šešira, da utekneš van, da nemoraš gledati te kućne revolucije.

Imaš svega, a ipak ti nješto manjka, jer nije svaka stvar ondje, gdje bi upravo morala biti, nisu na onom mjestu, na kojem ih želiš viditi; posjeduješ stvari, ali čini ti se, da im nisi više gospodar; za brzo opaziš, da nije dosta, ako čovjek ima svega, nego da prava vriednost stvari stoji u tom, da ih imaš u pravo vrieme i na pravom mjestu. Pak motreć sve to postaješ sjetnim neveselim, ugrizljivim i dosadnim. Ovaki su vam često neženje, ali borme i oženjeni, kojim žene nemare za onake tobož sitnice.

Sad vidiš, da nije ono prava udobnost kad imaš svega, nego kad vlada harmonija, sklad u svem što posjeduješ; najljepše, najdragocjenije stvari gube na svojoj vriednosti, ako neima reda. Ima muževa, kojim se neda takova što gledati, pak troše vrieme i sile svoje. namienjene drugom višemu zvanju, na ovake malenkosti, zalaze u borbu proti tim malenim vragoljanom, koji pobrkaju šešir, stolac i svjetiljku, knjigu i papir, kaput i škare, pak ih možda i svladaju. Ali što tim dobivaju? Ili im dosadi takov nezahvalni posao, pak ga kasnije puste; ili ga nastavljaju svaki dan, a tad postaju sami pedanti, sebi i drugim na nepriliku, niti uživaju niti se čemu raduju.

Gdje neima reda, tu neima ni pravoga doma. Pomislite kakovu god kuću, siromašnu kolibicu, ili palaču, zavirite u nju, na svakoj ćete stvarci opaziti, da li vlada u njoj žena ili ne. Prva i prava zadaća žene jest upravo ta, da vladu svoju u kući izvršuje u interesu reda i čistoće: ona drži harmoniju toli ugodnu našemu oku i srdcu, ona zapovieda onim malenkostim, reda ih i opredjeljuje svakoj pravo mjesto. Uredna i prijazna kuća bez žene nije moguća; što žena tu daje, nemože nadoknaditi nikakovo bogatstvo niti sjaj. Toli je velika moć njena ovdje, da i nevješto oko u kratkom vremenu lako speti, kolik i kakov vlada red u kući: nikakova elegancija ni ljubezljivost nemogu za dugo sakriti nereda. Red znači mir medju onimi sitnicami, koje imaš u kući; on je onaj znak, što ga žena, kao vladarica mjesta i vremena, njim utiskuje.

Nu red ima i gospodarsku vriednost za čovjeka. Doduše red nemože čovjeku dati stvari, kojih neima; ali je kadar povisiti vriednost cieloga tim, što umnaža vriednost svake pojedine stvari. Red neproizvodi ništa, ali uzdržaje sve. A djeluje on još i u drugom pravcu blagotvorno. Tko je vikao gledati, da bude svaka stvar na svom mjestu u sobi i kuhinji, u ormaru i krevetu, trudit će se, da to bude i drugdje: da se svaki posao u pravo vrieme započme i dovrši, da bude red u njem kao i u svačem drugom u kući. Pače skrbna domaćica nije ni tim zadovoljna, nego kao razborita majka priučava i djecu svoju već od malih nogu na red. Zato po malo priučava, da si diete samo posprema svoje stvari, odielo, obuću i igračke, da privikne svaku stvar metati na pravo mjesto; a kad dodje vrieme za u školu, pazi na to, da u odredjenom vremenu uči svoje zadaće, a drugo opet sprovede u igri i zabavi. Pače i sam muž, živuć u takovoj sferi, počme istom pravo shvaćati vriednost i važnost reda u kući i obitelji. I on

doduše treba da drži red u svojih stvarih i poslovih, ali se ipak ženski red razlikuje od mužkaračkoga, to je posve druga vrst reda: tihano i blago, ali odlučno zaokuplja ona sve u kući pa i samoga muža; njenoj vlasti u ovom pravcu nemože se ništa oteti, njeno žezlo dosiže svakamo u kući; ali upravo zato mora znati i uvidjeti, da tim redom dobiva sve veću vriednost; kao što red pjeva ženi slavu i hvalu, tako nered baš nju glasno kudi, i svatko svu krivnju na nju obara.

Ovaj posao ženin u kući ponavlja se svakoga dana od jutra do mraka brižno njeno oko gleda, marna ruka namješta, što možda kani izaći iz reda, što ga drži. Posao zaista nimalo ugodan, ali vrlo nuždan. Uz ovaj dolazi drugi. Nered je naš neprijatelj, ali nije jedini, uza nj stoji drugi, nemanje osbiljan i štetan, kojemu je opet dorasla jedina ruka žene.

Priroda i njene sile služe čovjeku, ali nerado, mora ih svaki put siliti. Čovjek se je, istina, tako razvio, tolika je njegova vlast, da si pokori i materiju, da mu služi; ali u materiji neprestano živi prvobitna sila, koja ju pozivlje, da se vrati u svoje prijašnje stanje, da se otme vlasti čovjeka. I što same one sile stvore, netraje za vieke, a kamo da potraje ono, što je čovjek načinio iz materije, koju mu daje priroda. Jedva je djelo ljudsko gotovo, već se počimlje nješto gibati, ustaju atomi i molekuli na svoj rad. Što je čovjek velika i liepa izveo, oni hvataju, rekao bih, malenimi ručicami svojimi, drmaju i pokazuju, što su kadri učiniti; sievaju munjami, kao bura tjeraju i lupaju brodovi, uništuju usjeve, provaljuju u njive i livade, zatiru stada, ruše kuće, razbijaju gvozdeni kotao. Zaista težka je zadaća boriti se proti njim. Ni u domu tvom nedaju mira, jadna domaćica jedva smaže strpljivosti i vremena, da im odoli. Da ti je moguće gledati,

kako tu rade, ruju, nebi se mogao načuditi, da upravo hvataju ono što ti je ugodno i liepo. Eno tamo sjeda prah u zavjese na prozoru te grize niti, ovdje se savija dim i pocrni staklo; tu se razkine tkanina, se izkvare pozlaćeni okviri na slikah i ogledalih, vrućina kvari meso i maslac, crna pjega mrlja bielu rubeninu, rdja se hvata kuhinjskoga posudja; tamo viri čavao iz zida, zadjeneš se u nj i razdereš kaput; jedna noga na stolcu odkazala svoju službu, košulju ostavio gumb i neće da služi s njom zajedno, puknuo lonac, izkvarila se jaja, ciknulo vino itd. Proti ovim domaćim neprijateljem valja se boriti, ne samo danas i sutra, jednu ili dvie godine, nego svaki dan od jutra do mraka, neprestrano.

U početku čini se, da su i to trice, nije vriedno, da se na njih ogledaš. Ta što, ako prah sjedne na ormar, ako se odkine puce ili pukne — lonac. Ali ako propustiš danas jedno, sutra bit će toga više; pukotina će dalje segnuti, prekosutra još dalje, pak za njekoliko dana propala je liepa ili koristna stvar. A onda? Treba drugu nabaviti; jedan dio onoga što si stekao, moraš dati, da se naknadi ono što je propalo. To sve gledaš na vlastite oči, opažaš i i osjećaš. Nije ti drago, žao ti je, da moraš kupiti nove stvari, a stare bi se mogle još dobro rabiti, da se je više pazilo, te odmah u početku začela borba proti ljutomu neprijatelju. Da sâm taj posao preuzmeš, da sâm paziš na tvoje ormare, ogledala i slike, da ih čistiš od prašine! Odakle smoći vremena i razpoloženja za to? Muž dodje kući umoran, izmučen, pak da takov započme onaj posao! A ipak ga njetko mora obavljati. Tko da to učini?

Ta tko drugi nego žena? Borba proti onim neprijateljem našega pokućtva, odiela i obuće jest posao ženin. Ona ga razumije bolje nego itko, u njezinih je ruku oružje, koje neprijatelja suzbija. Krpom i kefom u ruci

tjera prašinu, vodom i sapunom mrlje; ako se što podere, eto nje gdje iglom i koncem popravlja košulju i odielo; ona bdije, da hrdja neošteti tvojih stvari, da se nepokvari meso, mast, maslac, da je svako puce na svom mjestu, da je tvoja košulja biela kao snieg, ovratnik čist i pristojan, da na tvom pisaćem stolu nebude prašine, da je svjetiljka čista, a odielo valjano pospremljeno; riečju „žena muža nosi na licu, a muž ženu na košulji“, kako liepo veli hrvatska poslovica. Žena nije samo vladarica, nego je i zaštitnica svoje kuće, ona odbija one malene ali neumorne neprijatelje, njenoj vještini treba se zahvaliti, ako nova stvar ostaje mladom, ako stara dobije novu silu.

Uz red valja da u domu vlada čistoća; kao što neima reda bez čovjeka, tako neima čistoće bez žene. Čini se, da i sama narav to znade, te kao da srdačnije pozdravlja kuću, u kojoj se udomila čistoća. I sami oni kućni neprijatelji, koji ti inače toliko dosadjuju, kao da se susprežu pred ženom, koja neumorno nadgleda sobe i kuhinju, pivnicu i izbu, pomno pregledava rubeninu i odielo, te neda da se igdje stalno smjeste. A kako tek godi čovjeku ta čistoća! Prisego bi, da sunce tamo prijaznije sija, da ti je soba veća, stol zamamljiviji, da ti košulja i kaput bolje pristaju, da ti sav sviet zavidi, gdje brižljiva domaćica tjera one atome. Slastnije jedeš, mirnije spavaš, udobnije živiš, slobodnije se krećeš, medju prijatelji i znanci netrebaš se stiditi, kao što eno tvoj susjed, kojemu je košulja poškropljena crnom kavom, manchete zamazane, rukavi bez puceta, itd. Ti ga žališ, ali se ujedno raduješ, da je tebi ljepše, svaka stvarca dvostruko ti je vrednija, jer u svem i svačem smieši se, susreće te poslena, ljubezna i mudro ravnajuća žena. Tko god zaviri u takov dom, nezaboravlja ga tako skoro, sjeća ga se ugodno. A kako da nebude milo i drago u njem tebi, koji si u

njem svaki dan! Gdjekoja domaćica možda i nesanja, koliko sladkih časova pribavlja svomu mužu, koliko je vrednija i ljubeznija u njegovim očima. I ne samo proza nego i poezija uhvatila se ovoga predmeta, te je u prekrasnih stihovih opjevala dom mili, pun blažena mira i svjetle čistoće.

Al pustite pjesnike; deder da ovo dvoje prosudjujemo hladnim umom; ded da vriednost reda i čistoće mjerimo gospodarskim mjerilom. Pak što nalazimo? Prije svega to, ako se stvari drže čiste, ako se odmah popravi i pokrpa što je puklo ili se poderalo, ako se gleda što duže sačuvati u kućanstvu i sitnica, da sve to neide u korist jedinoj udobnosti. Sve to ima još i gospodarsku vriednost. Deder uzmite u ruku olovku, da malko računamo. Ako se stvar kakova drži u redu, u čistu i svjetlu stanju, ako se marljivo iglom i škarami popravlja i priredjuje, traje jamačno duže. Toga neće nitko poreći. Ako rečem, da stvar, koja bi bez ove prigledbe trajala devet, uz nju traje deset dana, mjesto devet da se drži i rabi deset godina, nisam rekao ništa nevjerojatna niti nemoguća, pače moglo bi se prije prigovoriti, da je premalo rečeno. Žena dakle držeći red i čistoću u kući, izpravljajući nedostatke prištedi tim svake godine barma jedan postotak od vriednosti kod svih pokretnih stvari u kući, jer bez njene pomnje sve bi prije propalo, prije se izrabilo. Recimo, neka ta prištednja iznosi na godinu samo 5 for. u jednoj obitelji, to žena svake godine nestvori, nepriskrbi novih, nego sačuva pet for. Priznajem, da to nije velik novac, ako misliš samo na jednu obitelj, premda i ta svotica može u stanovitih okolnostih vrieditи više, nego drugi put deset for. Al pogledajmo cieli narod. Neka ima u hrvatskih zemljah dvie stotine tisuća obitelji, — a ima ih više — i neka se kod svake uštedi ovim načinom pet for., na cielu go-

dinu ta prištednja iznosi milijun for. A bome to je već liepa svota i tu svotu prištedile bi — hrvatske žene, jer muževi nemogu. Za deset godina broji to deset milijuna for. Za toliko bi hrvatski narod u deset godina više imao, bogatijim bio, i to jedino nastojanjem svojih kćeri, dobrih i brižnih domaćica, t. j. onih, koje su u pravom gospodarskom smislu domaćice. Tih deset milijuna for. nebismo mi s nova privriedili, nebismo ih stekli većom radnjom, nego bismo ih sačuvali. Tim se može mnogo učiniti! Da negovorimo o drugom, možeš mjesto predmeta srednje vrsti nabaviti boljih, savršenijih i trajnijih; a to bi bila opet nova prištednja, jer dobre, solidnije stvari duže traju, a čovjeku su milije i koristnije. Pribrojite sada ovu prištednju k onoj, kojoj se možemo sigurno nadati i o kojoj se već govorilo; pak nije li to baš sjajan uspjeh?

Ajdmo dalje. Ako svaka domaćica dobro računa, ako nabavlja što treba, a briše stvari suvišne ili nekoristne, koje ničemu nesluže osim možda bezsmislenim mušicam, može opet prišteditи na godinu, recimo bagatelu — 5 for. Na dvie stotine tisućâ obitelji to opet donese na godinu milijun for., dakle u oba slučaja dva milijuna for. na jednu godinu, ili u deset godina dvadeset milijuna for. Zaista, za bogatiji i veći narod to je liepa svotica! I taj novac, te milijune netreba trudom i znojem sticati, zasluživati, nego ih možemo razboritim životom pričuvati.

A što se može sa dva milijuna for. na godinu učiniti? Koliko liepa, dobra i koristna za njih izvesti! I to bi sve mogle one marne ručice naših domaćica i gospodarica, koje se više puta zlovoljno tuže: cieli dan poslujem, a ipak se ništa nevidi. Ako se možda nevidi tako jasno, ali koliko mogu te ručice, potvrdjuju ona dva milijuna for. Nije to nikakova chimera, nikakov plod bolestne fantazije: moguće je i izvedivo, samo treba volje i mara za to.

*

Negovorite, da su ove smiešne stvari, da nespadaju u osbiljna razmatranja. Razmislite malko. Koliko su štete nanieli pak i još nanose u gospodarstvu razni zareznici, gusjenice i crvići, a koliko imenito trsni ušenac (filoksera), pred kojim strepe naši vinogradari, koji je Francezkoj zadao na stotine milijuna kvara. A jeste li koga vidjeli, da se je smiešio ili možda rugao onim, koji su kušali i kušaju ovaj kvar u novcu izraziti? Jamačno nikoga, pak zašto da bude komičnim, ako se u brojevih predstavlja šteta, koju trpe pojedine obitelji, kad se košulja nekrpa, čarape nepodpletu, ili poderano sukno naprosto baci u kut?

Recimo, da onih dvie stotine tisuća obitelji nosi samo osam stotina tisuća košulja — što je zaista malo — da svaka košulja ima četiri rifa: to treba za same košulje 3 milijuna dvie stotine tisuća rifi platna. Računate li rif samo po 32 novč., samo platno za košulje vriedi preko milijun for. Ako se košulja pomnim krpanjem i popravljanjem za 10 postotaka duže rabi, prištedile bi domaćice iglom i koncem u ruci sto tisuća for. kod samih košulja. To je samo jedna stvar. A pomislite, koliko se dade prištediti kod obuće i čarapa, koliko na plahtah (ponjavah) i stolnoj rubenini, pri odielu mužkom i ženskom, na posudju i pokućtvu! — I kad se sve to zrelo promotri, nitko nebi smio uztvrditi, da su naši računi chimere, puka naklapanja. Ako nevjerujete meni, popitajte se malko u tvornicah, one će vam reći, kako se i manjim zadovoljava narod, koji neima mnogo, da više nabavi, pak ipak živi Ako je pako ovo moguće, tko može učiti ili dokazivati, da se nebi dali umanjiti naši izdatci tim, da žene kao brižne domaćice manje troše, a mnogo pričuvaju? Zaista, tko ovoga neshvaća, mora da je ili vrlo bogat ili vrlo ubog.

Komu se sve ovo nebi činilo dovoljno jasnim i dosljednim, možda će ga uputit što ću evo sada navesti.

Deset novčića neznatna je svotica; š njom nisi bogat, bez nje nisi ubog; od nje ni velike pomoći ni odmoći. Dobro. Sad da vidimo, što jedete svaki dan u jutro, o podne i na večer. Al pogledajte ne samo što se donese na stol (trpezu) i pojede, nego i što se odnese nepotrošena sa stola, i što se u obće nepotroši. Ako i ne mnogo, bit će ipak: komadić dva mesa, križka kruha, jedno ili dva zrna koruna (krumpira), nješto se šećera razspe, kave razlije itd. Sad izračunaj, koliko trebaš na dan u ovo ime, za ove potrebe. Ja neznam, a nepitam. Ali toliko je istina, da se sve nepotroši u sobi i kuhinji, što se kupi, skuha i priredi. A kamo dospije to? Propadne, potepe se. Pak? Ta sve skupa nije možda vriedilo više od deset novč. A kakov je novac deset novč.? Tko da još i o njem govori? Lagano! Ako se ovakim načinom izgubi na dan deset novč., u 365 dana čini to baš 36 for. 50 novč., na godinu. Ovo već nije tako malen novac. Je li pako samo stotina tisuća obitelji potratila na ovakov način svaki dan deset novč., broji to za jedan dan 10.000 for., a na godinu — 3,650.000 for. Je li i to malenkost? Znadete li, da t. z. autonomni budget provincijalnoga diela kraljevine Hrvatske nije više pače ni toliko iznosio?

Eto: malenkosti ovdje, sitnice ondje, novčić tu i šestica ovdje; tamo se redom, ovdje čistoćom i štednjom na malo postizivaju sjajni uspjesi. I u gospodarstvu dakle pojavlja se što i u drugih stranah života: da se naime malenimi silami izvode velika djela. Znajuć i gledajuć sve to može li se ikomu na svietu zamjeriti, ako nemože pravo pomisliti žene bez lonca i igle, olovke i štednje novčića? Je li možda ovo nedostojno žene? Od srdca bih žalio ženu — da se najblaže izrazim — koja bi u tom nazrievala ikakovu porugu, pače i onu, koja se nebi ponosila svojim poslom i uspjehom njegovim.

Ima još nješto, što želim iztaknuti na ovom mjestu. Žena prištedi milijune na godine samo tim, što čuva stvari da nepropadnu, što pazi na krajcaru, kad plaća; ako čisti i redi kuću i stvari. Ali može i na drugoj strani uštediti ne manje za gospodarstvo znamenite iznose. U kući ne samo da se mora krpati i plesti, nego i mnogo toga nova skrojiti i sašiti. Djeca trebaju košuljica i odiela, muž neima rubenine dovoljne, plahte na krevetih već se dodrle. Valja nabaviti platna i sašiti što treba. Tko će ovo posljednje? Kako je sada u modi, pozvat će se švelja ili krojač, pak će on. Al to stoji novca. Krojač traži dvanaest do četrnaest for. za žensko odielo, to je redovito; švelja traži od sašite mužke košulje ovoliko, dječinje onoliko. Toga se nabere dosta, u većoj obitelji i razmjerno vrlo mnogo. Umije li žena sama šiti i krojiti, eto opet prištednje, i to takove, koja broji odmah na forinte, a ne novčiće.

Ja vam neću ovdje potanko računati, koliko žena ovim svojim radom prištedi, pak se i neda sigurno, jer je trošak različit prema tomu, koliko imade obitelj članova, kako živi i kako se odieva. Uzmite, da gospodja činovnika prištedi u to ime samo 40 for. na godinu, a toliko u svem može, nije li to dosta liepa svota? K tomu može skrojiti i sašiti kako sama hoće, a ne da zavisi o hirih krojača ili švelje.

Ovo je jamačno stvar od prevelike važnosti. Koliko bi krajcara ostalo u kući, koliko se rupica u kućanstvu laglje zatrpalo, kad bi domaćica bila sama svoja krojačica! Bila bi još važnija u kući, njena bi se rieč još voljnije slušala i po zasluzi cienila. I gdjekoji prigovor, koji se danas čuje iz ustiju naših neženja, zamuknuo bi na uviek, jer i za ovaku vještinu valja ona: „čim više umiješ, tim više vriediš.“

Mnoga djevojka neima miraza u novcu, ali može ga donieti u drugom blagu. Koliko god se korilo i karalo

mužkarce, uviek ih je bilo pak ih ima i danas, koji visoko ciene vrline ženskoga srdca, duha i gospodarsku vještinu žene. Žena, primjereno svomu stališu obrazovana, vješta kućnim poslovom svake ruke, vriedi više nego ikoje drugo blago ovoga svieta.

Svaki čas čuje se primjetba, da se u naše vrieme samo bogate djevojke udavaju. Ovo nije istina, i bila bi nesreća, da je. I uboge djevojke nalaze muža, nalaze ga često prije i boljega nego li imućnije. A znade li se o kojoj djevojci, da je vješta svakomu kućnomu poslu, da se nestidi kuhače, ali neboji ni igle ni gladčala ni pranja, vjerujte, otimat će se za nju, jer „znanje gotov je novac" veli hrvatska poslovica. Ta što ćeš s blagom, ako je srdce djevojčino prazno, osjećanje samo taštini pristupno, duh površan, bez smisla za kuću i domaći život? Takove si žene nitko neželi. Al bome nečudite se, ako ničije oko nezapne o djevojku, koja nije bogata zlatom i srebrom, ali je isto tako siromašna na dobrih svojstvih, koja su kadra nadomjestiti imetak. Žalibože ima takovih. Uboge su, jedva roditelji vežu kraj s krajem, često stradaju starci, da si kćerka namakne po modi odielo, šešir, cipele, rukavice. Sama niti umije niti hoće oprati, išto sašiti ili pače u kuhinji majci pomoći. — Tko da nepovikne takovoj: daleko ti kuća od mene, volim sam nego uz takovu drugaricu po svietu! Dajte djevojkam valjan uzgoj, neka uče sve, što će buduće vrieme od njih iskati: da umiju skrojiti i sašiti, skuhati, prigledati i čistiti, i vi ste ih dobro obskrbili, dali ste im miraz, koji neće ni državni ni privatni bankrot upropastiti, ni tuča ni mraz uništiti, ni hrdja izjesti ni tat ukrasti. Nevjerujte da su mužkarci postali samoživi. Promislite, što da počme činovnik, koji ima 800 ili 1000 for. plaće, oženiv djevojku, koja od svega ovoga neumije ništa ili malo, kad dakle mora plaćati:

kuharicu, pralju, švelju, krojača; ako uzme ženu, koja nemari za čistoću ni red, nevidi drugih računa nego koje pošalje dućandjija ili krojač? Kako da živi on zajedno sa ženom i kašnje s djecom o takovoj plaći a bez duga? Za činovnika je pako dug gotova nesreća. Njegova je plaća odmjerena prema njegovoj potrebi, kad se ova podmiri, može mu ostati koja krajcara, — ako oboje dobro gospodare i na svaki novčić paze. Tad će prištedit možda toliko, da ako ih snadje bolest, smrt ili kakova druga nevolja, neće morat tražiti od vlade predujam na svoju plaću, ili se uticati lihvaru. Neumiju li oboje gospodariti, dug je za činovnika nalik kamenčiću, koji se odlupi s pećine pak kotrljajuć se sniegom naraste na ogromnu lavinu, koja uništuje život i gospodarstvo.

Zato, roditelji, pazite, kako si kćeri odgajate. Valja se čuvati pretjeranosti na jednoj i drugoj strani. Neka se složi ugodno s koristnim. Kadšto se prigovara: od djevojke tražite odviše: hoćete da bude majstorica tako na besjedi, kao i u kuhinji i za šivaćim strojem. A kako i kada da to sve nauči djevojka? Vjerujte, ako bi se oboje iskalo, nebi bilo nepravedno, samo svako u svojoj granici. Nu ako umna naobrazba nedotiče, može se tečajem vremena popuniti; ali nemože tako lako popuniti gospodarska, možda i nikada.

Ja ću još jednu naglasiti. Naš narod živi u težkih okolnostih. Kako je u njih dospio, to neka drugi razlažu i na drugom mjestu. Sad smo svi dužni razmišljati, kako da iz njih izadje, i kako da mu bude bolje. Svi obrazovaniji elementi treba da mu kažu pravi put. A zato je pako potrebno, da inteligenciju njegovu krase gospodarske krieposti: da je štedljiva, čuvarna, radina i triezna. Nehasne rieči, ako ih pobijaju nevaljana djela u vlastitom domu. Svatko treba da je na svom mjestu, da je dorastao

svomu zvanju. Ako si činovnik, liečnik, odvjetnik, poljodjelac, obrtnik ili trgovac, radi kao da ćeš uviek živjeti, ali radi pošteno i sdušno. Pak videć kod tebe dobro i koristno, sliedit će te i drugi. U gospodu se rado ugledaju niži. I kad se čuju tužbe, da je puk ovdje ili ondje nemoralan, negospodarski, nebi bila krivica pitati: koliko je tomu sakrivila t. z. inteligencija svojim razuzdanim, nemoralnim i negospodarskim životom? — Radimo dobro i razumno, puk će se i opet u nas ugledati. A kad velim „radimo“, mislim i ženu i muža. Al ima ta stvar i drugu stranu.

Imadeš li uredjeno gospodarstvo, slobodnije se krećeš, svoje mnienje svagdje slobodnije očituješ, pak ako je nužda, možeš laglje i stradati za obće dobro. Valjana žena neće biti olovno krilo, koje priteže svaku tvoju misao k zemlji, nego ćeš u njoj naći tješiteljicu i pomoćnicu; neće ona strepiti, ako se naoblači čelo mogućnika, niti će pitati bojazljivo i sdvojno: kako ćemo živjeti, ako izgubiš službu, ako te premjeste ili ti obustave plaću? Vikla poslu svakdanjemu netreba strepiti ni pred većim, ako bi muž morao drugdje potražiti vrela svomu uzdržavanju.

Eto, na koliko načina može biti žena ne samo dobrotvorkom, čuvaricom kuće i obitelji nego i prevriednom kćeri naroda, u kojem živi, i za kojega dobro ona je dužna prema silam svojim isto onako raditi kao i muž.

Pak i žena netreba veće slave i ljepše nagrade za svoja djela, nego kad se o njoj može zapjevati:

Bila vriedna žena, dà!
Kući vedra
Mudra glava
Dušu, tielo čuvala.

VI.

Kad ste me dovle slušali, ako i ne možda uviek jednako voljno, molim liepo da nesustanete, ta već smo bliže kraju nego li početku. Želim vam ovdje predočiti njekoliko pravilâ (regula), koja nisu baš bez važnosti, vriede svakako da ih proučite i prosudite. U savezu su s onim, o čem se već govorilo, i muževi učeni priznavaju im vriednost; njeka tih pravila živu u narodu kao poslovica.

„Kakov posao, takova plaća“. Treba li ovo pravilo dalje razlagati? Svaku radnju treba platit. Badava nerade ljudi, pak i nemogu raditi. Od plaće radnik živi, živi sluga i služavka, jer plaća nestoji samo u novcu, nego i u drugih stvarih, koje se radniku daju u ime plaće n. p. stan, hrana itd. Plaća ga tjera k radnji ili suspreže od nje. Bolja plaća potiče, jer je veća korist od truda; loša plaća slabi volju, jer je neznatnija korist od nje za radnika. Istina, svatko gleda štogod prištediti; to je posve dobro, ali i štednja ima svojih granica; s druge strane i družinče gleda iz svoje radnje uhvatiti veći probitak. Dobru, vještu radniku nežalite *više* platit, uviek je bolje nego li da uzmete nespretna, nemarna ili neuka, koji će više pokvariti nego li vriedi vaša prištednja na njegovoj plaći. Uz plaću vriedi za čovjeka mnogo, kako s njim baratate; ako ima kod vas hranu, kako ga hranite. A na ovo često zaboravljaju u kući, nemisle, da to može kod njekih i njekih više koristiti ili škoditi nego li pače dobra ili slaba plaća u novcu.

S ovim u savezu stoji drugo pravilo:

„Kakov novac, takva roba“.

Često se čuje: „hajde da kupimo, vrlo je jeftino“. To nije dobro. U obće nekupuj česa netrebaš, pa ma bilo i jeftino. Ali i taka jeftinoća varava je. Dobra roba je skuplja, tek u vanrednih slučajevih može biti jeftinija, ako je naime priredjivanje jeftinije; pak i onda još nemože jako pojeftiniti, jer da bude dobro i fino sukno, valja da je dobra vuna; ako hoćeš dobro brašno, mora da je i valjano žito. A dobra vuna, valjano žito skuplje je. Ako dakle domaćica nije podpuno uvjerena, da su zaista nastale ili da su obstojale osobite okolnosti, koje su snizile cienu, neka znade, da je ona hvaljena jeftinoća inače obsjena ili prevara. Valja se čuvati raznih doskočica i finta, kojih se nežacaju nesavjestni ljudi, da obćinstvo navedu na tanki led.

Al tim se neveli, da kupujuć stvari negledaš, gdje bi jeftinije mogao dobiti. Pa ma i za krajcar jeftinije, vriedi i to. Jer neima sumnje, da se može ovdje kupiti ista stvar jeftinije nego li ondje; možda je trgovac kupio od tvorničara ili gospodara, koji cjenije radi pa može i jeftinije prodavati; ili možda on sam manje plaća stanarine, ima manje troška ili se zadovoljava manjim dobitkom, pa zato i postavlja manju cienu. — I to se opaža, da je ondje razmjerno najjeftinija roba, gdje se najviše prodaje. Zato razborit trgovac voli manji dobitak pak veću prodju, nego veće postotke kao dobitak uz malenu prodju.

Mnogi se kupci rado pogadjaju. Već je toliko puta dokazano, da, kako veli naš sviet, „to cjenkanje“ više škodi nego li koristi jednoj i drugoj stranki. Tim se gubi mnogo vremena, pak da negovorimo o drugom, nepostizava se nikakov uspjeh. Meni je daleko miliji trgovac, koji zacieniv robu ujedno dodaje: „to je moja prva i zadnja“. A najmanje može se pohvaliti kupac, da je „pogadjanjem“ natjerao prodavaoca na jeftiniju cienu. Ovaj potonji videć

kupca, koji neće inače nego da se pogadja, tako povisi cienu, da ju onda može snizivati, pak popustiv dobije obično više nego li stvar vriedi. A kupac se još ponosi: „koliko mu je odkinuo“. Nije on njemu ništa odkinuo, nego prodavalac kupcu.

Ovakovoj vrsti pazarenja morali bi trgovci sami na put stati. Zato valja da udare svojoj robi primjerenu cienu, da nespekuliraju na neukost obćinstva, nego da rade solidno i pošteno.

„Nekupuj česa netrebaš, jer ćeš morat prodati što trebaš.“ Koliki su već istinitost ovoga pravila u vlastitom gospodarstvu izkusili! Veli se: hajdmo danas u štedionicu i zalagaonicu, prodaje se jeftina zlatna i srebrna roba i druge stvari. I kupi se ne riedko za uzajmljeni novac, pak kad treba zajam vratiti, neimaš čim, a vjerovnik proda s nepotrebnimi i nuždne stvari. A koliko puta grieše njeke te njeke domaćice proti ovomu pravilu trošeći na toiletu, nabavljajući si zlatnine i srebrnine. Bane li nevolja, neimaš krajcara u kući.

Zato veli dalnje pravilo: gledaj da nebudeš nikada bez krajcare u kući. Neznaš, kakova te može nevolja snaći, ili što bi trebalo iznenada nabaviti. Plaćajuć gotovim dobit ćeš ne samo bolju robu nego i jeftiniju, i steći si dobar glas. Loš platac plaća sve skuplje. A pošto se ipak dogadja, da uzmeš stvar na vjeru, nastoj točno u vrieme, kako se naravnaste, platiti što si dužan. Trgovac ima svojih obveza, tvorničar svojih i poljodjelac svojih posebnih; ako trošci neplaćaju točno, nemogu ni oni drugi u pravo vrieme izpuniti, na što se obvezaše, pak se poslovi poremećuju.

„Pazi osobito kad izdaješ novac na dnevne sitnice.“ Tu se možeš najprije opeći. Ta što je to deset ili dvadeset novčića? Ali danas toliko, sutra opet toliko, pak eto na mjesec pet do šest for. Opreznost je ovdje tim nuždnija,

čim se manje uvažuje svota novca, koja se izdaje. Kad valja izdat veću svotu, zrelije se prosudjuje i kasnije odvažuje. Nepromišljeni manji izdatci nalik su rupi: što dalje, većom biva. Zato i je štedljiva i gospodarstvena žena prava sreća obitelji.

„Kamen do kamena palača, novčić do novčića forintáča.“ Ovu bi poslovicu trebalo napisati nad vratima svake kuće, uvrstit ju na prvom mjestu u „Početnici“, koja dolazi školskoj djeci u ruke. Čuvaj krajcaru, jer od nje nastaje forinta. Tko neće krajcare, nedolazi do forinte. Bogat njeki bankir opaziv, kako je njegov činovnik bacio pero pisaće, ukori ga zbog toga oštro i digne pero. Prisutni prijatelj začudi se tomu veoma, na što će bankir: „Ovo se pero može još rabiti, evo da vidiš kako se može upotrebiti,“ sjedne i zapiše tisuću for. kao prinos za domaći jedan zavod.

Nastoj, da nješto uštediš od svoga prihoda. Ma i nebilo mnogo, ma bilo na novčiće. Od novčića se sastavljaju forinte. Kad imaš uštedjenu forintu, bit ćeš veseliji i nastojat ćeš da nebude ona sama, nego da joj se pridruži i druga. „Novac je lovac“, veli hrvatski narod; ne samo zato, jer lovi ljude, nego jer mami i drugi novac k sebi. Štednja je velika kriepost, njom i marljivošću dolazi se do imetka. Neračunaj na lutrije, baštinu, igru ili na kakov neobični dogodjaj. Lutrija i druge igre riedko su koga obogatile; kamo sreće da ih nikada nije ni bilo. Onaj je kruh siguran, što si ga sam privriediš; ona krajcara stoji, koju sam uštediš.

Al ne samo da štede muž i žena, nego treba priučavati i djecu. Zato je dobro, da diete dobije škatuljicu, u koju će spremati novčiće, što ih prima na dar od roditelja ili roda. Učite diete, koliko je to koristno. Zato su školske štedionice mudra uredba. Šteta da ih neima

u naših školah, barma u gradskih, gdje djeca dobijaju kadšto novca, te bi se mogao uložiti u štedionu.

„Obrni novac tri puta prije nego li ga izdaješ.“ Ovo je vrlo staro pravilo. Promisli dobro i triezno, na što ga kaniš izdati, pak ćeš ga ne riedko turnuti natrag u žep, i tako sačuvati forintu.

„Tko polako ide, dalje dodje!“ Štogod radiš, budi oprezan, čuvaj svoje sile i za budućnost; ako ih odviše napneš, iztrošit će se i oslabit ćeš prerano. To vriedi za sile tjelesne i gospodarske.

Kad počmeš gospodarstvo ili posao, radi obilno, a živi štedno i čedno t. j. troši što manje. Bolje da čedno počmeš a sjajno dovršiš, nego obratno sjajno da započmeš, a jadno dočmeš. Svakoj navici težko se odučiti. Lako je sviknuti dobru i ugodnu; ali vrlo težko odreći se jednoga i drugoga. Težko ne samo zbog tebe nego i zbog ostaloga svieta. Još bi se njekako čovjek stisnuo u kući, lošije se hranio, trošnije odievao, sam ovo i ono radio, a lakaje ili služavku odpustio; ali poput sablasti stoji tu pitanje: što će na to ostali sviet? što prijatelji i prijateljice, znanci i znankinje, kad opaze da nemožeš ni ovoga ni onoga, što očiti ili tajni protivnici, a što napokon vjerovnici? Ovako se pitaju muž i žena i riedki su toliko duševno jaki, da sami sebi reknu: neka govore što ih je volja, ja idem svojim putem. Nego velika većina ide dalje sklizkom stazom, dok nepropadnu. O tom imade već cielih romana pisanih; dosta je, da se ovo samo iztakne. — Tko čedno počme, neima se bojati onakova uzmicanja niti borba, koje su s njim skopčane. — Okrene li gospodarstvo na dobro, nije baš nikakova muka prema tomu udesiti i svoje izdatke; ta mnogo trošit daleko je lasnije nego i malo privriedit.

„Živi kako možeš, a ne kako bi htio.“ Kani se svega, što pretiče tvoje sile. Rado se govori: ja moram

ovo i nesmijem ono, jer tako hoće, ili toga neće ugled i dostojanstvo stališa, komu pripadam. Valja živjeti prema *stališu*, u koji spadaš u družtvu. Dobro. Ali da se razumijemo: što ište od nas stališ naš? kako da živimo primjereno njemu? Koje god zvanje ima čovjek, treba da ga čestito, solidno i savjestno obavlja. Ovo ište od nas vlastita čast i onaj stališ, komu pripadamo. Ovako raditi i živjeti prema svomu stališu dužan je svaki čovjek, tako raditi i živjeti znači raditi i živjeti prema našemu stališu i zvanju. Ali neište nikakov stališ od nas, da *trošimo više* nego dopušta naš dohodak; a baš ovako mnogi razumievaju svoj stališ i njegovo dostojanstvo. Proti tomu treba svom snagom ustati; ovako shvaćeni život, primjeren tobože časti zvanja i stališa, vodi do dugova, stečaja (konkurza), bankrota, gubitka službe i — do tamnice. Ta ima li išto nedostojnijega, može li biti u interesu našega zvanja ili službe, da živimo na račun drugih, da se zadužujemo a neplaćamo dugova? Žalibože ovakih krivih nazora o tobožnjoj časti stališa nalaziš jako razširenih, u svakom razredu pučanstva, kod mužkaraca i osobito žena. „Ta nisam ja majstorica, da nosim odielo od ove tkanine," reći će gospodja maloga činovnika; „moram i ja na ples, u koncert, moram se pokazat u svietu primjereno momu stališu. Kako da ja radim u kuhinji, šijem za stolom ili perem rubje, a nečini toga ni gospodja M., premda je njezin muž samo u osmoj dietenklasi, a moj u sedmoj te ima na godinu 1600 for. bez stanarine." I tako se ovomu molohu donose težke žrtve — na imetku, časti i poštenju. Kneginje i grofice vidiš jednostavno odjevene, a mogle bi svaki dan u svili i kadifi, i to ništa neškodi njihovu stališu; ali žena trgovca misli, da može svilom, kadifom i dragulji prikriti svoje porieklo ili prošlost svojih roditelja. — Pak još kako tako, ako se može više trošiti.

Ali kako da nazoveš ženu, koja pomeće ulicu dugačkom haljinom, a kod kuće djeca otrcana, zamusana a možda i gladna? Nećemo ovo dalje razpredati; ali svaka žena neka bude proniknuta uvjerenjem, da ona živi prije svega za svoju obitelj a ne za vanjski sviet. Ta nisam jedan put na svoje uši čuo zlobnih primjetaba: „širi se u svilenih haljinah, a dužna je pekaru žemljičke, krojaču zaslužbu, trgovcu robu, a kuharici mjesečnu plaću.“

„Vrieme je novac.“ Ova englezka poslovica obće je poznata. Nevriedi ona samo za gospodare vanjske: za poljodjelce, obrtnike, nego i za svakoga čovjeka. Često se čuje: nedospijem ovamo ni onamo, nemogu ovoga ni onoga. Ali nisu tomu krivi uviek poslovi, nego nezamjerte, često domaćice same, jer nisu kako treba vrieme svoje razdielile. Ako može ova i ona, zašto da nebi mogla druga i treća, pak ako neide drugačije, ustane jednu uru ranije, pak će preostati vremena za dokolicu, razumnu zabavu ili čitanje koristnih knjiga. Jer ako igdje, ovdje treba uvažiti ove rieči: radeć jedno nezapuštaj drugoga. Uz gospodarske posle može se naći vremena i za knjigu i okrepu duševnu.

VII.

Vaša je strpljivost, liepa gospodjo, možda već na kraju; ali ja vas molim, da mi ju još poklonite na kratko vrieme. Kad ste već slušali moje razlaganje o položaju žene u gospodarstvu, kad ste pročitali i pravila, koja vriede u njem, naklonite svoju pažnju i ovim redkom, kojimi kanim razložiti njeke gospodarske nekrieposti, kojih ima na žalost svagdje, samo ne svagdje u jednakoj mjeri, kojimi često biedimo nekrive, a krive odriešujemo. Zar ne, vi ste čuli, a možda i sami govorili: Gledj te škrtice, nepriušti si dobra zalogaja ni čestita odiela. Bog si ju znao, kamo ta gospodja meće novac, za njenim stolom nikada prijateljica pri šalici kave. Misli valjda, da će ga sa sobom na drugi sviet ponieti. — Škrtost je ružan grieh, dodavaju važno i pobožno te dobre dušice.

A o drugom. Eto na, taj se upravo razmeće novcem, kao da ga broji na vagane. Sastaju se svaki čas mnogobrojni gosti, skupo jede, razkošno stanuje, žena svaki čas u drugoj toileti, djeca razmažena. Odakle to sve? kamo to vodi? Na prosjački štap. Dugovi na sve strane, a nitko nemisli, da bi trebalo jednom dozvat se pameti. — Tako opet prijatelji i prijateljice druge vrsti, ne riedko baš oni, koje si jučer pogostio.

Ovako se sudi često pravom, a često krivo, jer družtvo baš nebira uviek rieči niti meće svaku na vagu; iskrenost nije svačija kriepost. Ali nedvojbeno je, da ima takih mana i grieha, koje jednako kara moral i gospodarstvo. Već su malo prije spomenute po imenu, škrtost (skupost),

razsipnost, raztrošnost, luksus! Škrtost! Ružne li rieči, zar ne? Škrtost je jedna skrajnost, a druga je razsipnost. Ako sravnite jednu s drugom — obje su, za čudo, u hrvatskom jeziku ženskoga spola, odatle ja u ostalom neizvodim nikakovih posljedaka — prikazuje vam se razsipnost njekako manje odurnom, manje crnom. Al priznajete, da su obje nekrieposti, pak pitate samu sebe: zar neima tu one blažene sredine? zar mora čovjek hodati putem jedne ili druge skrajnosti? Imamo na sreću takovu blaženu sredinu, a ta je — štedljivost, medju onimi opačinami prava kriepost, slavljena i opjevana u svakom jeziku, pravi blagoslov božji, izvor blagostanja, nutarnjega zadovoljstva, i mnogih dobrih djela, ona je „kći razboritosti, sestra umjerenosti i majka slobode."

Tko štedi, prinosi žrtvu, doduše na svoju korist, ali ipak žrtvu, jer štedeć odkidaš sebi, nepotrošiš, što bi mogao, i što bi ti ugodnije bilo. Čim manje imaš pak štediš, tim je veća žrtva, jer odkidaš često zalogaj, nepriuštiš si zabavice ili drugoga izdatka, za koji ti je volja i koji bi ti ugodio. A za koga čovjek štedi? Čudna li pitanja, reći ćete. Za sebe. Da, za sebe, za ono vrieme, kad se nebude moglo više raditi, kad snaga smalakše, nadodje starost ili bolest. Za sebe, da kasnije udobnije živiš, da si prištednjami povećaš imetak, a njim zasladiš život, pribaviš užitaka plemenitih i oplemenjujućih. Žrtva, koju si sada nemetnemo, doniet će ploda u budućnosti; što si sada odkidamo, uživat ćemo kašnje.

Štedljivost nas uči pregarati, svaku dobro promisliti, a stekav radnjom i štednjom imetka, postaje čovjek samostalnim, slobodnije se svagdje kreće, govori i radi. — Ali neštedi svatko jedino radi sama sebe. Roditelji štede, da svojoj djeci namaknu česa sami možda u svojoj mladosti nisu imali, ili ne u tolikoj mjeri. Štede da uzmognu djecu

svoju temeljito naobraziti, te ju kako treba pripraviti za zvanje, kojemu ju kane posvetit; štede, da osiguraju njihovu budućnost. Ta za roditelje neima veće slasti nego obskrbiti porod svoj, u kojem će živjeti i poslije smrti. A mnogi štede, da imetkom sabranim podupru obće koristne zavode, da pomognu knjigu i umjetnost naroda svoga, da pripomognu domovini do ljepšega razvitka, da se proslavi i osvoji dostojno mjesto medju drugimi zemljami.

Kako vidite, sve su to pobude vrlo plemenito. I kad se ova kriepost razširi u narodu, ona postaje kriepošću narodnom, tada se može govoriti, da je cieli narod štedljiv. Sa tih krieposti slove po svietu Švajcari, Holandezi a donjekle i Francezi. U Švajcarskoj je običaj, da domaćica, imajući oko stola kod kave svoje susjede i prijateljice, pobere po stolu preostale mrvice, da od njih skuva juhu. I to ona čini u prisutnosti svojih gostinja. Kad se sin otisne od kuće, otac ga malo pomaže ma bio i imućan veleć, neka se sam protuče po svietu. Tako mladić privikne skromno i štedno živjeti, a kad ga poslije smrti otčeve zapadne baština, možda i velika, nemienja pravilno svoga života, kojemu obiknu od malih nogu. Holandezi vele, da nije dobar gospodar, tko potroši koliko ima dohodka, nego treba od prihoda nješto prištediti; tko toga nečini, izadje na zao glas, kao drugdje razsipnik. — Pak gledajte, Holandezka je zemlja bogata, a bome nije toliko po plodnosti svoga tla, jer se ovim osobito nemože pohvaliti, nego neumornom radinošću i štedljivošću svoga pučanstva. — Gdje se uvriežilo pravilo: da muž mora ostaviti poslije smrti svoje više nego li je baštinio, tu će se naći bogatstva i svakoga dobra.

U kući može šteditи muž ali i žena; koliko ova, to je već razloženo na drugom mjestu. I djecu treba učiti na štednju. Za to ima dosta prilike u kući. Roditelji odgo-

*

jivajuć diete nebi smjeli zaboraviti ni na ovu stranu domaćega uzgoja. U naše doba ustrojavaju školske štedionice, kojim je svrha da djeci omili štednja; što diete dobije novčića od roditelja preda učitelju, koji to, kad se nabere poveća svota, uloži plodno te nosi djetetu koristi. Tako ostane mnoga krajcara, koja bi inače prošla za sitnice ili budalaštine.

Štednja u ostalom ima granica; ako je kći razboritosti, kako ju zovu, mora se i razborito upotrebljavati. Što mora biti, neka se nabavi; bila bi najveća nerazboritost nepopravljati što je izkvareno, nekrpati što je poderano samo zato, da se prištedi trošak popravka i krpanja. Neštedi se samo zato, da se trpa novac na novac, nego da se namaknu stanovite koristi, da se izvede što je potrebno; zato se mora razlikovati štednja od škrtosti.

Škrtac štedi, da sgrne novca, da natrpa žepe i ladice svoje; globi druge, a sebi nepriušti dobra zalogaja niti topla odiela. Sam se neužije ničesa, do svoje smrti on je sužanj svoga blaga i svoje strasti. Neimajuć sam nikada ništa dobra, nepriušti ga ni drugim; kupovi zlata i srebra jedina su mu radost i slast, pa da može, najvolio bi svekoliko to blago sa sobom ponieti u grob. Škrtac nemisli na ništa nego na svoje blago, on neštedi, da postigne tim kakovu drugu svrhu, nego štedi, da nabere novca; njemu nije štednja sredstvo za stanovitu svrhu, nego je štednja svrhom. Škrtost je nerazdruživa od pohlepe. Koliko se štednja milo dojimlje čovjeka, toliko se svatko odvraća od škrtosti. U škrtca uzalud tražiš srdca, ljubavi i topla čuvstva. Sve to usahne, propadne: sve uguši pohlepa.

Ako čovjek stišće krajcaru, jer se boji da neće moći izaći, da bi mu moglo nestati novca, ako i dokle je to razlog onakovu životu, nemože se govoriti o škrtosti. Svakako je bolje za pojedinca i za obitelj, ako domaćina i

domaćica štede više nego manje; za gospodarstvo je probitačnije, da onaj strah, da se neće moći izaći, bude veći nego li manji, jer je li ovo potonje, manje će se štediti i prije doći da izdatak preraste dohodak. A ima ljudi, koji radi svoje koristi zavode druge, da više troše, odvraćaju ih od štednje govoreć: „Budalo, čemu da si odkidaš, ta čovjek samo jedan put živi. Dok bude tebe, bit će i novca, a poslije smrti — prestaje sve. Za koga da se mučiš? kako si ti došao do svoga, tako neka se znoje i tvoji potomci". Ovake fraze nisu nikakova riedkost; a najvole ovako govoriti razsipni domaćine i nerazborite domaćice, koje nemare i najrazboritiju štednju proglasiti najružnijom škrtosti.

Na sreću, što je škrtac nagrnuo imetka, nije za čovječanstvo izgubljeno, nepropada. Ma da je on sjedio na novcu za života, ma da je toga novca silu nakupio, doći će u druge ruke, koje će ga bolje upotrebit. Dok kapitali škrtčevi leže na kupu sabrani, to je šteta za gospodarstvo, jer bi se mogli produktivno uložiti; ali barma nisu izgubljeni. Zato je uviek probitačnije i za obće dobro koristnije, ako se više štedi, pa ma i škrtari, a malo razsipava. Čuo sam njegdje reći, da su Hrvati južnoslavenski Francezi. Komu se mili ova prispodoba, neka bude; ja neću izpitivati, koliko je u njoj istine, ali jedno bih od srdca želio, da budemo naime nalik barma Francezom, ako već ne Švajcarom i Holandezom, — u štednji.

Od vajkada stoji proti škrtosti razsipnost; obje su gospodarske nekrieposti, dobro gospodarstvo jednu i drugu odsudjuje; čuva se ove i one. Čestit gospodar gleda svoj dohodak razumno trošiti, na koristne stvari izdavati. Ali svatko nije takov gospodar, neumije ili neće svatko jednako prema pravoj svrsi trošiti. Kao što njeki trpaju novac na novac, a uviek tvrde, da neimaju ništa, tako ga drugi

netrpe u sebe, nego troše i troše nepitajuć, da li je to koristno, uputno i što će biti poslije! Jedni bacaju prezrštom novac, da se podiče pred svietom, koliko ga imadu, i koliko mogu; drugi trče za nasladami i zabavami, pa u tom kao iz vreće siplju novac, gubeći svoj mir, zdravlje i život; njeki traže za zlato živinskih naslada, a zanemaruju pri tom svoju obitelj, zaboravljaju na svoje dužnosti, što ih imadu prama svomu biednomu i stradajućemu iskrnjemu. Takovi ljudi živu razsipno, uništuju sebe i svoj imetak, upropašćuju kapitale, koji bi se mogli još liepo i koristno uložiti. Zahvati li ova strast veće krugove, postaje upravo opačinom narodnom, te zadaje ogromne štete gospodarstvu.

Razsipnost nalazi više prijatelja nego li škrtost, ova se prikazuje u ljepšem svjetlu od one; njeki pače sciene, da je razsipnost gospodarski manje štetna od škrtosti, pak vam ovako dokazuju: Razsipnik živi i sam, a uza nj živu i drugi; škrtac nepriušti ni sebi ni drugomu. Novac razsipnikov dolazi u sviet, škrtac zatvara svoj devetimi ključi.

Ali ovo je samo prividno. Dok se troši novac na stvari potrebne, koristne plemenite i dok se troši kolik je prihod, neima prigovora. Al med ovakom trošnjom i razsipnosti velika je razlika. Razsipnik nepita za ovo, protiplje imetak, razbacuje kapitale i tako umanjuje gospodarsku snagu svoju i obitelji. Blago skupca ostaje i njegov nasljednik donosi ga u gospodarstvo, razsipnik ga uništuje, pak često pod stare dane pada na teret svomu rodu ili svojoj obćini. Prijatelji, s kojimi je profućkao novac, nepoznaju ga, kad osiromaši; dakako tad se mnogi kaju, „ali svako kajanje, veli Franklin, skupo se plaća“. Državna vlast nastoji zapriečiti razsipnost tim, da razsipniku postavlja skrbnika (kuratora), da mu oduzimlje vlast imetak trošiti i predaje tu vlast skrbniku. Škrtcu se nepostavlja

ovakov skrbnik, u čem se vidi, da i država nalazi u razsipnosti više pogibelji nego u škrtosti.

Poviest svieta pripovieda upravo užasnih primjera bezsvjestne razsipnosti i luksusa. Francezko plemstvo prošloga stoljeća upropastilo je sebe i pripravljalo nehotice put revoluciji bezkrajnim luksusom; u posljednjih vjekovih rimske države zavlada razsipnost medj bogataši, kakovoj neima ravne nigdje u svietu.

Dovoljno je spomenuti, da su bogati Rimljani dali bojadisati jata svojih ovaca grimizom, jer im se biela boja ovaca činila prostom; na krovovih svojih kuća uredjivali si ribnjake, na tornjevih bašće. O caru Kaliguli pripovieda Svetonij, da je tako razsipavao državni dohodak, tako se nerazumno i ludo upravo njim razbacivao, da su se na njegovu zapovied brda podigla, pak se poslije opet razkopala; Atenjani stvoriše zakon, da se blagajna kazališna nikada nesmije potrošiti za potrebe ratne; za objedom bogati Rimljanin mienjao bi 11 puta svoje odielo, robovi bi ga na stolac posadili pa mu onda morali doviknuti, da zaista sjedi; morali ga sjetiti, da valja ići u krevet, da je vrieme te bude gladan itd. Njeki Apicij otrovao se, rekav da nemože živjeti, jer da je osiromašio. A znate, taj je siromašak imao još milijun for. u imetku, kad se je latio otrova. Pak kako od viših stališa prelazi dobro, a još lasnije zlo i na niže, tako bijaše i u Rimu; Marcellinus veli: „Puk nije ništa bolji od senatora. Neima sandala na nogû, ali si ipak nadieva gizdave pridjevke, pije, igra i počinja različite opačine. Cirkus je hram njegov, njegov stan i forum. Ti gospodari svieta obilaze kuće patrona, gdje njuše pečenku, da se tamo najedu. Na pragu krčme sjedi poderana prostačina, neima tunike ni sandala, ali uz vrč vina govori o politici, sudi vladi, skida i namješta careve, vodi vojske, gradi i ruši gradove, upravlja financi-

jami, razbacuje se zlatom, a neima ni toliko u žepu, da plati popijeno vino.“

Skrajna razsipnost francezkoga kralja Ljudevita XIV. isto je tako dobro poznata kao i kralja poljskoga i kneza izbornika saskoga, Augusta II. A našlo se je ljudi, koji su pače branili ovakovu razsipnost dvora veleć, da tako dolazi novac u sviet. Hvala liepa na takovu putu; može novac i drugim načinom doći medju narod, ili što je još bolje: neka se narodu neuzimlje više nego li je upravo potrebno za svrhe državne, pak će ono što neodnese porez, svaki sam onako upotrebiti, kako bude htio i umio.

Zagovarajuć razumnu štednju nemislim, da se netroši i više na prave ili oplemenjujuće potrebe ljudske. Ta napokon dohodak naš, imovina naša nemože imati druge svrhe, nego da njenom pomoćju čovjek živi, da se razvija, da svoje tjelesne i duševne sile usavršuje. Napredak u gospodarstvu, usavršenje radnje zavisi o valjanijih sredstvih proizvodnje i o većoj vještini, a oboje dade se postići višom inteligencijom, koja opet nije moguća bez više naobrazbe. Čovjek neživi samo o kruhu, jer neima samo tjelesnih nego i duševnih potreba; treba ne samo tielo nego i duh hraniti, srdce oplemenjivati. Čovječanstvo se tako razvilo, da se naše potrebe danas savršenije i udobnije podmiruju, nego li pred petdeset godina; tko ima više, može i više trošiti, i ako razumno čini, nemože se nimalo zbog toga koriti. Gospodarska uljudba, koja u sviet podmirivanja naših potreba donosi, kao duševnu sadržinu, umjetnost, ukus, ljepotu, dosjetku, tugu, misao, čuvstvo i osjećanje, ne samo da se neima odsuditi, nego je ovlaštena i opravdana, ona s vana prikazuje višu plemenštinu gospodarske svrhe. Ona se pridružuje najplemenitijim stranam družtvenoga života. Duševno-ćudoredni razvoj jest nješto višega, čemu služi gospodarstvo. Pak nije to možda

koristno, plemenito tek za onoga, koji si može ovakih plemenitih užitaka nabaviti, nego i za onoga, koji proizvodi stvari, služeće ovakim svrham, jer i on u ukusnosti, ljepoti i spretnosti svoga proizvoda uživa, ako i nemislimo na to, da se takova radnja bolje plaća. Dok god uživanje dobara, ukusom, ljepotom itd. usavršenih i oplemenjenih zaista služi višemu usavršenju ljudi, dotle je to i gospodarski produktivno kao što u obće sve, što čovjeka oplemenjuje, ujedno jači njegove gospodarske sposobnosti.

Zato neće biti uviek istina, kad starac kori mladića zbog odiela, načina života itd., da tobože živi luksurijozno. Gospodja se može pristojno odievati, ljubiti umjetnost, udobno i ukusno stan svoj urediti, ali nemora to biti štetan luksus. Nastaje pako takov, ako se troši samo zato, jer se može, da se drugi zasliepe sjajem tvojim, gdje uživanje neima one gore spomenute plemenite svrhe, gdje služi jedino vanjskoj taštini, pak se ovoj za volju troši na suvišne stvari, a prikraćuje se na nuždnih; ako uživanje služi možda rafiniranoj modi ili i inim pohotam, tada postaje to luksus poguban, motrili ga sa strane gospodarske, socijalne ili moralne.

Rado priznajem, da ima i u naše doba luksusa ove opake vrsti, kao što ga je bilo i njekada. Ako se starci tuže na luksus mladjega naraštaja, često pravo govore; ali neimaju pravo hvaleć stara dobra vremena, kao da tobože toga onda nije bilo; svako doba ima i svoj luksus, obilježen obilježjem onoga vremena. U zemlji ili vremenu malo naobraženu pokazuje se luksus u tom, da se mnogo jede i pije, u obće u tjelesnom uživanju. U obće luksus svakoga neobrazovanoga čovjeka pokazuje se upravo u neumjerenom uživanju hrane i pića: plemstvo srednjega vieka tražilo je nasladu u čestih preobilnih gostbah i dugotrajnom pirovanju, što se amo tamo još i danas vidi kod

nižih slojeva pučanstva. Pripovieda se o njekom magjarskom velikašu iz dobe kralja Sigismunda, da je slavio vjenčanje svoga sina cielu godinu dana. Kroniste kazuju, da se je na piru Vilima Oranskoga potrošilo 11.000 vagana žita, 13.000 mjerova zobi, a popilo 3600 vedara vina. Trošiti množinu jela i pića to je luksus i pojedinaca. I u hrvatskom narodu dugo se držao ovaj običaj obilne trošnje imenito na pirovih,[1] sada popušta znamenito — valjda i zbog siromaštva.

Velika gospoda nemalo se dičila velikim brojem sluga i podvornika svake vrsti, koji se potezali po njihovih palačah bez pravoga posla i radnje. O vojvodi Albi kazuju, da je imao u svojoj palači u Madridu 500 komora i komorica za služinčad, ali nikakove dvorane; u Moskvi da je još početkom našega stoljeća živio boljar, koji imadjaše do 1000 sluga i dvoranika, dakako svojih kmetova; ta se vojska sluga kukavno hranila ali i cieli dan plandovala: njeki od njih nisu imali drugoga posla, nego da donesu za objed ili večeru vrč vode.

---

[1] U prijašnje je doba upravo silno na to trošio hrvatski puk, pak su proti tomu ustajali i svećenici i amo tamo svjetovnjaci. Tako Matija A. Relković u svom „Satiru“:

Treća ludost, kada izprosite
Vi toliki trošak učinite,
Da je veće na toliko spalo
I trošenje toliko nastalo,
Da siromak ženit se nemože,
Koji troška tolikog nesmože
Jer ti skupiš trideset svatova
I toliko žena i hatova;
Pak pojedu za nedjelju dana
Tvoju hranu na godinu dana,
Što bi tebi s mladom dosta bilo
Da se nebi onda potrošilo.“

Pak da samo potroše, još pomozi bože, ali pijani svatovi čine svakakih nepodobština: ubijaju živad, lome plotove, psuju, grde i čine drugih opačina bez kraja.

Ovakov je luksus niže gospodarske kulture; pak se to opaža i dan danas. Seljakinja ljubi šarene marame (rubce), kojekakove nakite od stakla; stanovite vrsti gradjani diče se rado masivnom, ali neukusno radjenom zlatnom i srebrnom robom n. p. debeli i široki prsteni na rukû, omašni lanci na žepnoj uri, žene skupimi ali neukusnimi haljinami, itd.

Na višem stepenu kulture, osobito u gradovih i mjestih blizu njih, sviet inteligentniji netraži takova luksusa, nego ide za plemenitijimi užitci; svatko želi više udobnosti (comforta) u stanu, hrani, odielu i nakitu. I u tom se vidi velika razlika medju novijim i starijim vremenom. U stanu i priprosta čovjeka ima danas više udobnosti nego li prije u dvoru velikoga bogataša. Za englezkoga kralja Alfreda vele, da je radio kraj svjetiljke, kakovu danas ni u staji nerabimo; iz jednoga popisa iz dobe Karla Velikoga vidi se, da su u kraljevskih gradovih našli u rubenini jednu plahtu (ponjavu), jedan ručnik i dva pokrivala za krevet. Kćeri kraljeva same su krojile i šile, još u 16. stoljeću darivala bi princesa svoga zaručnika prije vjenčanja košuljom, koju je vlastoručno sašila; Ana Boleyn, a i ostale dvorske gospodje na dvoru englezkoga kralja Henrika VIII. jele su u jutro pečeno meso slaninu i pile pivo; kamin u sobi smatrao se luksusom, a isto tako poraba kositrenih žlica i zdjela. Jedan mletački kronista iz srednjega vieka spominje kao neobičan luksus, da je žena duždeva jela zlatnimi vilicami mjesto prsti, a to da je bila tolika preuzetnost, te je bog strašno kaznio onu ženu zbog toga. — Grof Adam Oršić u svojih memoirih pohvalno spominje Hrvatice iz prve polovice 18. stoljeća, da su živjele vrlo jednostavno, supruge velikaša hrvatskih da su se bavile kućanstvom, govorile uviek samo hrvatski; da je luksus tek kašnje počeo trovati domaći

život. Za njegovo doba da je jedini zagrebački biskup imao kočiju u pravom smislu rieči.

Ovi primjeri pokazuju, da se je prije mnogo toga držalo za luksus, što mi danas računamo medju potrebne stvari ili barma medju takove, koje si i manje imućan čovjek može nabaviti. A može si, jer je obrt i gospodarstvo u obće napredovalo, mnoge stvari vrlo pojeftinile, obćenito stanje uljudbe i prosvjete znamenito se podiglo.

Al dakako i na ovom višem stepenu razvoja ima luksusa štetna, negospodarskoga, samo što se nepojavlja u onoj odurnoj slici, kao što u prijašnje doba; premda se sadanjemu luksusu pa onda žalostnoj modi, imenito u odievanju ženskoga spola, neda odreći neka smiešna pretjeranost, te je na najboljem putu da se izvrne u nakazne toilete starije dobe.

Počme li narod p r o p a d a t i, njegov luksus postaje uz ostale mane još upravo budalastim i nećudorednim. Za malenkosti izdavaju se ogromne svote, te čovjek mora čitajuć što se piše o tom, pitati sama sebe: je li to kraj zdrava razuma u obće bilo moguće? Ogromna rimska država, velika u svom razvoju, u krieposti svojih gradjana, daje i najžalostniji primjer razvraćenosti i potipanja imetka. Za to imade sijaset primjera. Evo samo njekoliko. Konzul Lepid sagradio si u Rimu palaču, sjajnu i ogromnu, kakove sviet prije nije vidio, 30 godina kašnje spadala je ta palača medju privatne kuće drugog razreda. Nero je platio za jednu murrhinsku šalicu 300 talenata, u našem novcu oko 740.000 for.; ribe su samo one jeli, koje su vidjeli žive na stolu u vodi; pretjeranost i izopačenost ukusa hvalila jelo od jezika slavulja i moždjana nojeva; prozirno odielo niti je pokrivalo tiela niti stidnih strana njegovih; Hortenzij zalievaše drveće u svojoj bašći vinom, glasoviti rimski glumac Aesop pogosti jednom svoje goste obilno:

samo jelo u jednoj zdjeli doneseno stojalo je do 70.000 for.; Kleopatra, Caligula i drugi raztvarali su biser u vinu, ne možda u namjeri, da bude slastnije, nego skupocjenije.

I množinu sličnih primjera kazuju nam stari pisci. Tko bi u tih djelih mogao prepoznati one stare Rimljane, kojih najbogatiji nije imao ni toliko zemljišta, koliko su kašnje robovi trebali za svoje ribnjake; koji su Cincinate pozivali od pluga na diktaturu, o kojih reče ministar kralja Pyrha: da je njihov grad hram, a senat sbor samih kraljeva! Ako i nije luksus upropastio, a on je svakako znamenito doprinesao k propasti rimske države.

Luksus imadjaše uviek kao što i danas svojih protivnika, i to mnogo. Da mu stanu na put, izdavali se zakoni i ovimi zabranjivala poraba stanovitih predmeta. Imenito pako kušalo se ugušiti luksus u odielu, gostbah i pogrebu. U Rimu nastojahu zakonom zapriečiti razsipnost i pretjeranost u gostbah; u Francezkoj u nakitih i odielu. U Rimu se branilo kupovati i piti grčko vino, pogostiti veći broj osoba, preko onoga koji je bio dopušten; propisivalo se, koliko smije biti srebrnine na stolu. — Ali nebijaše svagda šteta luksusa jedini razlog, da se proti njemu ustajalo, nego se našlo i drugih. Uplivali su tu obziri stališki te izključivost stališka. U srednjem vieku prietilo se smrtnom kazni ljudem neplemićem, ako bi se onako odievali, kako se je odievalo plemstvo; točno se propisivalo, od kakove tvari odielo smije nositi zanatlija i njegova žena, od kakove opet trgovac, koliko i kakova uresa može imati žena neplemića, a što sve smije na sebe metnuti; svatko se imao odievati prema svomu stališu, zato su obstojali propisi. U Njemačkoj izdalo propis, ako bi se žena majstora pokazala u odielu sa šlepom, da ju treba povesti na gradsku viećnicu i tamo joj „odrezati onaj rep do koljena“. Šećer, kava itd. smjeli se prodavati

samo kao liekovi u ljekarnah, tako isto kad je prvi put donesen duhan u Europu u 16. stoljeću, smio se on prodavati tek za liek. Pušiti i cmrkati burmut (šnofati) strogo bijaše zabranjeno; vele, da je u njekom samostanu pet živih monaka zakopano, jer su na koru pušili; pape i vladari odsudjivali burmut; g. 1690. odredi papa, da se ima svatko izobćiti iz crkve, tko bi šnofao u crkvi, a danas vidimo, da to bez kazne čine i sami svećenici; zakon turski, izdan g. 1610. odredjuje, da se svakomu, tko puši, ima kaniš s lulom kroz nos porinuti, a danas neima strastvenijih duhandjija od Turaka.

Ali svi ovi, ma kako strogi bili zakoni, nisu nikakova znamenitijega uspjeha polučili. Unatoč najstrožijim zabranam ipak se je ono dogadjalo, činilo i radilo, što su zakoni branili: pušilo se, šnofalo, pila kava i šećer rabio, pak su to neriedko činili baš i oni, koji su stvarali one stroge zakone.

Kad se vidjelo, da se ovakimi sredstvi neda ništa postići, vlade okrenuše drugim putem. Mjesto da zakoni prieče što se ipak neda zapriečiti, uzeše udarati porez na trošnju stanovitih predmeta. Slobodno je svakomu pušiti koliko i kada hoće, ali na duhan udaren je velik porez, koji pušač plaća; kava, šećer troše se u veliko, ali se i plaća znamenita potrošarina, odnosno carina. Pak valja priznati, da je ovaj postupak koristniji, da je praktičniji i sa gledišta morala opravdaniji; država godimice stiče odatle liep dohodak, a nečini nikomu nasilja; tko neće pušiti, neplaća ni poreza; a tko misli, da nemože biti bez toga, neka plati.

Al da završim ovo razmatranje. Možda je i vaša strpljivost već na domaku. Oprostite, ja se nemogu izvinuti inače, nego da vam reknem, kako se nadam, da će vas ovi redci barma donjekle zanimati, jer se tiču

nječesa, zbog česa se baš ženam mnogo prigovara. Laskajuć si, da vam je sada jasno, u koliko je luksus zaista štetan, iznosim jednu prošnju na vas: što nemogahu ni državni zakoni, ni stroge zabrane, a česa neće moći ni veliki porezi, to može solidni domaći uzgoj. Ako itko, on može odstraniti suvišnu luksurijoznu trošnju. A uzgoj domaći velikim je dielom u rukû žene — majke. Djeci osobito ženskoj, obitelji pa i narodu svaka će učinit neocjenjivu uslugu, ako se djeca već od prve mladosti priučavaju jednostavnu životu u svem: u hrani, odielu i zabavi. Jednostavni život pomaže uzdržavati kriepost i umjerenost, jaka je poluga gospodarstva. A napokon tim se odklanja jedan od onih prigovora, kojimi se brane neženje i zbog kojega vele, da se neće ženiti: štetni luksus žena.

VIII.

Ako pravo promislimo, neima vam poučnije stvari, nego kad se baš svakdanji pojavi života točno i svestrano promatraju, te od njih stvaraju pitanja, na koja odgovoriti nije baš tako lako, pa kad se hoće odgovoriti, treba posegnuti daleko u biće čovjeka.

Medju onakimi pojavi i ovakimi pitanji naći ćemo jednih i drugih, koja se odnose na kuću i ukućane. Eno vam tamo bogataša: što mu srdce poželi može imati; sviet mu laska i drži ga za veoma sretna; ali pogledajte ga, nije li nujan, zlovoljan? A evo ovdje sirotana, uboga, živi težko, često strada, dobro i udobnosti poznaje jedva po imenu, a ipak je veseo i dobre volje. Što ga veseli na ovom svietu? Ako bi blago i bogatstvo kadro bilo čovjeka usrećiti, onaj bi morao podcikivati od radosti, a ovaj tužna i blieda lica ulicom prolaziti noseć težko breme ubožtva na svojima ledjima. A nije tako. Zašto nije? Zar nije dovoljno blago ovoga svieta, da budeš sretan i veseo? Mora li još k tomu štogod doći, pa ako mora, što je to, te čini, da se imetka možeš *uživati*, da ti veseli dušu i srdce?

Vi ćete me razumjeti, vi znadete, što mislim ovim reći. U svietu je sve tako uredjeno, tako se u harmoniji stvari kreću, da čovjek nije privezan sa svake strane na puku materiju. Nije dosta, da čovjek ima stvari: trošeć i rabeć ih hoće i uživati, a užitak može nam pribaviti samo ljepota, harmonija u obliku i gibanju, sve što je plemenito i veliko. Nemože se reći, ta to se razumije, to

to je posve jednostavno, jer nije ni tako čovjeku, koji to osjeća. Ono, što tvori pravi užitak, ima stotinu imena, jedan ga zove ovako, drugi onako; svako se ime razumije, ma da možda i nezna svatko opisati, što je to, u čem sastoji. Govori se: ovo je liepo, ugodno, plemenito, ukusno udobno itd., i svatko će reći, da to shvaća, razumije, ma da se pobliže i neoznačuje; svatko uvidja, da upravo u ovih pojmovih stoji prava vriednost svega onoga, što imamo i posjedujemo. Kad trošimo stvari, baš ljepota njihova daje nam pravi užitak, pak hoćemo li biti iskreni, valja priznati, da nam je ono liepo isto tako nuždno, kao što i ovo, što je koristno. Podražuje nas, i zove nas, neda nam mira; pronikne nas podpuno, pak kad ga upoznamo, postaje nam potrebom, ovlada nami, jer nas raduje i razblažuje.

Pak što je još divnije: ljepota nas začaruje, ali ona sama nije nigdje i nikada jedna te ista. Svaka stvar, svaki pojav, svaka strana našega života ima svoju ljepotu, svoju dražest. Ovo valja za sve, pak kako da nevriedi samo za kuću?

Čudno je, ali ipak istinito, da je istom leptir liep, a ne gusjenica, iz koje nastaje; istom ptica, a ne jaje. A još je čudnovatije, da nije liepa radnja, nego već gotov proizvod njezin. Radeći čovjek trudi se, da bude ono što ljepše, o čem nastoji, ali dok radi i nastoji, dok se bori, dotle neima toga. A odatle sliedi, da nemožeš ni uživati onoga, što je liepo i dobro, dok radiš. Užitak sliedi istom poslije rada, kad miruješ, počivaš. Mirujemo pako poslije rada kod kuće; kuća znači za nas mir, nakon obavljena posla, u kući, u domu svom uživamo tek ono, što posjedujemo.

Na takov užitak ima čovjek pravo, on mu je prava nagrada za trud i muku. Jedna ura, što ju probavi čovjek

u kući u ovakovom užitku, jeste ciena, koju mu plaća život za ono, što je učinio u ostalih urah za život. Tu cienu traži čovjek, hoće da mu se plati, pa ako se neplati, neima život za nj nikakove radosti; težkoj i trudnoj radnji pridružuje se nujnost i nezadovoljnost, čovjek zavidi makini uz koju stoji: ona doduše neosjeća radosti, ali si je ni neželi, i netreba si je želiti. Njegova rada neoživljuje čuvstvo, koje mu daje pravu vriednost; tromo prolazi ura za urom, jedan se dan svršuje, odlazi, da ustupi drugomu mjesta, koji će opet donieti samo napora i muke a nikakove slasti. Za takova čovjeka neima jutra, podneva ni večeri; jer jutro nije ništa drugo nego početak, podne sredina, a večer svršetak rada; one rieči i ove ure nepružaju mu ničesa, što je vlastan iskati; čovjek pripada danu, ali dan nepripada njemu, jer dan neima časka, o kojem bi takov jadnik mogao reći, da je samo njegov i samo njemu namienjen. Zato traži čovjek, i mora tražiti po svojoj naravi, jednu uru i njeko mjestance, da se odmori poslije rada, da proživi koji ugodni časak, da pobere pravu plaću za svoj napor i muku. Tu uru ima dati kuća; dok neprekorači praga svoga doma, radi, pripada radnji; kad ga prekorači, pripada kući, veseli se uživanju, što ga u njoj čeka. Tu počimlje drugi život, netraje dugo, ali je primjerena i sladka nagrada za prijašnju muku. A takove nagrade treba čovjek, ona mu kriepi volju i draga srdce.

A tko da mu pripravi takov užitak u kući? Znadem, da me nećete pitati dalje, da je vaš odgovor na ovo pitanje spreman, i da bi bio točan; ali možda biste pitali: Imaš li ženi još štogod drugo reći izim toga, što i sama shvaća, da je naime u njezinoj ruci plaća za dnevnu muku, da ju zahvalno srdce muža baš iz te ruke očekuje? Muž to dobro osjeća, ali može li se to i izreći, može li

to nauka izraziti? Može li se u misao pretvoriti, što osjećam, mogu li iz želje načiniti nauku?

Neznam, ili neću da pitam dalje. Nu jedno se znade. Tri su stvari, koje tvore pravu sadržinu užitka, koje toli gode srdcu muža. To su posvema poznate stvari, tako poznate, da je gotovo suvišno ovdje ih posebice spominjati, jednu od druge razlikovati. Ja ću ipak spomenuti te tri stvari, a te su: žena sama, muž sam i stvari kućnoga gospodarstva.

Govoreć najprije o ženi, eto kakova se slika pred mojim očima ukazuje: Sjedi žena kraj stolića svoga, glavu podupire desnicom, oči je oborila, a misli joj odletile u prošlosti. I dok one putuju dalekim putem, kàne jedna suza, kàne i druga, orosiše listiće ruže, što su ih jedna godina za drugom odkinule te uvehle bacile na čim dalje to hladnije tlo približujuće se starosti. Na svakom tih listića upisana je mila uspomena, koja dozivlje u pamet sladke časove prošlosti. Zašto sve to propada, zašto nestaje i onoga, što bijaše toli sladko, toli ugodno? Zašto neimam više onoga, pita snuždena žena samu sebe, što je njega i mene toli usrećavalo? Zašto imam danas samo polovicu toga, zašto nisam nikada imala toga svojstva? Zašto da se ljubav veže na nješto, što sama nemože zadržati? Čemu nestaje mladosti i ljepote prije nego li umre tielo? Zašto uzkraćuje život jednoj nješto, što drugoj daje punom pregršti?

Poznajete li, gospodjo, ovakova pitanja? pitanja, koja se nameću, kad ste sami u svojoj sobi? Ta tko ih nebi poznao, zar ne?

A što da se na njih odgovori? Kad majka gladi bielom ručicom kćerci bujnu kosu, što da rekne, ako ju snadju ovakove misli, ako pogleda na sjenu, koju baca i cvatući vienac zaručnice? Pomislit će na svoga muža i reći: ta on me ljubi, voli me sada više nego li i kad

*

prije. On niti nezna, da sam postala starijom, da sam sada manje liepa nego li prije. Što je od ovoga života imao željeti i zahtievati, ja sam mu dala i još mu dajem.

Slušaj kćerko, da to raztumačim. Muž naš neostaje uviek onaj, kakov je bio: mienja se; ali u jednoj točki nemienja se on; nadješ li tu točku, neka idu s bogom ljepota i mladost, jer ti nemogu oteti ni odnieti, što si stekla. Pamti, molim, ovo i nezaboravi nikada: muž u zaručnici traži zaručnicu, u ženi pako ženu. Muž traži u ženi biće, koje ne samo da ga ljubi, nego koje ga i razumije. Muž traži, da ga ljubimo, da srdce naše za nj kuca, ali jednako očekuje od nas, da mu naša ruka pogladi namršteno čelo, da držimo u kući red, da uza nj živi biće, koje siplje oko njega blaženi mir i spokojnost u kući, kojoj se svaki dan nakon rada svoga vraća; traži njekoga, koji će na sve ove stvari sasuti onaj neizrecivi čar, koji okružuje ženu i samo od nje dolazi, koji oživljuje i grije cielu kuću; traži napokon njekoga, kojemu se može izjadati, koji će shvatiti njegove misli i težnje, za njih se uzhititi te ih usvojiti; biće, kojega će srdce i duša najživahnijim saučešćem pratiti svaki korak njegov, posvećen i općemu dobru, koje će dieliti s njim ljubav za domovinu, pak ako je potrebno, radostno i žrtava prinositi.

Nečekaj, da ti to sve muž reče; rekao ili ne, on to sve dobro znade i sve to traži. Kad te pogleda — znade, kako si odjevena, da li jednostavno, čisto i ukusno, kako dolikuje tvojoj kući, ili pako protivno; on se ponosi tvojom osobom, raduje se, ako se liepo krećeš, razborito govoriš, i spretno izrazuješ. A boli ga, ako si neuredna, neukusna ili nerazborita u rieči i djelu. Vjeruj mi, on dobro znade, da neuredna žena znači nered i u kući, u gospodarstvu i obitelji; da će žena, koja se odviše za samu sebe brine, premalo mariti za druge stvari.

Još ću ti reći — oprosti, što tako govorim, ali moram i dobro će ti doći — muž naš nezaboravlja, kakova je žena bila, kako je izgledala, kad je u jutro sjela k doručku. Neće toga zaboraviti, ma na večer sjala u svili i kadifi. Pak ako bi možda i zaboravio na jedno jutro, može li zaboraviti na drugo, treće, peto, stoto? A žena, moje diete, živi sa svojim mužem ne jedan ili dva, nego deset tisuća dana, dotično jutara. Mnoga žena nemari za to, a ipak je to znatna stvar; nepočešljana i neuredjena žena kod kafe tjera muža od kuće. Jesi li me razumjela?

A i muževi nisu jednaki. Svim se nemili isto. Jedan voli ovo, drugi ono; nemisli, da ćeš ga razveseliti, ako mu prirediš ili učiniš, što mu se nesvidja. Muževi ti jako dobro paze, što se radi i kako, odmah će ti osjetiti, jesi li ti priredjujući stvar koju mislila baš na *svoga* muža, a ne na muža u obće. Vrlo ti dobro vidi, kako se trudiš, da mu učiniš po volji, da baš *njemu* ugodiš. Diete moje, čovjek može odoljeti ovomu i onomu, pak i onomu, što je milo i liepo; može zaboraviti, što ga je njekoč radovalo, ili barma nemari više za to — ali nemože odoljeti, a još manje zaboraviti na ono, u čem sama sebe svakim danom gleda, gdje tako rekav sama sebe svaki dan prima iz mile ruke, kad se u drugom biću ogleda i u njem sama sebe nalazi? Ta može li čovjek odoljeti samu sebi? Kako ćeš protumačiti, kako proniknuti u tajnu onu neriedku, da se dvoje ljube, da se njihova srdca nemogu nikada razdružiti, premda neimaju blaga ni bogatstva, premda je ljepota povehnula, a mladosti nestalo? Što drži taka dva srdca, što ih je tako čvrsto svezalo, da ih nikakove nesgode nemogu razstaviti? Na to pitanje pravoj ženi lako je odgovoriti: Ključ onoj tajni naći ćeš u tom, što žena ne samo da ljubi muža svoga, nego ga i *pojimlje*; u stotinah i stotinah sitnica, kojimi ga nudi, zasvjedočava

žena, da poznaje svoga druga, da ga je proučila, njegove želje i težnje dobro shvatila. Pa kad ti žena sve to znade, kad je još i to naučila, kako će načiniti, da ono, što je liepo i ukusno, nebude samo liepo i ukusno, nego da se mili njenomu drugu, da mu godi: tad žena ne samo da je gospodarica kuće, nego postaje i ostaje ljubljenom gospodaricom i srdca svoga muža. Sto puta možeš čuti i vidjeti, da malene stvarce, sitnice više raduju od velikih. Nisi li razmišljala o tom, kako može žena učiniti sretnom kuću svoju? Nisi, još si premlada, nebijaše prelike za to. Sad si zaručnica, možeš dakle pak i moraš na to misliti, i ja ću rado razjasniti pitanje, koje možda nerazumiješ. Nečini muža sretnim sama stvar ili vriednost onoga, što daješ, nego harmonija njegova, a napose ako pogodiš njegovu često tihu, samomu njemu kadšto nejasnu želju. Tomu se nada, to izčekuje, to čini kuću našu domom sreće i pravoga užitka. Uči — uči — uči! uči poznat samu sebe; prouči svoga muža, gledaj da saznaš, što ga veseli, da upoznaš, što je na stvari mila i što će doprinieti, da tvoj muž ni neopazi, da si starijom postala i tebi samoj da izminuće mladosti nebude izvor žalosti ni boli. Tad ćeš biti ono, što možeš biti, pa bilo to mnogo ili malo, bit ćeš zadovoljna s onim, što jesi i što imaš; razborita žena više će se radovati jednomu cvietu, što ga ima u ruci, nego cieloj livadi cvieća, koga neće nikada imati. Ta prava sreća stoji upravo u tom, što se neveže na množinu; veći dio svih želja neizpunjuje se nikada nikomu. Da mi nisido smrti zaboravila, što ću ti sada reći: nikada nevidjeh žene sretne inače nego po mužu, i nikada prave sreće za muža bez dobre žene. Kamo sreće, da se ovo spoznaje na jednoj i drugoj strani: obiteljski život tad bi istom svagdje i u svakoj kući postao izvorom slasti i zadovoljnosti, a nestalo bi iz njega — sablazni, koje ga kadšto oskvrnjuju.

Ali to je — težko! Mnogo treba o tom misliti i snovati! Treba za to rada, mnogo rada!

U ostalom na ovom svietu neima ničesa, što bi se dalo bez rada postići, bez rada sačuvati. A drago diete, ako pravo uzmeš, nije li upravo sreća, da je tako? Vjeruj mi, prava je sreća i blagoslov, kad se djevojka nemora, kao na jedinu podporu, oslanjati na bogatstvo i ljepotu, kad si, nezavisna od bogatstva i ljepote, vlastitom snagom u svom domu pribavlja i čuva ono, što je najplemenitiji dragulj u svem životu, neuvehli vienac na svojoj glavi. Kuća je i stan ljubavi; vazda drži u pameti, da su ovo dvoje: kuća i ljubav; najveća sreća žene!

— Evo na domaku sam. Dugi, možda i predugi bijahu ovi razgovori. Oprostite, znadem, da nisam izcrpio ovoga predmeta, ali bih se sretnim scienio, je li mi pošlo za rukom upozoriti vas, gospodjo, na velik predmet i važnost njegovu; ako sam vas potaknuo, da dublje i potanje o njem sami razmišljate. Ali ima vam još jedno, ne manje važno pitanje, a to je: kakov je položaj žene u području socijalnom, u družtvu ljudskom. Vi ćete mi dozvoliti, vaša će me strpljivost blagovoljno slušati, kad zadjem i na ovo polje. Molim vas liepo za to.

IX.

Mudri ljudi rekoše, da je čovjek biće družtveno (socijalno.) Ovu izreku nalazimo već kod grčkoga mudraca Aristotela. A i u sv. pismu staroga zakona čitamo, da je Gospod stvoriv prvoga čovjeka Adama pronašao, da „nije dobro čovjeku biti samu“. I što je pred toliko tisuća godina rečeno, vriedi danas i vriedit će, dok bude svieta i vieka.

Čovjek imajuć različitih potreba može samo u družtvu s drugimi naći sredstva i način, da im zadovolji; jedan je upućen na drugoga; samo ako smo u neprekidnom savezu s drugimi, ako ta sveza obuhvaća sve naše odnošaje, može se zadovoljiti onomu, što ištemo od života. Ta dosadanje razlaganje o položaju i zadaćah žene u gospodarstvu pokazuje, da u najtjesnijem krugu, u krugu kućnoga gospodarstva, jedno treba pomoći drugoga, muž pomoći žene i obratno. A to valja i za šire krugove gospodarskoga života. Promet, trgovina, zamjena nastaju samo odatle, jer jedan neima svega što mu treba, pak traži i gleda nabaviti od drugoga, što mu manjka. U svih oblicih gospodarskoga života vidimo svaki dan taj pojav; ta i sam gospodarski život može se pomisliti i predstaviti jedino kao družtveni pojav.

Što vriedi za gospodarstvo, valja i za druge strane našega bića, valja naročito i za dobra duševna, i ova se mogu steći i zadržati samo pomoćju družtva i u družtvu; znanje, vještina, umjetnost itd., dobra su neprocjenjive vriednosti, a dokučuju se tek pomoćju drugih.

Istina je, mnogim potrebam ove vrsti može zadovoljiti država; ali svim nikada. Što je za sve nuždno i koristno, što se tiče svih, neka učini država. Ali osim toga ostaje posebnih potreba i interesa, glede kojih smo upućeni izključivo jedan na drugoga, pače i napredak same države i družtva zavisi o tom, da dobro pojmimo ovo stanje, i prema tomu radimo. Država nesastoji od stanovite kolicine pojedinih individua, nego ona predpostavlja narod, dakle njeku sumu ljudi, koje medju sobom vežu veliki interesi, raznolike potrebe života, a ta se sveza neizrazuje samo u državi, nego i u posebnih oblicih družtvenih, koji uz gospodarstvo dižu snagu pojedinca i države. Takovi su družtveni oblici n. p. obitelj, stališ, zadruge itd.

U ovoj socijalnoj ili družtvenoj strani života zauzimlje žena jednako važno mjesto kao i u gospodarstvu. Koliko blagotvorno djeluje ona u obitelji kao supruga, majka i odgojiteljica djece, kao rodoljubka, kao dobročiniteljica ubogih, stradajućih, to će pokazati sliedeće razlaganje, a ja liepo molim, da mu naklonite onoliko pozornosti, koliko ste i ovomu prijašnjemu. Neće ovi pojmovi biti novi, ta već smo ih se taknuli govoreć o gospodarskom zadatku žene, krećemo se u njih, poznamo ih, pak neće biti nimalo suvišno, ako im posvetimo koji čas razmišljanja. Shvati li žena, kako treba, svoje zvanje u onoj strani života, postaje dobročiniteljicom naroda i blagoslovom budućih generacija.

Evo nam prve toli plemenite zajednice — o b i t e l j i. Što je obitelj?

Grčki mudrac Platon, i njeki drugi poslije njega tvrdjahu, da su se u prvom čovjeku nalazili žena i muž sjedinjeni u jednoj osobi. Ovaj filozofički mythus (bajka) bit će možda gdjekomu poznat, praktično izrazuje se on u b r a k u.

Ukupno čovječanstvo podieljeno je u dvie osobe, u dva spola: mužki i ženski; brak je pako ona zajednica, u kojoj se traži i nalazi jedinstvo njegovo. Ni u samom mužu ni u samoj ženi neizrazuje se podpuno ideja čovječanstva. Istom ženitbeni drugovi predočuju u malom cieli sviet. Čovječanstvo poteče od „prvih ljudi“, od „prvoga para“, ako hoćete od Adama i Eve, pa da opet izumre sve, a ostane samo jedan par, opet bi se umnožalo, procvalo i velikim postalo, kao što bijaše i do prije.

Kad se u braku sdruže muž i žena, nastaje istom cieli čovjek; ta je sveza tjelesna i ćudoredna, iz nje nastaje obitelj. Ovo sdruženje ujedno je uvjetom razploda ljudskoga koljena, zato obitelj u pravom smislu rieči sastoji od muža, žene i djece. Obitelj je prvi i najuži krug, u njoj nalazimo naše cielo ljudsko biće, nalazimo same sebe, tu smo zadovoljni i sretni: u njoj je naš pravi dom. Obitelj je prva i nastarija ljudsko-ćudoredna zajednica; uz jezik i vjeru vidimo kod svih naroda ovoga svieta i obitelj.

U braku i osnivanju obitelji izrazuje se i sloboda naša; kad dvoje odluči sklopiti bračnu zajednicu, predpostavlja se, da je oboje slobodno, i da je privolja posljedica njihove slobodne odluke. Bez slobodne privolje neima pravoga braka. Dokinućem braka, što su ga iskale njeke usijane glave komunističke novoga vremena, izčeznuo bi za uviek prvi temelj družtva ljudskoga. Pojedini čovjek nemože se smatrati čovječanstvom ni en miniature, a kamoli da bude on sam čovječanstvo; istom muž i žena predstavljaju čovječanstvo u malom, pa i to samo kad se sdruže brakom u obitelj, a ne svaki njih za sebe.

I kršćanstvo nazrieva u obitelji popunjenje čovječanstva, zato crkva posvećuje brak i uči o njem, da je božja uredba. Stupajuć žena i mužkarac u brak, obvezuju se na doživotnu zajednicu; ovo posve odgovara pojmu braka

i obitelji; može li se brak za života oboje supruga razriešiti, dobiva karakter ugovora, koji se može odkazati, kad se svidi jednoj ili drugoj stranki; to nije pravi brak, on izvrgava obstanak obitelji, a imenito odgoj i obskrbu djece najvećoj pogibelji.

Pravi brak nastaje jedino iz monogamije. Svu ljubav, sama sebe može čovjek dati samo jednoj osobi a ne njih više. Monogamija je i za razplod čovječanstva važnija; što je narod napredniji, to više vjeruje i priznaje ovu istinu.

Obitelj je naše svetište ne samo religijozno, nego socijalno, političko i narodno; klica organičkomu razdieljenju družtva ljudskoga nalazi se u obitelji, kao što u žiru klica ogromnomu hrastu. U obitelji živi običaj, tu on gospoduje, iz običaja pako nastadoše zakoni, razvilo se pravo. U tom stoji socijalno-politička snaga običaja. U obće sav javni razvoj naroda predpostavlja obitelj; tko ovu napada, ruši temelj onomu.

Država nemože biti bez obitelji; možda je to dalo povoda mišljenju i nauci njekih, da država nije drugo nego šira, velika obitelj. Ovo bi se jedva moglo tako obćenito uzeti, kako se ondje tvrdi. U državi vlada zakon, pravo; u obitelji je pravi uzdržavajući elemenat ljubav i na ovoj osnovani autoritet i pietet. U obitelji vrše naravsku vrhovnu vlast roditelji, imenito otac. Tako donosi sa sobom narav ove zajednice. Otac i majka jesu začetnici (auctores) obitelji, zato njih ide auctoritas, autoritet, vlast. Ali tu autoritetom pokreće još drugi živalj, a taj je: ljubav roditelja prama djeci svojoj.

Ženu i muža veže u braku ljubav i zamjenito poštovanje, bez ovoga dvojega neima sreće u obitelji. Žena rado priznaje, da u obitelji mora biti takov autoritet, kojemu se ni ona neće i nemože oteti, i koji pripada mužu. Tako bijaše od vajkada, pak će tako biti i u buduće.

Djevojka, ostavivši kuću svojih roditelja a dolazeći u kuću svoga muža, ostavlja i ime svoje obitelji, svoga otca, a mjesto toga dobiva ime svoga muža, jer pod tim imenom živi kroz generacije ime obitelji. Da neima imena obiteljskoga, nebi bilo ni poviesti obitelji. Al nije samo ime muževo odlučno za obitelj, nego i vjerozakon. Medju ženitbenimi drugovi nemože biti posvemašnje razlike u religiji, jer bi se takov brak protivio svomu pojmu. Ako se iznimice sastanu u bračnu zajednicu ženitbeni drugovi različita vjerozakona, može se sigurno reći, da se je jedna ili druga strana faktično odrekla svoje religije, koju samo po imenu izpovieda. Naprotiv brak medju pripadnici raznih konfesija nezadaje znatnijih potežkoća; ali već pojam obitelji donosi sa sobom, da djeca pripadaju većinom vjeroizpoviesti otca, kao predstavnika obitelji. U ostalom danas se već nepazi toliko na ove posebitosti. Ali u kućah vladajućih, zatim u obiteljih boljarskih, gdje se većom pomnjom njeguje historička suvislost obitelji, valja kao obćenito načelo, da je vjeroizpoviest glavara porodice t. j. historička vjeroizpoviest obitelji mjerodavnom za sve članove obitelji; kojega je zakona otac-velikaš, toga moraju biti i svi članovi obitelji. U ruskoj carskoj obitelji moraju careve snahe primiti vjeru carske obitelji. Upitav jednom znanca na polak u šali: Zašto si pravoslavni? odgovori posve iskreno: jer je i moj otac pripadao crkvi pravoslavnoj. I zaistaovo nije nikakov paradokson, kako bi se možda gdjekomu pričinio. Možeš biti katolik ili pravoslavni iz uvjerenja, ali do toga uvjerenja jedva bi bio došao, da nisi odrasao u katoličkih ili pravoslavnih nazorih i idejah, da tvoja obitelj nije bila katolička ili pravoslavna. Autoritet dakle obitelji ucjepljuje čovjeku i vjeroizpoviest, dakle ono, što je posve individualno, na uvjerenju osnovano. Odatle se dade razjasniti, zašto mnogi drže, da je sramotno ostaviti vjeru

„otaca“ svojih, i to ne samo s razloga vjerskih nego i s obiteljskih, u tom bo činu nazrieva se zatajenje same obitelji. Osobito živo je ovo uvjerenje u seljačkoj klasi, pak naš seljak nepoznaje većega grieha, nego li odmetnuti se od vjere svoje.

Kao što s jedne strane glava obitelji uživa u obitelji autoritet, tako ga s druge strane svi članovi obitelji susreću s pietetom, ljubavlju i djetinjom pažnjom. Autoritet i pietet dva su glavna ćudoredna motiva u obitelji. Iz odnošaja autoriteta i pieteta razvijaju se običaji u obitelji, jaka spona u životu, izvor reda, poredka i propisa. — Dakako, autoritet mora se razborito vršiti, a pietet iskreno i srdačno izjavljivati. Ako može što uplašiti rodoljuba, smutiti njegov pogled u budućnost, može propadanje obiteljskoga života, izčezavanje djetinske pažnje mladjih prama starijim u obće, a napose djece prama roditeljem. Ovo osjećanje neda se nikakovim zakonom naložiti, ono mora da nastane u obitelji, da se u njoj razvija i živi preko groba roditelja kao predraga uspomena na njih, na njihovu muku i žrtve, što su ih podnieli odgajajuć djecu i skrbeć se za njihovo materijalno i duševno dobro. U naše vrieme mnogo se i vrlo glasno zahtieva, da treba priznavati i poštovati autoritet vladara, vlade, sabora, oblasti, crkve, riečju: svih javnih zakonitih vlasti. Dobro, ali što se tim traži? Traži se, da se pojedinac svoje volje u punoj sviesti ili instinktivno pokorava ovim vlastim u obćem interesu. Tomu zahtjevu neda se ništa prigovarati, pošto te vlasti mogu htjeti i zahtievati samo, što je prema pravu i zakonu. Ali netreba se obsjenjivati, taj će se autoritet priznavati i njemu se volja čovječja podvrći samo onda, ako se život obiteljski osniva na istom uvjetu, na autoritetu; je li porušen autoritet u obitelji, težko ga je uzdržati i u vanjskom svietu. Samo kuća i obitelji

mogu narod zadahnuti duhom autoriteta i pieteta, tu se dade naučiti, kako da idu uzporedo red i sloboda, kako treba da se pojedinac žrtvuje za višu moralnu osobnost — za obitelj. Ako se ove krieposti uvriežе u kući i proniknu članove obitelji, osjetit će se to u državnom i narodnom životu.

Temelj pako autoritetu u obitelji polaže uzgoj djece.

Njekoč se uzgajala djeca kod kuće, sad gledaju roditelji, da djeca dodju čim prije iz kuće u školu. Još u šestnaestom stoljeću odgojivale bi najprije majke sinove i kćeri, pak ne samo majke gradjanke, nego i boljarke; to isto radile su i kraljice i vladajuće kneginje; kašnje pako uzeo bi otac vladar uz pomoć učitelja odgojivati svoga budućega nasljednika. I samo vladanje učahu princevi u kući, otac bi im naime dozvolio, da dolaze u sjednice državnoga vieća i slušaju — dakako posve mirno — izvješćivanja i viećanja ministara i državnika. Kad bi dorasli poslu, polazili bi svaki dan kancelarije savjetnika, da prouče praktično upravu i vladanje; nisu tu radili, što bi im se možda htjelo, nego redovito kao svaki drugi činovnik počev s dola pak iduć po malo gore sve više. Danas neima toga; danas idu obično u vojsku, gdje počnu služiti u nižoj službi, pače možda koji put stoji knežević i na straži, da vidi, što je to, a kašnje avansira vrlo brzo sve do najvišega stepena.

Nije moja, da potanje razlažem ovu vrst odgoja, niti da dokazujem prednosti starije ili novije metode. Toliko se ipak može iztaknuti, da će kraljević ili carević, zasjev jednom na priestol „više vladati nego li vojski zapoviedati“; po tom da bi se morala kod odgojivanja odlična pažnja posvetiti vojničkoj, ali još veća poznavanju uprave gradjanskih poslova, jer uprava ona obuhvaća samo jednu a ova naime civilna uprava sve ostale strane života državnoga i narodnoga. Njekoč su mladi princevi polazili tudje prijateljske

dvorove, da motre i uče, pak su i ondje živjeli pod stegom obiteljskom; tako isto radili su sinovi boljara; kalfa morao putovati po svietu, da vidi i da se usavrši u svom poslu.

U naše vrieme radi se drugčije; djeca imućnih roditelja, jedva su navršila šestu godinu, šalju se u školu, ili najme kućnoga učitelja, kojemu se diete posvema prepusti. To isto čine, samo s drugoga razloga, siromašni roditelji. Vele, da mora tako biti, jer su gospodarski poslovi mnogobrojni i vrlo zamršeni, te otac nedospieva sam rukovoditi uzgoj djece kod kuće. Možemo vjerovati, nedotiče vremena za to težaku, radniku ili zanatliji, jer ovi zaista moraju od zore do večera za poslom; ali nemoraju to imućnici. Vjerujemo, da su i ovim pune ruke posla, jer „tko ima mnogo, hoće da ima još više“, da nagomila blaga i bogatstva. Ali to nije razlog, koji bi kadar bio barma donjekle opravdati postupak takih roditelja. U našoj dobi mjeri se radnja samo po vriednosti rezultata njenoga, dotično po ovom dobitku, što ga donosi. To je pako mjerilo varavo. Odgojivanje zamašan je i težak rad, donosi blagoslov božji, dječinji i narodnji, pak je s toga vriedan i najvećega napora, premda nenosi dobitka, nikakove dividende ni tantieme.

Nitko netraži, da se djeca onako podučavaju i odgajaju kod kuće, kako su se u starijoj dobi. Danas država daleko više doprinosi i troši na učevne zavode, posvećuje mnogo veću pažnju obuci i obrazovanosti, nego li je prije činila; s druge strane tako se razvile nauke, da treba rano početi i pomno učiti, da se svatko usposobi za zvanje ili zanimanje, koje će danas sutra u družtvu ljudskom vršiti. A napokon mora se priznati, da su se bitno promienili i gospodarski odnošaji, odnošaji privrede i rada. koji nedaju, da kuća bude ujedno i učiona djece. Zato su roditelji prisiljeni slati djecu u školu, pak neka se njom

posluže što izdašnije na korist djece. Škola ima zastupati i nastaviti obitelj ili kuću. Ali nikada nebi smjela škola absorbirati kuću. Škola je blagotvorni i blagoslovni zavod, ali nemože posve zamieniti obitelji niti djetetu dati onoga, čim ga dariva obitelj. Znade se dobro, da je do nedavna država amo tamo odlučno podupirala one, koji su radili, da škola posve zapremi mjesto kuće, da se rad ove prenese na onu. Na takov se posao mogla dati samo država, koja se sprema, da navuče ruho birokratizma, koji netrpi nikakove samostalnosti, pa ni one, koja se očituje u obiteljskom životu. U koliko se je zaista gdješto pošlo krivim putem, treba se vratiti na pravi; što pripada obitelji, neka joj ostane ili joj se povrati cielo, neoskvrnuto; škola da nezaboravlja na kućni zapt, na red i poslušnost. Radović dieli periode pedagogike u periode „šibane i milovane generacije", koje da se neprekidno mienjaju, jer otcevi gledaju da naknade kod svojih sinova, što se samim u mladosti njihovoj uzkraćivalo. Škola i kuća treba da rade harmonično; jedna je nuždna drugoj, jedna pomaže rad i nastojanje druge.

Njeki amerikanski pisac potužio se gorko, da obiteljski život u Americi jako nazaduje, da od dana na dan pokazuje više nedostataka, da su uzgoj i obuka manjkava; nu u isti mah zahtieva, da je obuka i obrazovanje posve jednako, dakle da se djeca n. p. budući radnik isto onako uzgaja kao i budući učenjak ili državnik. Čitati se može sličnih predloga i u spisih njekih socijalista. To nemože biti, to je kriva nauka. Radnik će sam, po vlastitoj domisli drugačije odgojivati svoga sina, a inače opet učenjak svoga; suprug trgovca drugčije svoju kćer nego li žena priprosta zanatlije svoju. Uzgoj treba da se prilagodi zvanju i zanimanju, neka bude u tom pravcu čim savršeniji, ali nemože biti jednak za sve.

Prieku potrebu obuke i nauke netreba nikomu dokazivati; velika je upravo nesreća, ako se nemože djetetu dati. Siromah čovjek često nemože, zato njegova djeca, kad odrastu, nalik su divljoj voćki, družtvu ne riedko na teret. Zato družtvo i država podižu zavode za siromašnu djecu, gdje nalaze obskrbu, obuku i uzgoj, ako i ne ravan onomu u kući roditeljskoj, ali ipak vrlo spasonosan i sličan onomu; valjana bo uprava postupa kao razuman otac: upućuje djecu u duhu kršćanskom, da poštuje starije, a ljubi mladje, da živi čedno, drži djecu pod ozbiljnim zaptom i podučaje u svem, što će trebat u budućem zvanju. Toliko dobra čine ovaki zavodi, da se u njih smještaju u obće djeca, koja neimaju obitelji niti obiteljskoga uzgoja. — Uspjeh dakako zavisi o tom, kakova je uprava zavoda i kako pojimlje svoju zadaću.

Dozvolite, da navedem, kako jedan englezki plemić i posjednik (Squire) razlaže svoj uzgoj u otčinskoj kući. Navratio se k njemu znamenit njemački učenjak (Holtzendorff), pak na prošnju njegovu pripoviedao mu evo ovo: „Dok sam živio u kući otčinskoj, najvolio sam boraviti medju mojimi — hrtovi. A često me nadjoše u staji kod konja. Nečudite se, ja i sada vjerujem, da čovjek može više toga naučiti baveć se sa psi ili dresirajuć konje. Uvjeravam vas, da sam tu mnogo naučio, što mi je kasnije, kad sam nastojao oko poboljšanja protuha i lopova, dobro došlo. Moj otac nije namjeravao odgojiti me za kakova kicoša, koji umije u dvorani pristojno i fino limunadu ili čaj piti. Jašuć ili iduć s njim u lov nismo govorili o najnovijoj modi, nego me upućivao, kako bi se mogli popraviti protuhe i nevaljalci, koji prosjače ili kradu, kako bi se mogao čovjek, koji je posrnuo, opet na pravi put dovesti, ili kako valja postupati sa zločinci. Priviknuv već u mladosti skakati preko plota, živice i grmovlja, nemogoh ni-

kada obljubiti onaj lieni te indolentni život velike gospode. Nije istina, da mladež mora neprestano sjedjeti za pisaćim stolom i knjigom, ako hoće da štogod nauči.“ Squire priznaje, da ga bog nije osobitimi darovi obdario: težko se učio, lagano napredovao, na izpitu u Oxfordu pao; da je medju svojimi drugovi kao djak malo vriedio, da je težko disao pod teretom gramatike i sintakse; da je bio srednje ruke gospodar i sportsman, strastveni al ne osobito vješti jezdilac, nepouzdani lovac, da se često prevario prosudjujuć konje ili rogatu marvu; pa ipak da je ustrojio školâ, popravilišta za odrasle, ubožnica i bolnica u svojoj grofiji. Al mr. Baker (tako se zvao squire) u čednosti svojoj reče, da nije on toga izveo. On vjeruje, da je englezka crkva možda najčišći i najizpravniji oblik kršćanstva, „ali srdačnije, iskrenije i jače nego li na te dogme vjerujem ja u ono, što moj najnutarniji glas u svakom poslu kao jedino odlučno priznaje: a to je pomoć i zaštita Boga živoga, svemogućega, predobroga i premudroga. Nije to bog epikurejski, koji bi stvoriv sviet i staviv ga poput makine u tečaj vratio se u olimpijske visine svoje, prepustiv neka stroj ide svojim pravcem. Ne! Taj bog sve znade i sve vidi, on sve uzdržaje, upravlja i rukuje, još i sada svagdje tvori čudesa. Kako bih bio mogao raditi, a da nevjerujem! Pomislite, da se njekoliko muževa umjetnika natječe, koji će u istoj umjetnosti n. p. slikarstvu, kiparstvu održati pobjedu izradiv najvrstnije djelo. Sada zamislite, da je jedan medju svimi najvještiji, da je o tom podpuno osvjedočen. Svaki se služi što boljim orudjem i spravom u toj borbi. Sad neka onaj najvještiji uzme orudje tupo, slabo, neshodno, pa ipak izradi njim najsavršenije djelo i to zato, da pokaže, da je to izvelo ne savršeno orudje, nego vješta ruka majstorova. To je, zar ne, moguće? Ja sam takovo tupo orudje u ruci

božjoj. Molim vas, nerecite, da sam možda prečedan. Pače protivno, ja se upravo ponosim tim. Kad bi se moglo dokazati, da je ovim ili onim guščim perom Shakespeare napisao jednu ili drugu divnu dramu svoju, ono bi se pero jamačno na svakoj dražbi vrlo skupo prodalo. Kad bi to pero kadro bilo misliti i osjećati, nebi li moralo biti za to zahvalno i tim se ponositi? Kad bi pako to pero uztvrdilo: ja jesam tvorac divne one drame, pokazalo bi tim, da je ono samo dio guske, da je bedasto kao guska. Ako bi pako reklo: premda sam samo staro, iztrošeno pero, ipak ja jesam i ostajem ono pero, kojim je Shakespeare pisao neumrla svoja djela, ja sam mu zahvalno i ponosim se tim, da se je upravo menom za to poslužio: takov bi ponos bio posve opravdan. Eto kao ono pero, tako vam mislim i ja. — Ja sam gorljivi privrženik englezke cvkve, ali to mi nesmeta ni najmanje, da neradim zajedno sa (katoličkim) nadbiskupom Maningom ili Marijom Carpenter, koja pripada unitarcem, ako valja kakovo obće koristno poduzeće izvesti. Ja pripadam ovoj konfesiji, ali poštujem svaku drugu, ljubim njene pripadnike, kako se mogu i moraju ljubiti djeca jednoga naroda, pripadajuća po svom uvjerenju i uzgoju raznim vjeroizpoviestim. Kako da se ponosimo imenom kršćanina, a progonimo i mrzimo našega brata takodjer kršćanina, ali druge crkve? Tako vam radim i u političkih poslovih. Ja sam Torryevac, ali to nije nikakova zapreka, te radim zajednički za obće dobro s muževi, koji pripadaju drugoj političkoj stranki, te kod izbora drugačije glasuju nego li ja. Tko poruži ili okleveće protivnika svoga zbog toga, jer pripada drugoj stranki, oduran mi je, mrzim ga jače nego li nepravdu, koja bi se meni naniela.“

---

*

Moglo bi mi se nabaciti: čemu toliko rieči trošiti o stvari, koju svatko uvidja, nitko nepobija? Možda uvidja, ali tako mnogi neradi. Mnogobrojni slučajevi i svakdanje izkustvo potvrdjuju ovo: djeca se izručuju dojkam, pjestinjam, zabavištem i čuvalištem, pa onda brže bolje s njom u školu, ako zbog ničesa drugoga, a to s toga, „da bude kod kuće mir", da se „diete priuči mirno sjedjeti." Nije dakle baš tako suvišno naglasivati veliku važnost obiteljskoga uzgoja.

U tom pako domaćem odgoju pripada, kako već rekoh, prevažna zadaća ženi t. j. majci; imenito prvih godina svoga života diete je gotovo izključivo u rukû majke — ili bi barma imalo biti — jer otac često nedospieva, a kad nebi bilo te zapreke, ipak nemože biti djetetu ono, što je mati. Majka je, a ne otac središte naših uspomena iz prve mladosti; što zasadi majčina ruka u srdce djetinje, prkosi buram i olujam.

Pak to i pojimljemo, jer nitko nije kadar osjećati onoga blaženstva gledajuć i njegujuć porod svoj kao majka, koja ga je pod svojim srdcem nosila, smrtne boli s njim pretrpjela, prva ga na svoje srdce privila. Ako se ipak nadje „modernih" majka, kojim je najpreča potreba, da diete ode iz kuće, da neslušaju djetinjega plača i krike, predpostaviv da bi ga mogle svojim mliekom dojiti i u svojoj kući držati, same oko njega tetošiti, nemožeš reći drugo, nego da je gospodja nadvladala majku. Ta baš u prvo doba treba diete najviše pomoći, nježne pažnje, i brige, koje mu nemože nitko toliko nakloniti, koliko sama majka i njezina izcrpiva i bezkrajna ljubav.

„Kako posiješ, tako ćeš i žeti", veli poslovica; kako se diete pazi, onakovo će i biti. Ako majka odvraća diete od sebe, da je nesmeta u zabavi, da joj možda nesašulja odiela; ako je diete više uz pjestinju i u kuhinji nego li

kraj majke i u sobi, ono će primiti navike svoje pjestinje i kuhinje.

Odgojivati djecu spada medju najteže poslove na ovom svietu; ako u braku medju roditelji manjka sloge i ljubavi, postaje uzgoj za njih nesnosivom mukom, a za djecu nesrećom, što najvećma osjeća sama mati, kojoj je diete prva briga na svietu. U harmoničnom braku razborita i dobra majka najbolja je učiteljica i odgojiteljica. Život djeteta pravo je ogledalo, u kojem se jasno vide najnutarniji život i osjećanje majčino. Njena se rieč nezaboravlja; kako si diete uči i odgaja u prvoj dobi, kakovim ga putem povede, onakovo većinom ostaje i kašnje, onakovo je u školi, u životu, takovim se pokazuje u radu i mišljenju. Mnogo i mnogo srdce ostaje mrtvim i hladnim, jer ga u prvoj mladosti negrijaše materinja ljubav; što bo majka neprobudi u srdcu djetinjem, to ostaje spavajuć možda za uviek; što diete osjeća za svoju majku, ćutit će za boga i svoga iskrnjega. Znam ja, da ima iznimaka da se može popraviti, što sakrivi nevaljan i nemaran uzgoj, da se blagoslovne nauke majčine neprimaju uviek djeteta; ali onaj popravak nebiva često bez velike muke i težkih udaraca, a ovo potonje potiče odanle, jer se možda nije pravi način upotrebio. Ovo me nuka, da naglasim nješto, što žalibože nije baš tolika riedkost.

Gdjekoja majka misli, da je dužnosti odgojiteljice podpuno zadovoljila, ako diete ljudski izkara, je li što god sagriešilo, ili ga pače kazni, izbije šibom itd. Čovjek nemora da je baš prijatelj šibe i zagovaratelj „šibane generacije," ali će priznati, da kadšto nemože ni bez ove proći. U ostalom neumjestna kazna veoma škodi kao god i neumjestna popustljivost, možda i više. Karati i kazniti to su stvari veoma lake, to će pogodit svatko, tako se dresiraju i životinje. To nije odgojivanje. Valja diete pro-

učiti, upoznati njegovu narav, njegova svojstva i nagnuća. Individualnost svakoga i nesetnoga valja u račun uzeti. To je pako mučno, jer djeca istih roditelja često su posve različite naravi, temperamenta, mora se dakle svako pojedino proučiti i prema tomu sa svakim postupati. Često se tuži majka: ta zašto je ovo diete ovakovo, a zašto nije i ono drugo? Zašto je ovo tako poslušno, dobro, mirno, a drugo oporno, brbljavo i nestašno? Na takovo pitanje može se samo odgovoriti, da su ta djeca različita temperamenta, različitih darova i svojstva, pak da se izkustvo, stečeno kod uzgoja jednoga, neda uporaviti na uzgoj drugoga. Jedno diete želi sve znati, hoće sve čuti i vidjeti, pak dočim ova izvjedljivost pokazuje na dobro, kod drugoga djeteta ista svojstva pokazuju na zlo; jednak postupak u uzgoju u oba slučaja bio bi golema pogrješka. Ili: jedno je diete tako živahno, da ga moraš krotiti, odvraćati, drugo isto tako živahno netrebaš; jedno je tromo, ozbiljno, odviše mirno, roditeljem je to možda posve poćudno, jer neimaju s njim posla, ali to nije uviek dobro, može biti da je upravo nuždno uticati na diete, da bude živahnije, družtvenije, da priobćuje svoje misli i želje, jer se ne riedko pod ozbiljnim licem krije toplo srdce i živo čuvstvo.

Temelj svakoga ćudorednoga uzgoja jest istina. Zato će mati pomno bditi, da diete govori uviek istinu. Mnoge misle o tom lako, neozbiljno, pače se smiju tobožnjoj domišljatosti djeteta, kad drzovito roditeljem u oči laže. Proti tomu treba odlučno ustati. Ali za to je prije svega potrebno, da diete nezateče nikada roditeljâ u laži. Ni od šale nesmije se to činiti, jer diete i neznajuć zašto, rado ponavlja, što vidi i čuje u roditelja. Ta od koga da uče djeca ako ne od roditelja? Zato neka roditelji jako paze, osobito kad djeca nješto poodrastu, što govore i rade. Ne-

treba se izpričavati: diete nerazumije ovoga ni onoga: možebit nerazumije, ali ipak zapamti, pa će govoriti i činiti, što je od starijih naučilo. S istoga razloga nevalja dopustit, da se djeca mnogo nalaze medju svakakom služinčadi, kojekakovimi pjestinjami, koje često za jednu ruku drže diete a drugom svoga ljubovnika. I škola pak i drugi uzgojni zavodi morali bi savjestno bditi, da djeca govore uviek istinu, da budu savjestna u svem: u rieči, i djelu, u zabavi i radu. Djetetu neka se za vremena duboko u srdce zasadi uvjerenje, da ima svatko svoje dužnosti točno vršiti, da o tom zavisi napredak ne samo u školi nego i u životu. Javni i privatni poslovi zapinju, često se dogadjaju tolike nevaljanštine, a to sve zato, jer ljudi nevrše svojih dužnosti, jer im manjka osjećanje dužnosti. Štogod jesi ili kaniš biti: činovnik, svećenik, radnik, obrtnik ili trgovac: svakomu neka bude to ravnalom u njegovu zvanju. Tomu se pako hoće privike i poduke od prve mladosti; što se djetetu naloži, treba da izvede, i na to valja paziti; uzgoj bo ima biti zadahnut ljubavlju al i ozbiljnošću; diete se pokvari, ako opazi, da može nekažnjeno propustiti, što mu se zapovjedi. Ovakovo „gledanje kroz prste“ izvor je mnogih nevolja i nepodobština u kasnijem životu.

Obiteljski uzgoj treba na dalje da se osniva na temelju ćudorednom i vjerskom. Načela morala i vjerozakona glavni su uvjeti, da se uzdrži družtvo, red i da zajednica života postane blagoslovom za čovječanstvo. Ja nenalazim nikakova slobodoumja u tom, da se roditelji nebrinu za vjerozakonsku stranu obuke. Zaista slobodouman čovjek priznaje i mora priznati prieku potrebu, da se uzgoj temelji baš na ovih načelih. I tu čeka mater velika zadaća, i to je njezin posao, jer je ona oko djeteta od jutra do mraka, pak joj se sto puta na dan nudja pri-

lika, da radi i u ovom pravcu. Dakako prvi je uvjet za to, da je mati sama temeljito o tom podučena i sama uvjerena ob onom što uči.

Kad diete začme polaziti školu, neprestaje tim domaći uzgoj. Kuća treba da uviek podupire školu; a upravo je grieh počinjen na budućnosti djece, kad roditelji, odpremiv diete u školu, drže da su se riešili svake dužnosti prama njemu i njegovu napredku. Lako se je otresti na diete, kad pogrieši u govoru ili djelu, te mu doviknuti: Zar si to naučio u školi? ideš li u školu, da takove stvari tamo naučiš? Kao da može učitelj, koji ima često petdeset ili šestdeset učenika u školi, na svako onako paziti, svaku onako uočiti, kako to mogu otac i majka imajuć jedno ili dvoje djece. Sama škola nemože svega, ona obrazuje um djetinji, uči ga mnogo, ali i više toga mora prepustiti obitelji. Je li mladić surov, neugladjen, opor, protivan svakomu autoritetu, koji pred svojim učiteljem samo dotle kapu skida, dok je upravo njegov učitelj, koji pače često ni toliko neumije pristojnosti, da pozdravi učitelja na ulici: zar je toj neugladjenosti kriva sama škola? Ne, kriva je i obitelj, dotično pomanjkanje dobra uzgoja u obitelji. Tužimo se na mladež, da je razuzdana, divlja, a nevidimo, da tim tužimo sami sebe, i da odgovornost zbog toga pada na roditelje! Svakomu narodu treba značajnih, odvažnih, za sve dobro i plemenito oduševljenih muževa; treba plemenitih, zanosnih, obrazovanih i krepostnih žena. Treba jednih i drugih osobito hrvatskomu narodu; jer mora još mnogo, dugo i uztrajno raditi, da dostigne druge sretnije narode, da učvrsti svoje narodno biće i da si stvori sve one uvjete, koji će mu osigurati dalnji redoviti razvoj.

Prema tomu neka se pripravlja mlada generacija obojega spola, neka se oruža pravim znanjem i obrazova-

nošću, neka srdce zaista oplemeni, volju ukriepi i sve to zadahne čistim domoljubnim hrvatskim duhom.

Valjda mi se neće zamjeriti, ako govoreć ob uzgoju obiteljskom iztaknem nješto, o čem je već bila rieč, ali više uzgredice. Mislim uzgoj i naobrazbu ženskoga spola: predmet za svako družtvo od prevelike znamenitosti, jedno jer je žena tako znamenit faktor u životu, jer su u njene ruke predani prevažni interesi čovječanstva; a drugo, jer se razilaze mnienja ob obsegu i sadržaju ženske obrazovanosti.

Rado ću priznati, da se je o tom i kod nas u Hrvatskoj prilično mnogo pisalo i razmatralo; dakako u književnosti drugih naroda još više. Nemislite, da ja namjeravam možda ovdje riešit ili izcrpiti ovaj predmet; ja ću se ograničiti na to, da potaknem na razmišljanje, i bit ću veoma zadovoljan, ako doprinesem ikoliko, da uzgoj ženski podje onim pravcem, kojim ići mora, da se postigne željeni cilj. Stvar je škakljiva, nebih rado, da me itko krivo razumije, a napose one, kojim je ovo sve namienjeno. Ako se ipak nadje možda, što se nebi svidjalo, neka se nezamjeri, poteklo je iz dobre nakane.

Na uzgoj ženski čuju se tužbe i kod prosvietljenih naroda. Pred njekoliko godina opazilo se u Englezkoj, da si sinovi visoke aristokracije traže žene u gradjanskih krugovih, imenito u trgovačkih, pak se pravdali tim, da su kćeri boljarske ovake i onake, samo ne, kakove oni traže; da su nemarno odgojene, bez ukusa i pravoga znanja. Bog zna, je li to pravi razlog; možda je gdjekoji aristokrat posegao za kćerju bankira, da okrpa svoju kesu; ali tako se govorilo.

Naprotiv jedna njemačka spisateljica pripovieda u svom spisu, namienjenom ženi, da se „mužkarci u Njemačkoj, napose mužkarci iz viših razreda, nemogu odlu-

čiti na ženitbu, jer da su djevojke bez duha i naobraženja; govore, da se nemogu ženiti, „weil es ihnen unmöglich wäre, sich mit einem so geistlosen Wesen, wie tausende der jetzigen deutschen Mädchen, näher zu befassen.“ Ista spisateljica priznaje, kako su pred njom ne riedki mužkarci posve otvoreno izjavili, da nerado obće s drugim spolom, „weil sie unangenehm von der grossen Geistlosigkeit der Frauen berührt würden.“

Da je to napisao kakov mužkarac, ja se nebih usudio njegovih rieči doslovce navesti sumnjajuć, nisu li možda potekle s kakovih neopravdanih ili nepravednih razloga. Nu kad ih napisa njemačka žena o njemačkih ženah, mislim da ih smijem iznieti pred naš liepi sviet, scieneć da žena nebi o ženah takovih glasova priobćivala, kad bi znala, da su posve neosnovani. A neće škoditi ni s toga, jer se vidi, da i drugdje nije baš sve zlato, što se sjaje, i da nije sve solidna roba, što dolazi k nam i što mi dosta često, neizpitujuć dalje, plaćamo gotovim novcem.

Nepačajuć se dalje u te njemačke stvari ja ću primietiti ono, u čem se većina pisaca i prijatelja duševnoga razvoja ženskoga spola slaže: Uzgoj i obuka ženska neka se udesi prema stališu i budućemu zvanju žene. Najveći dio djevojaka ipak se udaje. Mrzižene i neženje jesu iznimka. U Njemačkoj je poslovica: „je länger Junggesell, je tiefer in der Höll.“ Ja preporučam ovu poslovicu uvaženju naših neženja, koji barma u jednom sliede Humboldta, koji reče, da je ženiti se najveća budalaština, jer se tim izdaje vlastita sloboda. Ali za Humboldta nebijaše to glavni razlog, on je trebao slobode, da uzmogne sve sile i sve vrieme posvetiti drugoj miljenici svoga srdca, svojoj pravoj i jedinoj drugarici — kako reče — znanosti. Neima zaista mnogo neženja, koji bi mogli ovim razlogom opravdati svoju odluku. Ja se bojim u ostalom, da će ona

njemačka malo koga, ali da bi mogla prije ukriepiti ih u njihovoj odluci ova hrvatska poslovica: „ženi ga, da nepjeva.“ No više nego ove i slične poslovice, privolit će na brak čestit uzgoj djevojke, dotično nevaljan odvratit od njega.

Obuka dakle i obrazovanost ženskoga spola treba da podje pravcem onim, koji svjetuje zvanje buduće i zadatci, što ženu u njem čekaju. Po tom obuka i obrazovanost nemože biti za sve jednaka, kao ni kod mužkoga spola. O sadržaju ženske obuke šire se kriva mnienja. Mi rado govorimo, da je djevojka „naobražena“, ako umije koji tudji jezik, ako se razumije u glasbu, ako veze, riše, slika i fino se u družtvu kreće. — Ovo je sve nedvojbeno dobro, ali ovo su rezultati obuke i talenta, to nije dovoljno za budućnost žene, nije podpuno. Žena nesjedi cieli dan kod glasovira ili kod svoje risarije, treba da znade i drugih stvari, što no su često potrebitije od ovih. Jako se zamjera domaćici, koja prepušta svoje gospodarstvo služkinjam, svoju djecu pjestinjam, pa ma kako okretno govorila francezki ili njemački, ili kako liepo risala, a hvali se ona, koja cielu svoju ljubav dieli medju supruga i djecu, a sile svoje obraća domaćemu gospodarstvu i odgojivanju djece, pa ma neumjela ni rieči francezki ili nepoznala ni jedne note.

Neka djevojke uče, neka i mnogo uče, ali najprije neka uče, što je najnuždnije. Tako biva i u obuci i uzgoju mužkaraca. Od odvjetnika ište se prije svega, da je dobar pravnik, da savjestno i vješto zastupa stranke; od sudca, da je temeljit u svom zvanju, pošten i nepristran; da li jedan ili drugi umije još k tomu glasovirati, risati, ili možda kakovu drugu vještinu, to je vrlo liepo, ali nije glavno. Rado priznajem, da je mužu veoma milo, ako mu žena vrieme odmora osladi glasbom ili čitanjem izvrstnih produkta tudje književnosti, ali će mužu omrznuti glasba,

neće slušati čitanja, ako u kući njegovoj neima reda, ako su djeca zanemarena, a kućanstvo u tudjih ruku. A opazilo se još i drugo: roditelji hoteć da kćerka bude svakako „izobražena“, dadu ju učiti sve ovo i možda više nepitajuć, ima li diete za sve to i volje i svojstva; na to se potroši mnogo novca i vremena; a kad se djevojka uda, sve to odnemari i zaboravi. Što je naučila, tim se nesluži, a što bi joj nuždno trebalo, toga nezna, jer se nije učila.

Ja ću svratit pozornost vašu na još jednu stranu, makar mi baš to i zamjerili. U našoj domovini mnogo se toga istom stvara; što smo sagradili, valja da sačuvamo, mnogo toga trebamo, što se mora pribaviti, a to neide bez žrtava. Na te moramo biti spremni i u tom mogu naše žene znamenitu pomoć pružiti s jedne strane svojom gospodarstvenošću i radinošću, s druge strane s h v a ć a n j e m narodnih želja, pregnuća i težnja. Mi tražimo od žene ljubav prama svemu, što je s njom i oko nje, plemenito srdce, i zdravo pojimanje stvari i odnošaja, solidan karakter, trieznost i kućevnost. Solidan se uzgoj u ovom pokazuje. Ja netrebam dokazivati, što može najprije porušiti obiteljski život, te brak zaista pretvoriti u pakao. Neobećaju uzalud vjerenici pred žrtvenikom božjim, da će medju sobom ljubiti, jedno drugomu sačuvati neoskvrnutu vjernost. Što znači, kad se ova rieč prekine, neusudjujem se razlagati, ali duboko valja požaliti takov brak, takovu obitelj i budućnost djece u takom možda braku rodjene. Dosta je da se i ovo reče. O tih stvarih nehasni mnogo pisati, ali tim više razmišljati.

Kad se dakle sve u jedno uzme, moje misli ob ovom prevažnom predmetu idu tamo, da se obuka i uzgoj naših djevojaka drži one blažene sredine, kojom iduć odgojit će se dobre i razumne domaćice, umne majke i ljubljene supruge. Na sve ovo treba da se obazire uzgoj tako u

školi kao i u obitelji, tu se postavlja temelj. Ja ću dopustiti, da plodovi takova uzgoja nisu blistavi, da nas neće osupnuti, jer neidu za vanjskim sjajem, nego za tim, da bude sve solidno, pouzdano i trajno. A to mi hoćemo. Što ostane možda nepodpuna, to će se kašnje popuniti i usavršiti, jer i za žensku obuku valja ono, što i za mužku, da ju naime život i izkustvo popunjuju.

Kad se govori ob uzgoju, nesmije se nikada zaboraviti ni to, da on uz ostale podloge mora imati i podlogu narodnu. Ja si pače nemogu pravo ni pomisliti uzgoja u obitelji, koji nije osnovan na narodnom temelju. Svaki drugi uzgoj je protunaravan, prosvietljenomu čovjeku nepojmljiv. Razumije se, da to vriedi u jednakoj mjeri za djecu obojega spola. Diete neka se zadahnjuje ljubavlju prama iskrnjemu, ljubavlju prama cielomu čovječanstvu, ali diete neka znade i nauči, da je ono, ako i malen član velike obitelji, t. j. naroda, u kojem živi, iz kojega su niknuli njegovi roditelji, u kojem će i ono živjeti i umrieti. Neka mu usadi u mlado srdce divne rieči, što ih Preradovićev djed svomu unuku preporuča:

„A kad uzmeš slavit domovinu,
Dobru majku svakom dobrom sinu:
Ti ustani, svoju kapu skini,
Digni oči k nebeskoj vedrini,
Zagledaj se u svjetla nebeska,
Iz kojijeh vječna ljubav bljeska,
Iz njih čitaj, iz zlatnih pismena
Zlatnu pjesmu zlatnih uspomena."

Uz Boga neka mu se zasadi ljubav i odanost prama narodu i domovini te gleda u njem probuditi za rana osjećanje, da svatko ima prama narodu i domovini svojoj velikih dužnosti, koje treba u svako vrieme vršiti. Tko ljubi svoju domovinu, svoj narod, nemora zato mrziti drugih naroda, pače ima ih poštovati, ljubiti zbog njihovih vr-

lina i krieposti, ali je posve opravdano, da najviše ljubavi prenesemo na svoj narod, da uza nj stojimo u svako doba i u svih sgodah i nesgodah, pa kad treba, da ga i odlučno branimo proti svakoj navali.

Spominjuć uzgoj narodni posve je prirodno, da na prvom mjestu naglasimo narodni jezik, kojim se obilježuje posebitost naroda, kojim narod jest i ostaje narodom. Ta

„Svaka zviezda svojim svjetlom sieva,
Svaka ptica svojim glasom spieva,
Ti jezikom svojim sbori!
Sladkim glasom materinim
Odlikuj se medju inim!
Bog bo mili s njim te stvori,
Njim da budeš svoj svojemu,
Njim da srdcu odolievaš,
Njim da plačeš i popievaš,
I njim da se moliš njemu! (Preradović.)

Prva rieč, što ju diete pod okriljem majčinim progovori, nebi po naravi stvari smjela biti druga nego rieč narodna. Majka uči diete te rieči, za njom tepa ono slovku po slovku. Majka mu daje život fizični, ona ga prva uči misli svoje izražavati, uči ga, kako će joj ljubav i zahvalnost svoju izreći. Zato i zovemo jezik naš materinskim jezikom. Što majka tu usadi, neizkorjeni se lje tako brzo. U tom jeziku majka uči diete prvu molitvicu, prvu mu priča priču, tumači mu prve pojave i pojmove iz svieta. U tom jeziku treba da mu ulieva u mladjahno srdce ljubav prama narodu i domovini. Neprocjenjive su usluge, što ih tu mati čini rodu svomu, kao što mu s druge strane može nanieti i golemih šteta.

Moram priznati, koliko mi je drag ovaj predmet, ipak nerado pišem o njem. Drugdje po svietu tako se to razumije po sebi, da ni jedna mati, bila kakova stališa ili

roda, ni nesanja, da bi moglo inače biti. Nepozivljem se na narode velike, bogate i moćne u svietu, nego na manje, koji čedno zauzimlju mjesto u velikoj obitelji naroda, pak što vidimo? Tamo majka boljara kao i najsiromašnija radnica u jednakom domaćem duhu i jeziku odgojivaju djecu svoju. U nas Hrvata nije tako, i zato nerado govorim o tom. Ne samo u gradovih nego i na selih u „gospodskoj“ obitelji često se diete već u prvoj dobi otudjuje svomu porieklu. Kamogod se okrenemo, u kojigod grad dodjemo, nalazimo tu dokaza više nego li nam je milo. Po ulicah njekih naših gradova u Hrvatskoj i Dalmaciji toliko se čuje tudjega jezika, da smo zbog toga čuli hvalâ, koje nas postidjuju. Na žalost našu grieši u tom jako ženski spol. Velim grieši, jer ja držim griehom ovako hotomično odnemarivanje našega jezika. Gospodje i kćeri hrvatskih vlastelina, trgovaca, obrtnika i činovnika upravo se iztiču ovim protunaravnim običajem. Ne sve, ali ima ih dosta; otcevi njihovi uhvatili u ovom narodu pristojan položaj, stekli imetka, ugleda i upliva; a žene i djeca za to — ponose se, da razgovaraju ovdje njemački, ondje taljanski. I znate, što sam još tu osobita opazio? Da ovo što sada rekoh valja za Hrvatice — katoličke crkve, za katolikinje; gospodje i gospodjice pravoslavne konfesije, uz riedku iznimku, upravo se diče narodnim govorom, kad su medju sobom, negovore inače, nego hrvatski, bile kojega roda ili stališa. Njih nemože zavesti ni tobož „prosvietljeni“ primjer njihovih drugarica katolikinja. Zašto ovako rade ove, a zašto neće one? A ipak jedan je te isti jezik, što ga govore ove i one. Ja bih i tomu znao razlog, oprostiti da ga prešutim; ustmeno bih ga htio reći, pismeno neću. Ta nesretna manija škodi nam pred razboritimi stranci, koji zbog toga manje uvažuju naš narod; oštećuje naš književni rad i razvoj književnosti, te nemalo

doprinosi, da se umanjuje pouzdanje u vlastitu snagu, u sposobnosti i svojstva naroda za teža poduzeća.

Ja sam više puta sam sebe pitao: zašto se upravo u nas Hrvata to dogadja, zašto stanoviti naši krugovi zaziru od onoga, što inače svi prosvietljeni i manje prosvietljeni drže za posve naravski? Zar je naš narod u poviesti, u kulturi najzadnji na svietu, zar je njegov jezik tako neobradjen, njegova književnost tako kukavna, da bi se „naobraženi čovjek“ mogao toga stiditi? Od svega toga neima baš ništa. Hrvati su uviek zauzimali častno mjesto u obitelji europskih naroda, stekli si zasluga za čovječanstvo i kulturu, što im drage volje i priznadoše; mi se evo trudimo, da se približimo naprednijim narodom, što nam takodjer nepristrani stranci rado priznavaju!

A što da reknemo o hrvatskom jeziku? Neima tomu više od sto godina, što su supruge prvih hrvatskih velikaša, kako pripovieda grof Adam Oršić, samo hrvatski govorile i tako svoju djecu odgajale; bit će nješto preko dvie sto godina, da je supruga muža potekla iz najodličnije obitelji hrvatske, obitelji Zrinjskih, napisala molitvenu knjigu na hrvatskom jeziku za ženski spol. Na tom su jeziku pisali carevi i kraljevi svoja pisma, veliki pjesnici izpjevali divne pjesme, na njem svaki dan svećenici prinose bogu žrtvu i izriču vječne tajne, čim se nemože pohvaliti svaki jezik.

Tudj tudjinu, tebi tvoj doliči.
Tudji poštuj, a svojim se diči!
Dičiti se možeš njime:
Njim carevi carevahu,
Njim kraljevi kraljevahu,
Slavne mu je loze ime,
Slavan puk ga svojim zove,
I dok bude slavi vieka.
Bit će i on njojzi jeka
Od vjekova u vjekove!

Pa gle danas kao da se stide toga i takova jezika: žena trgovca, činovnika pa čak i poštovana majstorica, da negovorimo o našoj aristokraciji! Čovjek bi morao reći, da smo u kulturi tegnuli natrag, jer razumni ljudi nenazrievaju „prave kulture“, prave obrazovanosti u izticanju tudjinstva, ni u malovaženju svoga. Drugi narodi umiju snagom svojom ponaroditi tudje elemente, koji se u njihovoj sredini nastane, privući ih k sebi i posve predobiti; samo kod nas kao da se ide baš protivnim putem.

Čuje se više puta braniti: ja nisam kriv ili kriva, da neumijem hrvatski, da se u mojoj kući govori drugačije nego li hrvatski, jer sam tako odgojena. Ovo posljednje vjerujemo, ali odatle se nemože vaditi razlog, da se opravda što smo malo prije iztaknuli. Što je zanemareno u prvom odgoju, to se mora popraviti; ima toga koješta, što čovjek kasnije uči, jer nije u mladosti naučio. Pak zar da to vriedi za sve, samo ne za hrvatski jezik? A kad će tomu biti kraj? Majka, navikla tudjinštini, u tom duhu i jeziku govori i podučava svoju djecu. Ona velika i malena gospoda, koja se ovako izpričavaju, zar ozbiljno nastoje da barma svojoj djeci dadnu sgodu, te se nebudu morala u zrelijoj dobi onako tužiti ili pravdati, kako se sada izpričavaju otcevi njihovi? Veoma dvojim, jer većina grieši na svojoj djeci isto onako, kao što su po njihovu kazivanju griešili njihovi roditelji. Ja vjerujem u snagu kulture i čar rodoljublja, ali najprije treba ovo da pronikne cieloga čovjeka, da mu se uciepi već u prvoj mladosti, da predje i postane jednim sa dušom našom, da postane uvjerenjem našim. Dokgod po naših gradovih i selih vlastelin, trgovac i obrtnik piše svoje knjige i svoja pisma domaćim ljudem u tudjem jeziku, dok mi krojač postolar ili bravar šalje račun pisan na tudjem jeziku, dok naše štedionice i banke posluju u tudjem jeziku: dotle možemo biti uvje-

reni, da narodna misao nije proniknula upravo one slojeve pučanstva, koji bi morali *prvi* biti njom zadahnuti te služiti ostalomu pučanstvu uzorom. Ovo je velik nedostatak u našem odgojenju; gledajuć sve to čovjek bi gotovo morao Riehlu dati pravo, kad veli, da kad se Slaven upozna sa tudjinstvom, upravo ga eksaltirano ističe. Nu ostali Slaveni, ako i jesu ovoj slaboći bili podvrženi, odlučno rade da je se rieše; poštujuć tudje svoju snagu ulažu da razviju i unaprede svoje: narodnost svoju, svoj jezik: u obće cielo svoje narodno biće. A medju slavenskimi narodi opet se žarkim svojim rodoljubjem odlikuju Poljaci i — *Poljakinje*. Sav se sviet pravom divi ženam poljskoga naroda, koje žarom svoga rodoljublja griju ne samo djecu, dom i okolinu svoju, nego i same mužkarce tješe, bodre i sokole, te su svojim radom doprinièle, da nikakova sila, nikakove spletke nemogahu narodnoga duha satrti. Zato Poljaci pravom u velike štuju svoje žene, a domovina gleda vazda u njih tješiteljice i pomoćnice svoje; pjesnici svih naroda uzveličavaju taj divni pojav u poviesti, te zavidno poglédaju na narod, koji se ponosi takovimi kćermi. One su dobre gospodarice, ljubezne domaćice, vješte u kući i na razgovoru, u kuhinji i salonu, ljube nada sve poljski jezik i narodnost svoju, podupiru knjigu poljsku i same se njom bave, živo se zanimaju uzgojem djevojačkim, nežacaju se stradanja ni patnja za domovinu, veselim srdcem kad treba žrtvuju imetak, udobnost pa i — sve što im je najmilije, ako to ište od njih dobro i čast domovine. Kamogod dodju, gdjegod se nadju, svagdje se ističu svojimi vrlinami, patriotičkim osjećanjem i ponose se svojim narodom. Ako se Hrvatice žele u ikoga ugledat, neka se ugledaju u žene poljske kao rodoljubke; a ja se nežacam reći, da bi hrvarski narod, ma da i je malen, danas kud i kamo u svakom pogledu bolje

stajao, da su naše žene svih stališa, a imenito — boljarske onakim duhom zadahnute, onako uzgojene, kao što su Poljakinje.

— Dakle mi smo svemu krive: političkomu i gospodarskomu nazadku, književnoj kuburi i slabu razvoju narodnoga duha i narodne ideje? Tako će pitat gdjekoja mojih čitateljica. A jeste li vi mužkarci bolji svetci od nas? Zar je uviek žena kriva, što se u kući negovori hrvatski, nečita knjiga hrvatska, nemari za narodnu umjetnost, neobrazuje i neučvršćuje duh narodni? Zar su same žene tolike grješnice? Jesmo li mi možda naučile naše trgovce, da nam kad dodjemo u dućan, progovaraju njemački ili talijanski, da nas mlada gospoda na zabavah nemuče baš mnogo hrvaštinom? Moramo li mi i za to odgovarati, što se u saboru, na vladi, u gradskih i županijskih skupštinah neradi onako, kako iziskuje korist i čast naroda? Ili je možda i to naš grieh, što muževi dobar dio svoga vremena probave u kavanah, pivarnah, mjesto da ga posvete svojoj obitelji?

— Niste, niste, gospodjo. Moram vam to priznati; dobar dio krivnje pada i na mužki spol. Rado vjerujem, da bi u gdjekojoj kući bilo bolje, da ima u supruga odnosno otca više odlučnosti, više ljubavi i više — smisla za obiteljski život. Znam ja, da se žena dade uputiti, osvjedočiti i predobiti. Mogu vas uvjeriti, da mi to posve dobro osjećamo. I to se znade pak ima i primjera, da žena tudjega roda, udavši se za muža dobra Hrvata, postaje dobrom Hrvaticom i da u tom duhu odgojiva i djecu svoju. I zato neštedimo i nećemo nikada štediti mužkarce, koji su zaista krivi. Ali znajuć i priznavajuć sve to ipak ostaje istinom, da se žene nemogu odriešiti krivnje. Jer tko da zagovara, kako da se izpriča, ako gospodje, koje posve dobro umiju hrvatski, medju sobom, u družtvu i na javnih mjestih,

u kući i s djecom ipak se neslužе svojim materinskim jezikom, premda to žele i traže njihovi muževi? I to čine gospodje, koje moramo gledeć na njihovu obitelj, na njihovo zvanje i položaj njihovih supruga brojiti medju „naobražene“.

Nemislim sam ja ovako. Ima nas mnogo. I svi jednako žalimo, što se mora ovako prigovarati. Uvjereni smo pače, da ovako ćute i mnoge vaše drugarice. Što rekosmo, poteklo je iz najbolje namjere. Zato bi morao svatko žaliti, a najviše žalio bih ja, ako sam probudio zlovolju, ako se ikoja liepa glavica zbog toga na me razljuti.

Mi vas štujemo, ljubimo, klanjamo vam se, ali ta čuvstva naša prama vam još će biti jača, kada k onim liepim svojstvom, koja vas sada rese, dodje još jedno, koje bi vam toli dolikovalo, kojega pomanjkanje toli bolno osjećamo, a koje bi vas pred narodom i svietom proslavilo: budite Hrvatice u s v e m.

X.

Svatko gleda, da poboljša svoje stanje, da dodje s lošijega na bolje. Tomu se neda prigovoriti, pače se mora odobriti i pohvaliti, dokgod se za tim ciljem ide dopuštenim i poštenim putem. Tko ima, želi i trudi se, da steče više; tko umije nješto, gleda da nauči još više, da umnaža svoje znanje. Tko ima i zna više, umnožao je snagu svoju, dolazi iz nižega na više. Njeki zovu ovakovo nastojanje „socijalnim kretanjem“ dodavajuć, da u tom stoji jezgra socijalnoga pitanja. Ovake težnje pojedinaca vriedne su da ih družtvo podupire, a ta je podpora i nuždna te se bez nje nebi dale ostvariti. Mnogi zavodi i razne uredbe u državi namienjene su u velike, da podupru one težnje, n. p. učevni i prosvjetni zavodi, štedionice, kreditne zadruge itd. Ovoj istoj težnji služe i zakoni, kojimi se naredjuje, da pojedinac slobodno i po svojoj uvidjavnosti odredjuje sa svojim imetkom i svojom radnom silom. Njekoč bijaše seljak vezan na grudu zemlje, zanatlija na svoj zanat, morao je ostati u cehu do smrti. Sada su pako oba slobodna. Seljak može prodati svoj posjed, može se dati na zanat, obrtnika nitko neprieči, da se lati drugoga posla: može biti vlastelinom, trgovcem, radnik se može dovinuti samostalnoga gospodarskoga položaja itd., samo ako imadu onih gospodarskih uvjeta, koje ište narav onih zanimanja.

Dakako svakomu neće i nemože poći za rukom, da ovo postigne; veliki broj ostaje u svom prijašnjem stanju, diete seljaka ostaje u svom krugu, diete radnika služi si

kruh kao što i njegovi roditelji. Tako bijaše od vajkada, pa će biti i u buduće. Kao što su pred tisuće i tisuće godina postojale razlike medju višimi i nižimi razredi pučanstva, tako ih vidimo i danas; borbe medju timi razredi, tužbe i jadikovke nižih i siromaha čuju se od vajkada proti okolnostim i odnošajem, koji obstojahu onda kao i danas. Ako se obazremo na borbe grčkih demokrata proti aristokratom, na borbe rimskih plebejaca proti patricijem, na seljačke bune u novom vieku, uviek opažamo isti pojav: razlika medju višim i nižim, razlika u imovini, vlasti i časti. Uplivom kršćanstva i civilizacije nestade robstva, nevoljničtva i svakovrstne osobne neslobode, uvedene su mnoge spasonosne uredbe; znade i priznaje se, da su svi ljudi po svom biću jednaki, pred zakonom ravnopravni. Sve je ovo i više toga izvedeno, mnoge su razlike i nejednakosti prestale, ali sve nisu, a medju ove potonje spada nejednakost u imetku i posjedu. Jednakost medju ljudmi pokazuje se baš u ovoj nejednakosti, kroz vjekove taj se pojav opetuje. Kao pred tri i četiri tisuće godina, tako ima i dan danas imućnih i neimućnih, bogataša i ubogih; razlika dakle medju posjedujućimi i neposjedujućimi nije produkt našega vremena ili odnošaja njegovih. A na ovo se rado i lako zaboravlja!

Vi ćete me izvinuti, ako ovdje prekinem razmatranja, koja bi me mogla odvesti dalje nego li podnosi okvir ovoga djelca. Nu zato svraćam pozornost vašu na jednu neobičnu, čudnovatu činjenicu: ima naime za sve, pa i za najrazličitije stvari njeka točka, gdje se sve razlikosti izravnjuju. Svaka znanost označuje ju drugim imenom u svom području; u području pako družtvenom označuje se riečju, koja se svakomu prikazuje vrlo jednostavnom, a ipak sadržaje u sebi bezkrajne razlikosti. A ta rieč je zadovoljnost sa vlastitim udesom.

Nećemo ovdje pitati niti izpitivati, što je ta zadovoljnost, taj sklad medju onim, što čovjek ima i što jest; nećemo iztraživati ni toga, da li je i koliko je ona vriedna, kolika je njena moć, jer o jednoj i drugoj valjda nitko nedvoji. Naprotiv potrebno je iztaknuti, da ima više vrsti zadovoljnosti: zadovoljnost ili nezadovoljnost fizička, duševna, politička, gospodarska i s o c i j a l n a. Zadovoljnost uviek je sreća, nezadovoljnost uviek nesreća. Odakle ona, odakle ta baština čovječanstva, koja je ujedno poticala i potiče na velika djela i velike stvari?

Zadovoljan ili nezadovoljan je pojedinac, njih više, cieli razred; zadovoljnost i nezadovoljnost jest dakle individualna, odnoseći se na pojedinca u njekom razredu družtva, i obćenita, odnoseći se na ukupno družtveno stanje razreda (klase), kao što je svako socijalno stanje zajedno obćenito i individualno. A jednako je istina, da zadovoljnost s jednim radja zadovoljnost s drugim, a tako i obratno tko je nezadovoljan s jednim, lako postaje nezadovoljan i s drugim. Veli se: kad gospodar kuće nije zadovoljan s jednom stvarju, trpi s toga ciela kuća, jer mu postaju nepovoljne i druge. Zar ne, ova je stvar svakdanja, nu to neumanjuje njene vriednosti.

Dobro je, ako čovjek ima, ako posjeduje imetka; bolje, ako ima više, ako više stiče, ali napokon najbolje je i najugodnije, ako te veseli ono što imaš, što je tvoje. I to je svakomu jasno; što koristi i Gavanovo blago, ako nemože razdragati naše duše i našega srdca. Raduješ li se svomu imanju, uživaš li po njem, ta radost i taj užitak ima čudotvorno svojstvo, što ga mnogi neumiju pravo ocieniti. A kakovo je to svojstvo? D a t i n e m a r i š z a k o l i c i n u o n o g a š t o u ž i v a š, jer nije sreća da imaš mnogo, nego da se možeš zaista svega uživati. Pače ovdje vlada pravilo: čim veći imetak, tim manji užitak, što mi

ga daje pojedini dio, ili pojedina jedinica njegova; i obratno tko ima manje, svake se čestice podpunije užije. Odatle ona tobože trivijalna istina, da mnogi vrlo bogati ljudi, imajući dakle veliki imetak, razmjerno malo uživaju. Dragi Bog je to tako uredio, da se ova razlikost, koja se vidi i koja obstoji u njegovih djelih, a koja djela ljudî izvode, opet za njih izravnjuje. Svi ljudi osjećaju to; a bilo bi bolje, da su svi jednako iskreno, pa to otvoreno i priznaju. Jer ako se potanje razmotri ona prividno fisiologična istina, prikazuje se kao jedna najvažnijih socijalnih sila. Netreba na dugo izpitivati, zašto je tako, nu to će svatko razumjeti, da razboriti, misleći čovjek nalazi u tom temelj svoje individualne zadovoljnosti. Bilo bi veoma koristno, da se već kod uzgoja mladeži ovo dostojno uvaži.

A što je posljedica svega toga, vriedna da se drži i cieni? Da velike stvari često daju maleni užitak, a naprotiv od malenih stvari da imamo puno slasti i uživanja. Netreba dakle druge nego odvažnosti, pa ćeš biti i sa malenim imetkom zadovoljniji nego drugi s velikim. Sreća i zadovoljnost nevežu se na veliko bogatstvo niti na vanjski sjaj. Kakove se odavle dadu izvoditi posljedice za socijalno pitanje u obće, netreba razlagati, ove su jasne kao na dlanu. Nu tu je još jedna strana, koju valja na oko uzeti.

Imao čovjek malo ili mnogo, zasluživao veliku ili neznatnu plaću, što je uzrok, da se svoga može u ž i v a t i, da je s njim zadovoljan? što je uzrokom, da nepita toliko, je li imetak ogroman ili čedan, jer se i s malenim zadovoljava?

Na ovo pitanje neka odgovori život.

Čovjek radi na dan osam do deset sati. To je redovito; može i više, a ima ih dosta, koji rade manje, to su već iznimke. Možeš i u radnji uživati, ali i neuživati;

možeš raditi s njekim oduševljenjem, ali i bez njega. Nu o tom nemislimo govoriti. Kad si dovršio posao, što onda? Preostaje ti još četrnaest ili šestnaest sati, dvie trećine dana, dvie trećine tvoga života; što ćeš s ove dvie trećine dana? Hoću da uživam, da se nasladjujem onim, što sam stekao radeć i poslujuć u ovoj jednoj trećini dana. Dobro, tomu neima prigovora. Ali gdje i kako biva to?

Hoteć odgovoriti na ovo pitanje zalazimo u vrlo ozbiljno područje, koje u ostalom neće biti nepoznato.

Ima vam prigoda i dogodjaja, kada se veseli zajednica ljudi kao takova. Zovemo ih u kratko: javne svetkovine, svetčanosti razne vrsti. U svako vrieme i kod svakoga naroda nalazimo takih javnih svetkovina, što dokazuje, da su ih držali za nuždne; zato nije nimalo suvišno govoriti o poviesti i o nauci javnih svetkovina. Nu take su svetkovine riedke, nisu svakdanje, nisu pravilo u životu naroda, nego samo iznimka. Ali gdje je pravilo? Gdje je prirodni pa zato i redoviti zavičaj svakdanjega veselja u životu, svakdanjega užitka, svakdanje zadovoljnosti?

Na to pitanje vrlo je lako odgovoriti. To vam je dom naš, kuća bogataša i ubogara. Isto tako znademo svi, da sreća i zadovoljnost u domu nezavisi o sjajnosti i ogromnom imetku; u ovoj posve jednostavnoj činjenici naći ćete, gospodjo, veliku i duboku mudrost. Budi Bogu hvala da je tako.

U ostalom, još nije pravo odgovoreno na pitanje: odakle dolazi, tko da nam iz onoga što imamo, što smo stekli, pripravi užitak, tko da nam stvori zadovoljnost i sreću?

Muž dodje kući, umoran od radnje; svaki bo rad izmuči čovjeka. U kući traži odmora, udobnosti i veselja. Kako da ga nadje? Sam? Toga nemože, pusta kuća

nedaje toga. Mora biti njetko drugi. Zakon o diobi poslova i radnje pritiče mu i ovdje u pomoć. O boku muža stoji žena. Tu valja tražiti izvor radosti i uživanja. Čovjeka raduje posao njegov, uspjeh rada, milo mu je njegovo bogatstvo, ali u životu našem neima užitka do onoga, što ga priredjuje žena.

Gospodarstvo tvoje nazaduje, rad tvoj nenosi koristi, snašle su te nesreće, težki gubitci u poslu i imovini, propast kuca već na tvoja vrata, nevolja stoji na pragu, težka briga uhvatila ti dušu i srdce: tko drži čvrsto u svojih ruku zlatnu nît, koja veže duh mužkarca sa liepom uspomenom na prošlo i s boljom nadom u buduće vrieme? Tko ono poput pčelice neumorno od jutra do mraka sakuplja i trudi se, da ti zasladi objed i večeru, kako ćeš vedre duše uživati što smaže čedna kuhinja i smočnica? Tko junačkim duhom i neustrašivim srdcem zalazi u borbu proti mnogobrojnim i silnim dušmanom zadovoljnosti, kojim nije dosta što se te mučili i progonili cieloga dana, nego pravom bjesnoćom jurišaju da ti otmu večer i noć, da otjeraju i san s očiju? Može li si sam muž pribaviti ovih užitaka, tješiti se u nesreći te učiniti, da ju laglje snosi? Nemože. Neka kuša, da vidimo, kuda će bluditi, kamo li dospjeti. Svakamo i svukuda, ali prave utjehe neće naći; ta znade se, kamo obično zalazi mužko čeljade, kakovo družtvo traži, kad se želi „raztresti“, zaboraviti na svoje jade i dnevne brige.

Drugo je, kad se i u nesreći vraćaš k svomu domu, kad iztrči preda te zabrinuta žena, pogladi ti čelo, stisne ruku te uzme sokoliti: „Bit će bolje, dat će Bog; došlo što mu drago, ti si moj, a ja sam tvoja, zajednički trpjet ćemo zlo, kao što smo se u slozi radovali dobru! Zaboravi za časak na tvoje brige; ded sjedni do mene, gledaj mi u oči. Tako, vidiš, čelo ti se vedri, posmjeh se pomalja

na ustnicah, ti ćeš biti što si i njekoč bio. Došlo što mu drago, ja od tebe nikud i nikamo, a tako ni ti od mene; ti jesi i ostaješ moj dragi i ljubljeni suprug!“ — I tako sred velike kušnje, u času biede i briga našao si opet stazu, na kojoj ti se smieši stara sreća sa starom zadovoljnosti. — Nije li tako? Jest, i Bogu hvala da je tako.

Nemislite, da se ovo dogadja samo u „boljih“ stališih, da imadu samo ovi pravo na ženu, koja umije rukom svojom saditi radost i veselje, tjerati brige i tuge, svojom ljubavlju tješiti srdce i vedriti dušu, junački vojevati proti boli, nesrećí, koje nikoga neštede bio bogat ili prosjak. Blago si ga mužu, komu u dnevih kušnje i nesreće takova žena stoji o boku, koja ga ljubi kad sunce sije, ali mu je vjerna i kad ga led bije, koji može ljubav njenu mjeriti vjernošću; koja nije samo onda blaga, umiljata i vesela, kad ima svega, nego koja umije pregarati, s njim trpjeti, sokoliti njegov duh, povratit mu mir i pridignuti snagu. Eto tako nije samo gospodarsko-socijalna zadaća žene u kući velika, nego i etička. Prava žena svakomu je ista, jednaka, bio bogat ili siromašan.

— Mnogo ištete od žene, možda će se reći pročitav ovo sve. Nije tako mnogo, a nije ništa, što bi se protivilo naravi žene, ili što nebi bilo u skladu s njenim pravim zvanjem. Dakako žena treba da je tako obrazovana, kako će u svakoj sgodi znati, što joj valja raditi: što, ako je u kući svega, a što opet mora činiti i govoriti, kad ide zlo. To ona mora r a z u m j e t i. I ovo valja za ženu svakoga razreda, svakoga stališa. A gdje da to nauči? A imenito gdje da to nauči žena nižega stališa? Zar u školi? Ne. Djevojka imućnih roditelja može to vidjeti, čuti i naučiti u kući; naravski ako se uzgoj viših razreda neograniči na puku formalnu naobrazbu. Kamo sreće, da se kod

uzgoja gleda na to, da djevojka nauči ne samo što treba za privredu, za posao i rad, nego da se upozna s uvjeti višega, plemenitoga ženskoga zvanja. Je li žena viših stališa ovako odgojena, ona će svojim uplivom djelovati na ženu nižih razreda, koja nemogaše kod kuće ni naučiti ni vidjeti svega, što ište njeno zvanje od nje.

U tom pravcu treba još mnogo raditi, proučavati i svjetovati, jer se upravo na toj strani pokazuju veliki nedostatci. Tuže se na to ne možda samo u našoj domovini, nego i u drugih zemljah.

U ovom djelcu nije se mogla svaka na široko razlagati, glede više stvari i pitanja valjalo se stegnuti samo na to, da se iztakne ovo ili ono, dadne mig, što bi još trebalo. Čovječanstvo napreduje, sjajni izumi proslaviše naše stoljeće, duboke su istine odkrite i protumačene, pak kako da taj viek nenakloni što veće pažnje uzgoju i obrazovanju ženskoga spola, koji je tolik faktor u životu gospodarskom i družtvenom?

XI.

Kad se spominje obitelj i njeni odnošaji, nemogu se mimoići osobe, koje nisu upravo članovi obitelji, barma ih nedrže za takove, ali borave u našoj kući, mi s njimi živimo, i moramo s njimi biti, one popunjuju pojam kuće, te ova svakako obuhvaća i te osobe. To je *služinčad*, koja nastade u mnogih zemljah od njekadanjih robova i nevoljnika. Da se je odatle razvila, razabire se i iz toga, što je dugo vremena obstojala uredba, usljed koje moradjahu kmetovi slati svoje kćeri i sinove „u grad“, t. j. u dvor zemaljskoga gospodina, da ili posve bezplatno ili uz neznatnu plaću njeko vrieme služe. Je li ta uredba bila barma donjekle koristna ili ne, nehasni sada izpitivati, jer je dokinuta, prestala; sada postoje drugi odnošaji, novi, kojim je temelj: slobodna konkurencija. Sluga ili služavka sklopi pogodbu (pogodi se) sa gospodarom, koji ga plaća i hrani, a za to mora družinče raditi. Ako mu se nesvidja gospodar, ili družinče gospodaru, pogodba se razrieši i služinče traži drugoga gospodara.

Služinčad ima svoju poviest; i ta je poviest prije svega formalna i juristična, ali je podjedno etična, a po tom i *socijalna*. Jezgra ove potonje vrlo je jednostavna, i stoji u tom, da se je po malo posve *odciepila* služinčad od gospoštine, od gospodara. Ovo nije nikakova tajna, to znade svatko; meni, a i mnogim drugim nesvidja se nimalo ta posvemašnja razstava i mora se požaliti. A ipak eto ona postoji; a kako to da postoji nješto, premda nije koristno gospodaru, a štetno je služinčetu, premda

se protivi obćim interesom, pa i ne manje interesom dotičnih pojedinaca?

Zaista tu mora da rade faktori dublji, otajni, na koje se nepazi, za koje nitko nemari. Pa i jest tako, i nuždno je i vrieme je, da jednom sami sebi rečemo: tako je, ali nije dobro.

Što očekuje, što traži sluga i služavka od kuće, u koju dodju, u kojoj služe? Da ih plate, da im dadu jesti i piti. Zar samo to? Ne. To se mora dati, osim ako se komu više svidja običaj, kakov živi u njekih krajevih Englezke pa u sjevernoj Americi, da se mjesto služinčadi uzme nadničar ili nadničarka, koju plaćate po danu kao težaka na polju ili radnika u tvornici, i plativ mu pogodjenu svotu neimate više s njim nikakova posla, niti mu trebate još štogod dati. U ostalom čemu zalaziti u Englezku ili čak Ameriku, kad imamo naše „dvorkinje“ kod kuće, a jedno je vrlo nalik drugomu, samo neznamo, da li su englezke onako — zabrinute za svoje zdravlje kao naše, koje se veoma štede u radu. Družinčetu, koje ste uzeli u kuću, da bude uviek oko vas, u svakom času da vas posluži, morate dati hranu i stan. Nu to nije sve; ako niste kadri dati mu još i što boljega, nečudite se, da često „mienja službe“, da svaki čas kuca na tudja vrata nudeć svoju robu t. j. svoju službu, s kojom u pravom smislu rieči „kućari“. Korist crpu odatle jedino vlastnici biroa za služinčad, ali drugi nitko.

Rekoh, da služinče traži nješto boljega. A to bi bilo? Čini mi se, da gledam mračno lice zabrinute domaćice, koja će samo u drugom tonu pitat: dakle nješto boljega? Da gospodjo, bez zamjere, vaša služkinja i vaš sluga izim hrane, stana i plaće nadaju se još nječemu, što je bolje, što je vrednije od onoga. Nevarajte se, nemislite, da služavku drži u kući vašoj jedina po-

godba ili propisi za služinčad izdani. Služinče došav u našu kuću, dodje medju druge ljude, u viši razred družtva, nego li je onaj, iz kojega samo potječe, u kojem se rodilo i odgojilo. Boraveć u našoj kući, služeć nas živi medju nami, gleda naše duševne, družtvene i gospodarske potrebe, i vidi kako se podmiruju; u našoj kući nauči ne samo raditi, nego upravo misliti, željeti i nadati se. A od onoga, što je kod nas mislilo, željelo, vidjelo i naučilo, ponese i to dobar dio u onaj družtveni položaj, u onu sferu, u koju dolazi, izašav iz naše kuće i u kojoj trajno ostaje n. p. kad se služavka uda, sluga oženi itd. Mislim, da neće nitko poreći što velimo, da je vrieme službe vrieme nauke za služinče; a nije istina, da gospodar ima samo pravo zapoviedati i — plaćati. Još nješto pripada gospodaru: pravo, bolje govoreć dužnost, veoma znamenita, gospodar ima odgojivati služinče.

Od svega, što smo do sada govorili, ide preko dvie trećine na služinčad ženskoga spola, na služavke raznih kategorija, — sobarice, kuharice, itd.

I kad to znademo, neće biti valjda ni pitanja ni ikakova prepora o tom, u čije područje spada briga i nastojanje oko služinčadi. To je zadaća žene, domaćice, i ovaj rad spada medju važne njene zadatke u socijalnom životu. Služinčad je onaj most, kojim se prelazi iz nižih slojeva pučanstva u više. Čeljade rodjeno u nižem razredu n. p. u kući seljaka, zanatlije, radnika, dolazi u kuću uglednu, rekli bi „gospodsku“, i odlazi iz nje; ovo je način, da se neprekidno dodiraju viši sa nižimi razredi pučanstva i obratno. Treba mislit na to, da služinče mnogo toga u kući našoj vidi, čuje i nauči, pred njim se nemogu svaka vrata zatvoriti, svaka rieč prekinuti, svaki izraz misli i osjećanja presjeći. Što je naravnije, nego da kuća naša, prema onomu, što je za nas i što mi sami u njoj

nalazimo, bude uzgojni zavod, odgojilište i za služinčad? Zar bi to bilo možda nečastno, nepristojno za nas? Ta ideal odnošaja služinčandi bio bi, da ih jedna i druga strana, gospodar i sluga drže za dio prave kršćanske obitelji, dakle da se gospodar ponese dobrohotno poput otca prema družini, a ova da je njemu pokorna, iskrena, odana i vjerna, riečju: da se smatra članom kuće.

U uzgoju i naobrazbi ženskoga spola, naših djevojaka ovi se odnošaji jedva taknu; čine se tako neznatnimi, podredjenimi, da ih nije vriedno tumačiti, izticati njihovu važnost i njihov upliv na obitelj. To je velika pogrješka i velika bludnja; tko je malko samo razmišljao o njih, tko ih je u praktičnom životu motrio netreba mu potanje toga dokazivati; daleko je nuždnije poznati te odnošaje, nego li njeke te njeke stvari, kojim se daje u uzgoju ženskom neopravdana važnost.

— Da, lako je vam muževom tako govoriti i još laglje pisati; vi neimate posla sa služavkami. Da ste s njimi, drugačije bi svjetovali. S daleka gledajuć, stvar se drugačije prikazuje, nego ako ju motriš s bliza. Naša je služinčad do zla boga izkvarena; hoćete li dobro, ona neće; govorite li liepo, gruba je s vami; glupa je, neuredna, nemarna i liena, svako samo traži debelu plaću, gospodsku hranu, a što manje posla, kojemu se pod stotinu izlika umije ugnuti. Kad ih svjetujemo ili podučavamo, neslušaju, neshvaćaju nas, ili krivo pojimlju; zato je najbolje, da s njimi samo onoliko govoriš, koliko je upravo nuždno. Što da počnem sa čeljadetom glupim, koje neumije ništa i nemari da što nauči? Naprotiv nadje li se čeljade razborito, podučeno, s njim je druga muka: nevjeruje nikomu, drži gospodara za svoga neprijatelja. Koliko ćete naći kuharica, koje ostanu godinu dana u jednoj kući? Koliko ćete naći iole čestitih pouzdanih, a

osobito takih služavka, koje bi imale sućuti za vašu kuću za vaš udes, koje bi barma naslućivale, da su nješto više od obične „dvorkinje“, da ih u kući nedrže jedina plaća i hrana? Pogledajte malko — ne po ostalom svietu, nego po naših gradovih n. p. po Zagrebu, pak ja kriva, ako vam devet desetina domaćica nerekne isto što i ja, pače i više.

Ja znam dobro, da će se ovako prigovarati, a valjda i više nego je ovdje navedeno. Ja rado vjerujem, da je mnoga tužba opravdana, žali bože posvema opravdana, koja se diže proti služinčadi; nu želeć biti prama svakomu pravedni morali bismo pitati: Što je uzrok tomu? Zašto je tako? Zato, jer se je tečajem vremena i događjaja naša kuća odtudjila služinčadi, postala stranom. A znate, što je tudje, za to se neima srdca, pače to se ne riedko smatra neprijateljskim. Pak ruku na srdce: je li sama služinčad tomu kriva? Nećete li naći gospodara i gospodarica, kojim sluga i služavka nisu drugo nego orudje za obavljanje stanovitih kućnih poslova; koji neznaju druge nego osorno govoriti: radi, zato te plaćamo i hranimo. Neima li gospodjâ, koje nesmažu prijazne rieči za služinče, a po gotovo neće da ga podučavaju? Zašto da se mučim s njom? Kad nezna, neka se nosi. Ja nisam učiteljica, nisam gouvernanta kuharica i sobarica. A odkuda da znade, kako da se nauči, ako ju svaka ovako prima i odpravlja? Ja vas uvjeravam, da je danas kako je bilo njekoč, nebi slušali ni toliko tužba, niti bi bilo takovih nevolja sa služinčadi. — Navesti ću vam još nješto. U njekih krajevih Englezke na selu, kod ladanjske gospode i vlastele sa družinčetom drugačije postupaju. Svako se jutro sastaju svi članovi obitelji pače i svi prisutni gosti prije doručka na molitvu, koju gospodar kuće glasno iz knjige čita, a ostali za njim

govore. Tu se mora uviek naći i svakolika služinčad, pače u njekih biva to isto na večer. Družinče je učestnik svake svetčanosti. Nedjeljom i blagdanom sastaju se svi ukućani, dakako i služinčad, zajednički na molitvu; je li liepo vrieme, zapregne se omnibus pa se svi ukućani voze u crkvu, ako je crkva daleko; inače se ide pješke, jer u nedjelju se neradi, pak i nerado zaprežu konji, samo da kočijaš neima posla; pripravlja se manje jela, jede više mrzlih, jer se inače nebi kuharica mogla odmoriti. Nedjelju smatraju na ladanju u Englezkoj ne samo danom gospodnjim, nego i danom odmora, pak se s toga život tako udesi, da služinčad dobije što više mira i odmora.

Eto, vidite, takove uredbe nepoznajemo mi na kontinentu evropskom, dakako ne svagdje niti u Englezkoj, ali tamo gdje ona živi, nekaju se sbog toga. Sluge i služkinje osjećaju se nješto više, jer se i plemenitije s njimi postupa, zato su odaniji gospodaru i vjerniji u službi.

— A možemo li mi žene uzkrisiti stara vremena, koja spomenuste, uvesti onakove odnošaje?

— Ja znam samo toliko reći, ako je moguće, vi bi to još najprije mogle; jer žene čuvaju naše ideale, one najbolje znadu, kolika moć, pače kolik je blagoslov u idealu. Uzmite nam još i ove, pak što vriedi onda život! Znajuć sve to zar da žena nepojmi, da je, i to jamačno ne posljednja, zadaća njenoga višega zvanja, njezinoga položaja u obitelji, da i njena služavka vidi i nazrieva u njoj ideal žene? Za tim mora ići domaćica. Potrebno je da vidi i upoznaje, kako njena viša obrazovanost u kući i družtvu upliva i na služinčad, da neoštećuje ni malo svoga ugleda, ako prijazno govori sa služavkom, ako joj se primjereno približi; ako u stotinu oblika, kakove umije samo prava domaćica izhitriti, podučava, opominje i dokazuje, da će služavka, što nauči kod nje, moći liepo i koristno upo-

trebiti ne samo u drugoj kući, nego poglavito u vlastitom domu, kad sama postane domaćicom i majkom. Nije valjda nuždno napose izticati, da služinče nezaboravlja tako lako na život u našoj kući. I dobro i zlo ostaje u njegovoj pameti i u srdcu, je li više čulo i vidjelo dobra, i ono će takovim biti — u pravilu — kad otide iz vaše kuće, kad osnuje svoje gospodarstvo, svoju kuću i svoju obitelj.

Moglo bi se sijaset ovakih pitanja i opažanja ovdje nanizati, ali neka bude dosta; ta znam, da je svaka razborita domaćica mnogo toga sama opazila i da je o tom osvjedočena. Nješto drugo želim ovdje iztaknuti i pozornost gospodja na to svratiti: služinčad i njezini odnošaji u kući tvore veliko, gotovo nepregledno polje u socijalnom životu, koje je izručeno posvema ženi, njenoj uvidjavnosti i njenomu razboru. A žena će raditi prama svomu zvanju i u ovom području, ako uznastoji družinče privezati na svoju kuću, ako probudi u njem uvjerenje, da i ono spada k našoj kući, da ima u toj kući ne samo gospodara, nego i za njegovo dobro iskreno zauzetih prijatelja. To je jedna strana njenoga djelovanja; a druga stoji u tom, da uputi i dokaže kćeri svojoj, da joj usadi u srdce i pamet nepobitni zakon: da je kuća ljudi jednoga razreda, jednoga stališa, u tisuću i milijun slučajeva svakim danom djelujuće obrazovalište, da je škola buduće žene i domaćice drugoga stališa, drugoga nižega razreda.

— Liepo; nu zar nevidite, da je to posao dugotrajan, težak, tvrd, a nada sve veoma nezahvalan?

— Tako? Dakle težak je to i nezahvalan rad? A ipak traži žena da bude dio muža, njemu ravnopravna u svih javnih poslovih, pače u znanosti i umjetnosti; hoće da bude gospodarica u kući, čuvarica svoje i sreće svoje obitelji, a neće da radi, nego sama daje raditi? Žena

*

hoće, da joj se muž klanja, da joj dvori, da iznosi pred nju što ima najvrednijega; ona veli, da poštuje samo onoga muža, koji radi i koliko radi — a o n a? Neima ruža bez trna, ako posegneš za onom, lako se nabodeš na ovaj; tko želi uživati slasti, što ih daje čuvstvo, da je učinio dobro djelo, nesmije se žacati rada i muke, jer je ovo po vječnih zakonih ciena svega, što ima velika i dobra na zemlji. Zato nevjerujem, da bi ovako htjelo i moglo misliti plemenito žensko srdce.

Dapače brižljivost gospodarice siže i dalje. Djevojka, njena služavka uda se, iz njene kuće ode u novu, koja ima biti do smrti njenom kućom. Ta promjena ima posljedica, djevojka postaje ženom, domaćicom i često majkom, treba i sada savjeta, često i pomoći. Vaše oko, koje ju je brižljivo pazilo, dok je služila u vašoj kući, nezatvara se ni sada pred njom i njenim udesom. Most, što no vodi iz jedne klase u drugu, neruši se, po njem dolaze žene višega stališa u niži, po njem dolazi pomoć i utjeha. Ali tu se razširuje područje djelovanja žene, družtvo i potrebe njegove prenose tu obsežniju zadaću na ženu, očekuju od nje, da će ona vazda držat otvorene oči i ruke, gdje treba pomoći i savjeta.

XII.

Velika je i plemenita zadaća žene u obitelji, ali neizcrpljuje svega onoga, što ište položaj žene u družtvenom (socijalnom) životu. I preko obitelji i izvan nje čekaju ženu zadatci, koje može samo ona na obću korist i sreću vršiti. U obitelji radi žena za sebe i za svoje, djelovanje njeno izvan te sfere namienjeno je drugim, koji trebaju njene pomoći, osobito ubogim ženam i djeci.

Život i odnošaji njegovi bitno se promieniše. Te promjene nisu suzile nego još razmaknule obseg zadataka, koje družtvo i potrebe prenose na ženu.

Njekoč je supruga vlastelina, zemaljskoga gospodina, rukovodila ne samo kućno gospodarstvo, nego je prigledala, što rade kmetice-seljakinje, da li i koliko se razumiju u kućne poslove. Ona ih je upućivala, kazivala im i pomagala. Dok bijaše kmetova, t. j. dok bijahu još u životu i krieposti uredbe, koje nalagahu seljaku stanovitih dužnosti prema vlastelinu, dok je morao njeko vrieme badava raditi, stanoviti dio svoga priroda svake godine njemu davati, dok je zemaljski gospodin izvršivao i njeku vlast nad kmetom svojim: svjetovaše vlastelinu vlastita korist, da prigleda i gospodarstvu svoga podložnika, da ga čuva od propasti; jer je tim čuvao i sama sebe. Uz supruga vlastelina pazila bi na kmetovu kuću i gospodja mu, dakako ona, koja je pojimala zvanje svoga supruga, prava i dužnosti njegove, te je bila osvjedočena, da njeke dužnosti mora i ona preuzeti.

Sad neobstoje više onakovi odnošaji; danas je seljak sam svoj gospodar, nemora nikomu badava raditi. I to

je posve pravedno. Ali tim nije prekinuta svaka sveza medju njimi, vlastelina i seljaka vežu i sada još veliki zajednički interesi, ne doduše onakovi, kao prije, ali svakako veoma znameniti. Vlastelin i seljak bave se istim zanimanjem, onaj u mnogih stvarih i poslovih treba seljaka, a ovaj opet treba onoga. Štedljivo, gospodarsko, marljivo i imućno seljačtvo i vlastelinu je koristno, kao što mu je škodljivo razsipno, lieno i siromašno. Vlastelin kao čovjek obrazovan i bolji gospodar, morao bi seljaka upućivati i svjetovati, odvraćati ga od zla, misleć uviek: mi oba tvorimo prevažni razred u družtvu i najznamenitiji faktor u gospodarstvu. Vlastelinka pako može steći neumrlih zasluga za seljački sviet, ako prigleda, što i kako rade seljakinje u kući, da ih svjetuje i podučava u raznih poslovih. Mnogo toga propadne u seljačkoj kući poradi neznanja i nevještine, drugo se neizcrpi, kako bi se moglo i nenosi koristi, koliko bi se dalo iz njega izvaditi. Seljakinja neumije tečna jela skuhati, rubenine valjano oprati, tanko presti, a još manje dobro platno tkati; odieva se ružno, nameće na sebe kojekakovih krpa i šarenih marama, narodna se nošnja kvari, a što mjesto nje dolazi, niti je liepo niti praktično, ni za ljeto ni za zimu. Tu se dakle otvara gospodji široko, blagoslovno i zahvalno područje, u kojem može ne velikim naporom raditi; neradi se tu toliko o podupiranju stradajućih, neište se od žena toliko materijalna nego više duševna pomoć, „neznajuće poučiti". U ovom pravcu može puno važiti ona njekoga učenjaka: „da će se socijalno pitanje u poljodjelstvu riešiti umom, srdcem i dobrom voljom supruge vlastelina."

Pak ne samo vlastelinka nego i druge žene, boraveće medju ladanjskim svietom, neka utiču i djeluju u istom pravcu. U Ugarskoj, Poljskoj i Njemačkoj itd. hvale se, da gospodje stanujuće na imanju razvijaju vrlo živahnu

djelatnost, da su u njekih te njekih mjestih prave majke ne samo sirotčadi i ubogih, nego i prave učiteljice i svjetovateljice seljakinja. Treba li savjeta, pomoći ili lieka, seljakinja bez straha pokuca na vrata gospodje baronice i grofice, i neode bez utjehe ili pomoći. Gospodja na imanju u Englezkoj opredjeljuje ure u danu, kad dolaze k njoj žene zakupnika, radnika i u obće sve, koje trebaju njene pomoći bilo u kojem pravcu. Tako nastaju dobri odnošaji medju vlastelom i seljačtvom, tim trajniji te iskreniji, što se osnivaju na dobroj volji, zamjenitoj uvidjavnosti i uvjerenju, da pospješuju i brane interese jedne i druge stranke. Vjerujemo, da to nije uviek tako lagan posao; seljak nije povjerljiv, osobito ne ondje, gdje su tek pred kraće vrieme razriešeni feudalni odnošaji, boji se svačesa; a njeki te njeki vlastelin opet nemože svladati sama sebe, a ni uzgoj se netrudi, da izbriše stanovite predsude. Komu je mrzka seljačka kuća, neka se nenada, da će seljaku omiliti vlastelinski dvor. Ako naprama seljaku stoji vlastelin tudj mu po jeziku, mišljenju i djelovanju, tu neće biti harmonije, tu su dvie sile nesuglasne, a to nesuglasje u burnih vremenih veoma postaje opasnim.

Pravo rodoljubje zasvjedočava se upravo tim, da svatko djeluje u svojoj sferi za obće dobro naroda, za njegov gospodarski, duševni i moralni napredak. Tko se otudjuje narodu i njegovim težnjam, neka se netuži, ako se nadje osamljenim. Krasne li, rodoljubive li misije, što ju može hrvatska vlastelinka na sreću naroda vršiti u svom krugu!

Rekav malo prije, da su se bitno izmienili odnošaji života, nemislih tek na poljodjelce. Drugačije je sada u zanatih i industriji, nego li bijaše njekoč. Kako se to posve drugačije živi! Pomislite na imućna majstora u srednjem ili u prvoj dobi novoga vieka, dok nisu veliki kapi-

tali preobrazili ovu granu gospodarstva! Majstor je imao po deset i petnaest kalfa i naučnika u svom poslu, ta se čeljad svaki dan sastajala oko njegova stola, stanovaše često i pod njegovim krovom, spadaše njekim načinom u njegovu obitelj, na nju se protezala njegova otčinska vlast. Morala ga slušati ne samo u poslovih zanata nego i u poslu vjerskom i družtvenom. Majstor je bdio, da kalfe dobro rade, solidno živu, da se kojekuda neskiću i da izvršuju dužnosti dobra i pobožna kršćanina. A bome i gospi majstorici pune ruke posla. Valjaše svaki dan toliko ljudi nahraniti, skrbiti da bude rubenina oprana, komorice kalfâ uredjene i čiste, kako se nebude moglo s nijedne strane prigovarati. Bijaše dakle gospodarstvo veliko. I tako je morala raditi svaki dan, neizuzev ni nedjelje ni blagdana.

Po prilici ovako se isto dogadjalo i suprugi trgovca, jer i pomoćnici njezinoga supruga življahu većinom u obiteljskom krugu svoga principala. I tu se dakle domaćica manje šetala, rjedje prilazila k prozoru, manje se bavila tricami, nego više ozbiljnim kućnim poslom i svojim gospodarstvom.

Od svega toga malo se je sačuvalo za našu dobu. Još se doduše vide amo tamo stari običaji, još majstor sakuplja oko svoga stola kalfe, a trgovac pomoćnike svoje, pa tu ima domaćica i više posla, odgovornosti i dužnosti, samo ako ih pojimlje. Posve je pako nestalo takih odnošaja u velikih poslovih. Tvorničar radi u veliko, neima kalfa nego samo radnike, koje plaća na dan ili tjedan, i gdjekoji tvorničar tvrda srdca misli, da je izbrojiv radniku plaću njegovu, posve zadovoljio svojoj dužnosti. Reći ćemo da jest svojoj obvezi, na pogodbi i zakonu osnovanoj, ali ima i drugih dužnosti, koje nisu pisane u zakonu niti sadržane u kakovoj posebnoj pogodbi, nego u onom obćenitom, u sviesti našoj upisanom, rekao bih

svjetskom zakonu: čini dobro i pomaži stradajuće. Uz muža može ovdje i žena blagoslovno djelovati. Radnik ima obitelj: ženu i djecu; on je kraj svih strojeva još ipak nuždni faktor u poduzeću, te bez njega neima podhvata, a niti bogatstva. Što je supruga vlastelinova seljakinji, morala bi biti supruga tvorničareva ženi i djeci radnika. Stanje je njihovo vrlo prekarno, u slučaju bolesti ili ine nesgode upravo sdvojno. Srdce i ruka žene neka popravlja što su posebiti odnošaji počinili zla i nesreće. A ima jednoga i drugoga preko mjere, te će družtvo morat izdašno pomagati i odvažiti se na stanovite ustupke i preinake, ako želi spasiti red i sačuvati se od većih katastrofa.

Novovjeko gospodarstvo poznaje osim radnika i radnice. Vi znate što su, već smo ih spominjali. Ženske su to, većinom neudate, koje ne od dobre volje ili možda od puke želje da se emancipiraju, da nedodju nikada u vlast mrzkoga muža, nego koje se od nevolje laćaju iglice i pletiva, da napornim radom zasluže koricu hljeba; ženske, koje kao konobarke u kafanah i gostionah, kao radnice u raznih tvornicah traže zaslužbe i sredstva, da se uzdrže. Sudbina je ovakih radnica težka, život gorak, predpostaviv, da imadu toliko moralne snage, te zbilja neće nego da žive samo od svoje zaslužbe. — Malo služe, ako ih snadje bolest ili kakova druga neprilika, jadnice se nadju u najvećoj nevolji. Tko da im pomogne? Same su, ostavljene, bez podpore i oslona! Da im dobrotvorna mužka ruka pomogne? To je težko, tko da začepi zlobnim jezikom govorkanje i grizkanje? Pak kakova da bude ta pomoć? Ne, stradajućoj ženi može opet pomoći samo žena. U velikih evropskih gradovih, gdje ima ovakih radnica mnogo, ustrojavaju se gospojinska družtva, koja pomažu, skrbe se da im nadju zaslužbe, ako su ju izgu-

bile, da im se pruži pomoć, kad su u biedi, da se pridignu, ako su po nesreći posrnule.

Zaista plemenita zadaća, posve dostojna plemenštine ženskoga srdca! I muž ima zadataka u području socijalnom; ali njegovi su drugačiji. Kao što se u kućnom gospodarstvu diele poslovi medju muža i ženu, tako se mogu i zadatci njihovi u socijalnom području posve dobro podieliti. Potreba i korist ovake diobe dokazana je, nadam se, već ovim razlaganjem, pak se netrebam pozivati ni na Platona ni Adama Smitha, da ju poduprem.

Kud ćete plemenitije zadaće — da vam nješto spomenem — od one, koju preuzimlje imućna žena posvećujući jedan dio svoga vremena, a i svojega dohodka, da obadje ovake žene, da otire suze biede, da svjetuje, upućuje, da se brine za djecu udatih. Siromah često dvostruko trpi, jer nije sam, jer uz njega stradaju i djeca; neima ih čim zaodjeti, nabaviti najnuždnijih školskih potrebština. A znate, gdje se srdca ženska najprije nadju? razumiju? U djetetu. Ako je i siromah, njemu je diete njegovo milo, u njem slaže svu svoju ljubav i nadu. Dok ima diete otca i majku, dok može ostati s njimi, neka bude, neka se nerazstavlja od svoje posteljice, od svoga stolca i stolčića; neka uživa na srdcu majčinom; blaga ruka imućne žene neka mu brižljivo prigleda, te za nj čini ono, što uzkraćuje svakdanji život roditeljem, da mu čine. Vjerujte, dobro sjeme, koje se tu posije, donieti će obilna ploda, možda vam diete i neće zahvalit moći ili znati, ali zahvalit će vam družtvo, kojemu ste sačuvali i pomogli odgojiti valjane i pouzdane članove.

Nu ovim nije žena svega učinila na ovom području. Koliko ostane sirotčadi bez otca i majke same, u svietu, u svietu tvrdom i hladnom. Komu dolikuje više nego ženi, da se zauzme za ovake sirotice, da spasava ljude i od-

gaja družtvu koristne članove? I mužka ruka mogla bi pomoći, al u čem? da pruži krajcaru za križku kruha ili knjižicu? Žena tek mekim srdcem prigrljuje, toplom ljubavlju stara se za te sirotice, ljubav njena prati ih dok ponarastu i osove se na vlastite noge. U glavnom gradu naše domovine živi i radi družtvo plemenitih gospodja, koje s trudom i ljubavlju nastoji oko siromašne djece, brine se za njihove najpreče potrebe, za uzgoj i obskrbu. Svaki rodoljub i prijatelj čovječanstva s najvećim saučešćem i dubokim poštovanjem prati djelovanje plemenitih onih Zagrebkinja, pak komu je Bog dao, neka dade, neka dade mnogo, da trud njihov urodi još većim blagoslovom.

Tko radi, trudi se i muči: vjerna pratilica rada jest muka; ali uz muku rad pruža čovjeku i slasti. Dok čovjek može raditi, laglje mu pomogneš, ako ga zateče kakova nevolja. Ali drugačije je, kad nemože raditi, kad smalakšu sile te nemože privredjivati, služiti, a neima ni imetka ni dohodka, da se uzdržaje bez rada.

U takovu stanju drugi nas čekaju zadatci. Dok ima u tebe sile, otimlješ se, marljivošću i trieznošću možeš ne samo živjeti nego i možda doći do toga, da si osiguraš stare dane ulažuć prištednju boljih vremena. Ali kad to nebiva, kad pojedinac nemože ni radnjom ni imovinom — jer neima nikakove — podmirivati potreba svoje osobe, tu je gotovo u b o ž t v o. U ubožtvu prikazuje se socijalno pitanje u najjasnijem svom obliku. Može čovjeka snaći za čas nevolja, da mora pokucati na tudja vrata, o takovom čovjeku veli se, da je u n u ž d i; kad se ovo stanje promieni, nestaje nužde, postane li pako ono stanje t r a j n i m, nastaje ubožtvo (siromaštvo). I tu zaista nije i nemože biti druge, nego da se družtvo postara za uzdržavanje i život ubogih. Poviest cieloga svieta potvrdjuje ovo.

Stradajućih i ubogih bijaše od kako ima družtva ljudskoga, pak će ih biti uviek, ta i u sv. pismu veli se: „ubogih imat ćete uviek uza se“. Kako god se družtvo ljudsko uredilo, ma baš sustav socijalistički uzelo za podlogu, uboštvo se nebi dokinulo, samo bi se možda preinačio način uzdržavanja. Pače ljudi, koji motre život ljudski, njegov tečaj, promjene, njegove radosti i stradanja, opažaju, da u narodu, koji se popeo na visoki stepen prosvjete i napredka, nenestaje biede, nego da ona raste. Da nespomenem drugih, to sve razlaže obširno amerikanski pisac Henry George u svom djelu“. „Napredak i uboštvo“, koje probudi veliku senzaciju. Da dokaže što uztvrdi, pozivlje nas, da pogledamo što biva po svietu, kako se živi ovdje i ondje. Na jednoj strani ogromni napredak, naše stoljeće pravo je stoljeće čudesa: jedan izum pretiče drugi, obret se potiskuje za obretom, kamogod svrneš okom, svagdje kao iz zemlje nastaju novi podhvati, novi dokazi neumorne ljudske radinosti i duha čovječjega. Pak je li taj ogromni napredak donio utjehe, je li prikratio dnevni napor onim, koji najviše trebaju odmora, je li donio ubogim više kruha? Nije. Iz svih strana civilizirana svieta čuju se tužbe, da ide zlo: da industrija strada, da radnici sad ovdje sad ondje odkazuju radnju, jer nemogu živjeti, da čovjek nemože svoga novca koristno uložiti, da poslovnomu svietu manjka novca, da se u stanu težaka i radnika trajno nastanila briga, oskudica i bieda. Ovake tužbe čuju se ne iz jedne države nego iz više njih, koje se medju sobom znamenito razlikuju. Ali najglasnije tuže se tamo, gdje ima svega onoga, što je potrebno, da se narod materijalno razvije i podigne, t. j. gdje je zemlja jako napučena, gdje ima najviše bogatstva, najvrstnijih strojeva za proizvadjanje, gdje guste željeznice prepliću zemlju, mnogobrojne i dobre ceste vežu predjel sa pre-

djelom; tu vam ima najviše siromaštva, tu se vodi najžešća borba za život, tu ima najviše ljudi, koji nemogu dobiti posla.

Ljudi se sele u novi sviet, u Ameriku, gdje mogu više zaslužiti, kapitaliste vole tamo svoje glavnice uložiti, jer im nose više kamata. Ima krajeva u onoj strani svieta, gdje se zemlja obradjuje posve jednostavno, gdje su željeznice riedke, gdje ima tako malo bogatstva, da se neda živjeti razkošno; gdje su kuće i imućnijih sbijene od dasaka, gdje i najbogatiji mora svaki dan marljivo raditi: tu doduše neima velikoga imetka niti svega onoga, što se s tim spaja, ali nevidiš ni prosjaka. Nevidiš luksusa, ali niti nevolje; nitko neživi udobno, ali svatko nalazi kruha; tko hoće i može raditi, netreba se plašiti za svoju budućnost. Nu čim je takova zemlja napredovala, došla u stanje, za kojim teže sve civilizovane države: kad se dakle umnoža žiteljstvo, razvije trgovina, umnoža bogatstvo, pojavlja se i ubožtvo kao crna pjega u sjajnom stanju. Jedni zaslužuju vrlo mnogo i lako, drugi napinju sve sile, da privrede, koliko dotiče za svakdanju potrebu, a treći ni toliko. Sa lokomotivom dolazi i potreba, ubožnice i kaznione isto tako vam označuju materijalni napredak kao i gizdave palače, bogato uredjeni dućani i veličanstvene javne sgrade. Po ulicah, koje razsvjetljuje plin i koje straži uniformirana policija, skiću se prosjaci obojega spola, pod sjenom visokih škola, knjižnica i muzeja sakupljaju se strašne prikaze još strašnijih Huna i groznijih Vandala, o kojih govori englezki povjestničar Macaulay.

I tako razvoj gospodarski, blago i bogatstvo prati rastuće ubožtvo na drugoj strani. Ono prvo nije, kako bi se dalo očekivati, umanjilo broj siromaha i biednika, nije olakotilo tereta onim, koji moraju raditi od jutra do mraka. Istina, u bogatih zemljah živi se udobnije, ugodnije

i čovjeka dostojnije. To su posljedice bogatstva, ali one se neprotežu na sve razrede pučanstva jednako; od toga malo, premalo imadu oni dolje, koje zovu najnižimi razredi žiteljstva. Dopušta se, da i siromah danas uživa koješta, česa pred sto godina neimadjaše ni bogataš; ali dok se nepoveća i sposobnost potrebe naše podmiriti, nije tim dokazano, da se je poboljšalo stanje svih. Prosjak u velikom gradu uživa koješta, česa neima ni mnogi seljak u gdjekojem zabitnom selu, ali tim još nije dokazano, da je bolje biti prosjakom i u velikom gradu, nego li seljakom. Mnogo se toga popravilo i poboljšalo, ali na tom neučestvuju svi razredi jednako; „ja mislim — veli doslovce George — da upliv materijalnoga napredka nimalo nedoprinosi, da se poboljša stanje najnižih razreda pučanstva u onom, što je bitno da bude život naš zdrav, sretan i zadovoljan; pače ja mislim, da se onim uplivom stanje onih razreda još pogoršava.“

Ovi nazori duhovitoga Amerikanca nisu baš u svem neoborivi, ja ih nisam naveo zato, da ih ovdje pobijam, ali u jednom neda mu se poreći istina: da kraj sve kulture gospodarske i duševne bieda i nevolja nisu izčezle, da broj potrebnika nije manji, nego veći, jamačno i sbog toga, jer se i žiteljstvo množa. A tim dakako namiću se i veći zadatci družtvu, jer sirotinja treba naše pomoći i utjehe. Toj dužnosti naše se družtvo neće i nemože otimati, kao što ju je vršilo njekoč, tako će i sada i u buduće.

U srednjem vieku i prilično dugo u novom vieku razvijaše katolička crkva u ovom području obsežnu i blagoslovnu djelatnost: sliedeć uzvišenu nauku svoga utemeljitelja crkva je u ono vrieme branila i hranila uboge; osim nje, još su pojedine obitelji i obćine doprinosile u istu svrhu, premda ne u tolikoj mjeri. Država sredovječna nije pravo ni shvaćala ove vrsti zadataka, pa se s toga

za njih nije ni brinula. Ubožnice i obskrbilišta zavodi su novijega vremena; kroz vjekove njihovu su zadaću izpunjavali samostani, zaklade, crkvom osnovane, dobrovoljni prinosi i sabiranje u crkvah za siromahe. Pa ako i je novovjeka država, vodjena socijalno-političkimi razlozi, shodnije organizirala ovu granu svoje uprave, ako se pomaže obilnijimi sredstvi, nikada se nesmije zaboraviti na usluge, što ih je crkva kršćanska učinila čovječanstvu. I dan danas još nije se ona odrekla ove plemenite zadaće, premda je nemože vršiti ni u onom obsegu i onimi sredstvi kao njekoč, još i danas znanost i praktičan život svjetuju, da organi državni i občinski rade sporazumno i u slozi sa zastupnici crkve, i da se ovim dade veći uticaj u upravu ubožku. Ta ubogi netreba samo podpore nego i utjehe u biedi svojoj, treba mu duh podignuti i svratiti prama višemu cilju. Ima više toga, što bi se pravom moralo prigovoriti današnjemu načinu obskrbljivanja ubogih, pokazuje se težkih nedostataka; ali to nebi spadalo u okvir ovih razmatranja, koja se ponajviše bave ženom i njenimi zadatci.

Sad se pita: što da radi žena, kakovu može još ona imati zadaću, gdje muževi rade i ulažu svoje sile, gdje pače država svojimi zakoni, svojom upravom i svojimi zavodi nastoji zadovoljiti i obstojećoj potrebi?

Na ovo pitanje moglo bi se posve na kratko odgovoriti: žena uz muža neka čini, koliko može. Tomu se dakako neda baš ništa prigovoriti.

Ali drugo je ovdje, što treba promotriti: *kako* da žena pomaže ubogim? I tu treba, da se bolje razumijemo, naglasiti ovo: ubog je ubog, o tom nedvoji nitko, ali siromah može biti mužkoga i ženskoga spola, ubogi *mužkarac*, *uboga žena*. A valja što krepčije naglasiti, da je isto uboštvo, ista nužda *drugačija*, kad zastign

muža, a drugačija, kad snadje ženu. I upravo u ovoj točki trebalo bi potanje proučavati ubožtvo. Kad bi se to činilo ili gdje se je poduzelo, pokazao bi se ili pokazao se je rezultat taj: dodje li u nuždu ili na prosjački štap mužko, imade mu mužkarac pomoći; nadje li se pako u takovu stanju žena, zatekne li nju nužda, ženi će opet priskočiti u pomoć — žena.

Ovo bi se dalo potanje razlagati i obširnije dokazivati; ali mislim da nije nuždno: bistar um i plemenito srdce ženino sve će lako i brzo dokučiti. Dovoljno je spomenuti, da se žena nije nikada otimala ovomu zadatku svomu. Kadgod se pojavila nužda ili ubožtvo, eto žene, gdje prva nosi pomoć i utjehu. Bijaše muževa, bijaše pače učenih muževa, koji su vjerovali i dokazivali, da pomaganje ubogih nije koristno družtvu, da mu je štetno, jer da smeta prirodnomu procesu, koji biedu radja, i koji sam uništuje nesretnike; dočim je Malthus učio, da neima druge nego prepustiti prirodi, neka sama pozove s ovoga svieta one, za koje nije prostrt stol na zemlji, da pomaganje ubogih samo umnaža broj njihov, — žena je uviek činila ne ono, što su svjetovali ovi i ovim slični razlozi, nego što joj zapoviedalo njeno srdce. Ali sile ženine nedosižu daleko, u pojedinostih je ona polučila dobrih rezultata, ali to bijahu samo pojedinosti, na tom je patilo njeno blagotvorno djelovanje. To je napokon osjetila i sama žena, pak je malo po malo kao sudjeljujući faktor izčeznula iz ubožke obskrbe, kojom se bave oblasti. A to je veoma štetno, to je ogroman gubitak za njegu ubogih.

Taj bi se gubitak mogao pregorjeti, pače i nadoknaditi, ali samo onda, ako i tu umijemo podieliti radnju. Učini li se to, tad će dobiti žena svoju posebnu zadaću, koja će posvema biti prema njenim silam i njenomu cielomu biću, i kojoj će ona moći podpuno zadovolja-

vati. Tu specifičnu zadaću žene u uboštvu valja obširnije razmotriti.

Ako plemenita žena misli i želi sama štogod raditi i izvesti prema svomu osjećanju, ako neće da još jedan put misli, što su već drugi smislili i promislili, ako neće da sama još jedan put čini isto, što su drugi već poduzeli, ona će se postaviti uz muža i njegovu radnju, pak će upravo na ovom području proučavati narav i biće žene; to je studij, koji mi mužkarci nećemo nikada izcrpiti. Taj studij dat će ženi sredstva i načine na ruku, kako da pomogne ženi u nevolji ondje, gdje nedotiče snaga mužka. A oba ova pravca, u kojih počimlju nužda žene i snaga žene razvijati svoju zamašnu posebitost, gdje se u pomoć zove žena, a ne muž, ta dva pravca dadu se lako i razumljivo predstaviti.

Žena stoji naprama nevolji i nesreći nemoćna, neoružana, zato osjeća nesreću dublje, ali je u njoj i tiša, manje jauče i nariče. Svoju biedu nastoji sakriti, taji ju pred drugimi dok može; pred svietom rado bi se prikazala, kao da joj je dobro, ili barma da je njeno stanje snosljivo tako, da i vješto oko opaža, kolika je bieda, tek po tragovih, što ih nevolja piše na licu stradajuće žene, i koji se nedadu izbrisati niti sakriti. Muž nije takov, zato se lako dogodi, da mužkarcu dodje pomoć prije nego li je nastala prava potreba, dočim ubogoj ženi kasnije, a kadšto i prekasno. Muž nevidi tako daleko, pomoć, koju pruža, lako će naići na jednu onih tajna, koju razumije istom — pošto nesmije više biti tajnom! To su vam „srameżljivi ubogi“. Njihove su brige i nevolje teže nego li očitih siromaha t. j. takovih, koji priznavši svoje uboštvo traže i nalaze pomoć. A teže su njihove biede sa dva razloga: jer takov ubogar trpi više nego onaj, i jer neima nade, da će mu biti bolje: ubija ga

malodušnost. Medju ovakove stidljive uboge spadaju i mnoge žene, kojim se njekoč sreća smijala.

S njimi se mora drugačije postupati, tu se otvara široko polje djelovanju žene imućne, koja će ne samo uz muža i u slozi s njim, nego samostalno, kao prava žena, blagom i mekanom rukom svojom odgrnuti zavjesu, te nastojati da nadje prvi uvjet, bez kojega nije moguće prave pomoći pružiti. Taj je uvjet: povjerenje stradajućih. Koji je dakle prvi korak, da se zaista pomogne ovakovoj jadnici? Prvi je korak, da dobivši u vas pouzdanje iztuži vam se, da biedu i tugu svoju izjada, da pred milim okom vašim kao poreda tajne nevolje, koje ju more i srdce joj stišću, i to tim više, jer ih nije nikomu saobćila. I kad to obavi, osjeća, da joj je bolje, laglje, jer je biedu svoju pred vas sasula. A sad znate, što vam je činiti. Tisuće i tisuće slučajeva iz svakdanjega života ovo će potvrditi. Istina, žena, našavši se u nuždi, može sve ovo reći i mužkarcu, pa će to i učiniti — ali budimo iskreni: i ona žena, koja se tuži i jadikuje pred mužkarcem, koja moli i razlaže svoju biedu, ona vam sama njekako osjeća, kao da je nerazumije muž, koga moli.

Tako se raztvaraju pred nami velika područja života, što ih jedina žena može pregledati, omjeriti i razumjeti. Kad se žena tuži, možemo gotovo uviek kao izviestno uzeti, da se netuži, da izprosi darak, da izpripovjedi jednu biedu, nego se tu radi o dugotrajnom stradanju, o crnoj i bezutješnoj budućnosti. I mnogo puta njena ta se budućnost još težom i crnijom prikazuje, jer joj neide u susret sama neboga, stradajuća žena, nego i — diete njeno. I tu, u ovom području, na ovom — da tako reknemo — polju psihične nužde, koja neide kao kod mužkarca iz ruke k ustima, nego od ustiju k srdcu, tu gdje se neradi toliko, da se odstrani materijalna bieda,

nego da se oživi i podigne snaga, koja ima nositi biedu, a ipak se stidi svoje slaboće; gdje se pita: tko, kako i gdje strada, premda se drhćuće, bliede ustne nesretne žene nemogu odvažiti, da izkažu pravu istinu — tu je pravo mjesto žene imućnije.

Želite li, da označim one puteve i korake, kojimi mora žena poći i koje mora učiniti, da dodje do onoga cilja, da upozna pravo stanje stradajuće, sa nevoljom boreće se žene? Želite li, da vas povedem do prazne ili tek slamom tanahno prostrte kolievke djeteta, koje plače od glada, koje drhće od studeni, do prazna kreveta — jer je posteljina prodana ili založena — do hladna ognjišta, do prazna stola, na kojem neima često ni suha hljeba, do studene peći sred ciče zime; da vam pokažem otrcane haljine, bielim koncem za nevolju pokrpane tanke cipele, da vam predočim sve ove i druge nevolje, što ih mora žena podnieti, koje po sebi težke još postaju težimi, jer ih sama nosi. Mislim da toga netreba, ali potrebno bi bilo, da žene uzmu ozbiljno proučavati sve ovo, tim bi ne samo znanje ljudsko dobilo novih sila u starom području, nego bi se obogatilo novimi područji, kojih sam mužkarac nemože izpitati, kojim sam nemože zadovoljiti.

Podupiruć stradajuće valja uočiti dvoje, prvo: što da se dadne, kad zaista nastane nužda, i gdje da se dadne; a drugo: kako da se upotrebe one stvari, ona sredstva, koja se davaju i doznačuju u tu svrhu, da mine barma najveća nužda? I tu ćemo opet potaknut nješto, što smo spominjali već na drugom mjestu. Jedna forinta, koja leži u škrinji ili se nalazi u kesici, posve je jednaka drugoj forinti, koja je takodjer u kesici spremljena; obje su jednake, jer obje miruju. Ali malo ima u svietu stvari, koje bi bile tako različite, kao što je udes jedne forinte, kad ju odpravite u sviet. Jedan svoju forintu uloži, pak

*

mu radja drugu, treću, četvrtu itd. forintu; drugi si svojom forintom pribavlja kratkotrajnu ali nezaboravljivu slast, treći si za nju kupuje surovi užitak, premda poslije njega neostaje drugo nego pusta bol, što ga nemože opetovati. Što se daje novca kao pomoć u nuždi, nije i nemože biti mnogo, to su vam onakove pojedine forinte, koje valja dobro upotrebiti. A tko to umije najbolje, tko može još najprije zajamčiti, da će se darovana forinta potrošiti prema namjeni darovatelja? Tko odlučuje, hoće li forinta imati jedan, drugi ili treći ovih triju udesa? Komu je Bog dao, da može i ondje malenim mnogo učiniti, gdje je to upravo nuždno, jer se samo malo može dati? Nije mučno na to odgovoriti. Ako treba mužu pomoći, neka mu se pribavi rada i zaslužbe; radi li se o tom, da se dade pomoći u borbi proti nestašici i biedi, koja zatire volju i snagu, tad predaj novac ženi, da ona darom upravlja, jer samo tako možeš se nadati, da će i maleni darak donieti znamenitih koristi. I valja paziti da tako bude. Tko dariva stradajućemu, tko upravlja ili utiče u upravu poslova ubožkih; tko u obćini ili državi ima rieč, neka ju vazda na to uloži, neka potiče, svjetuje, ako treba, prosi i zapovieda, da mora tako biti, da mora žena dobiti novac u ruke, jer se dobro znade, da je važnije, kako se novac upotrebi, nego koliko ga se dobije. Što se sgodnije i priličnije upotrebi dar, tim se manjim iznosom veći uspjeh polučuje; jedan može sa deset novčića opraviti više nego drugi sa dvadeset. A ubogim se nemože dati nego malo! Tko pako da pazi na to, da forinta dodje u prave ruke, i da se dobro upotrebi? Čije oko može tu spetiti malenkosti, tko može mudro svjetovati, tko će odpraviti onu forintu u stan siromaha i tamo prigledati, da s forintom u ruci uboga žena zaista sve ono nabavlja što mora? Tko drugi nego žena. Ako si ikada zavirio u ku-

ćanstvo siromaha, ako si imao priliku osvjedočiti se, kako kola gotov novac medju sirotinjom, vjerovat ćeš drage volje, da je opet i tu žena na svom mjestu, da je njeno djelovanje najblagotvornije, da ona daru dodaje blagoslova; ona prieči, da se milostinja nepotrati i neprosiplje, što će najprije krenuti dobrom voljom imućnika te zaklopiti njihovu darežljivu ruku.

I više toga mogao bih navesti. Nego spomenut ću još, da će žena laglje pravu pogoditi, kad valja nadariti onu čeljad, koja se potuca od kuće do kuće, kojoj često utiskuje nužda prosjački štap u ruke, ali ne riedko takodjer lienost ili još ružniji razlozi. Mislim prosjake. Mnogo je s njimi posla i okapanja, dosadjuju nam svaki čas, mužko i žensko; policija ih progoni, premda neće nikada prosjačtvu posve na kraj stati. Mi se ljutimo na njih, al ipak dajemo: „samo da se ga riešim“, običajemo dodati. Čovjeku je žao i krajcaru dati, jer nezna, nije li možda njom podupro nevaljanca. I u tom se mogu ženi prepustiti slobodne ruke, ona će u pravilu pogoditi prije potrebu nego li mužkarac.

Tako eto žena plemenita srdca, gdjegod se nadje, tvori dobra: u kući je brižna gospodarica, obzirna domaćica i požrtvovna majka; izvan kuće upućuje neuke, tješi tužne i pomaže stradaoce, zadužujući tim svoje i družtvo u kojem živi, trajnom zahvalnošću.

Sadržaj.

		Strana.
Predgovor.		V—VIII
I.	*Uvod.* — Položaj žene kod starih naroda. — Što traži žena našega vremena?	1— 8
II.	*Žena i gospodarstvo.* — Svatko mora raditi. — Imetak je potreban za svaki napredak. — Snaga žene. — Zadatak žene u gospodarstvu.	9— 22
III.	*Gospodarstvo i žensko pitanje.* — Različito shvaćanje ženskoga pitanja. — Emancipacija. — U čem stoji emancipacija? — Kakova nebi smjela biti.	23— 36
IV.	*Temelj kućnoga gospodarstva.* — Zena i trošnja. — Izdatak. — Računi. — Točne bilježke.	37— 55
V.	*Žena i kuća naša.* — Važnost kuće ili doma. — Red. — Čistoća. — Vještina žene.	56— 73
VI.	*Njekoliko gospodarskih pravila.* — Pazi što kupuješ. — Čuvaj novac. — Živi skromno	74— 80
VII.	*Gospodarske krieposti i mane.* — Štedljivost. — Škrtost. — Razsipnost. — Luksus njekoč i sada.	81— 95
VIII.	*Liepo donjeke, dobro dovjeke.* — Pravi užitak. — Ljepota prolazi, dobrota ostaje.	96—103
IX.	*Obitelj.* — Važnost obitelji. — Njene poluge. — Uzgoj djece.	104—132
X	*Zadovoljnost je u kući.* —Uvjet zadovoljnosti. — Prava sreća.	133—140
XI.	*Služinčad.* — Služinče u kući. — Uzgoj. — Postupak. — Viša zadaća žene.	141—148
XII.	*Žena kao dobrotvorka.* — Žena na selu i u gradu. — Sirotinja. — Ubogi i prosjaci.	149—165